

Σπουδαστές: Δ. Αναστασιάδης, Γ. Κοκολάκης
Επιβλέποντες καθηγητές: Σ. Γυφτόπουλος, Π. Τουρνικιώτης

παραθεριστικός οικισμός στις Σπέτσες

ΙΔΕΑ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΟΙΚΕΙΟΠΟΙΗΣΗ

Διάλεξη περιόδου Φεβρουαρίου
Ακαδημαϊκό έτος 2012-2013
Ε.Μ.Π. Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Ευχαριστούμε θερμά τους επιβλέποντες καθηγητές
και ακόμη

τους αρχιτέκτονες Δημήτρη και Σουζάνα
Αντωνακάκη, που με τις συζητήσεις και το υλικό
που μας παραχώρησαν, μας βοήθησαν να
κατανοήσουμε την πρόθεση και την κεντρική ιδέα
της πρότασής τους για τον οικισμό,

τον πρόεδρο του συλλόγου του οικισμού Λιγονερίου
Σπύρο Μπονάτο, για τις πληροφορίες και το
πλούσιο αρχαιακό υλικό που μας παραχώρησε,

και τον αρχιτέκτονα Σταύρο Μαρτίνο για τις
χρήσιμες συμβουλές του.

Περιεχόμενα

Πρόλογος	7
1. Εισαγωγή	8
2. Ιδέα - Υλοποίηση - Οικειοποίηση	19
ιδέα	19
υλοποίηση	33
οικειοποίηση	36
3. Φωτογραφική τεκμηρίωση	60
4. Θεωρία	71
5. Πρόταση	88
Επίλογος	96
Βιβλιογραφία	98
Πηγές εικόνων	100

Πρόλογος

7

Σε πρόσφατη επίσκεψή στις Σπέτσες, η μικρή περιπατητική μας βόλτα, μάς έφερε ως το Λιγονέρι και τον εκεί παραθεριστικό οικισμό. Η κυρίαρχη διαπίστωση μόλις τον αντικρύσαμε, ήδη από τον παραλιακό δρόμο, ήταν το ασύνδετο της ποικιλίας των μορφολογικών του στοιχείων. Η επιθυμία μας να διερευνήσουμε τα αίτια που οδήγησαν σε αυτό το αποτέλεσμα, είναι και η αφορμή της εργασίας αυτής. Σκοπός της όμως, σαν εργασία πάνω σε περίπτωση πάσχουσας αρχιτεκτονικής, είναι η διάγνωση και η κατά το δυνατόν σύσταση ενός πλαισίου κανονιστικών αρχών που δυνητικά θα βοηθήσουν στην μορφολογική ανάταξη του οικισμού.

Το μορφολογικό χάος, αποτέλεσμα παρεμβάσεων από τους κατοίκους στη διάρκεια του χρόνου, φανερώνει όχι μόνον το αυταπόδεικτο ότι ο οικισμός μεταβάλλεται αλλά και ότι απουσιάζει κάθε μορφή συνεργασίας των κατοίκων με τους αρχιτέκτονες του έργου.

Η μεταβλητότητα βεβαίως δεν είναι όρος αρνητικός, μάλιστα είναι διεργασία που με διάφορες εκφάνσεις, συνοδεύει πάντα την αρχιτεκτονική δημιουργία. Στην περίπτωση όμως του οικισμού που εξετάζουμε, είναι φανερό ότι η μεταβλητότητα εκδηλώνεται και πραγματώνεται χωρίς περιορισμούς, ξεπερνά κάποια "όρια ανοχής" μεταβλητότητας του οικισμού. Ποιά είναι όμως τα αίτια της αχαλίνωτης αυτής μεταβλητότητας και ποιά τα όριά της; Αυτά θα προσπαθήσουμε να ανιχνεύσουμε μελετώντας και συγκρίνοντας παραδείγματα ως προς το είδος και την ένταση της μεταβλητότητάς τους.

Με την μελέτη τρόπων παραγωγής αρχιτεκτονικού έργου σε υλοποιημένα παραδείγματα, όπου η συμμετοχή αρχιτεκτόνων και κατοίκων στο σχεδιασμό υπήρξε διαφορετική αλλά πάντα αποτελεσματική, θα αντλήσουμε διδάγματα που θα μας βοηθήσουν να συγκεράσουμε τις αποτυπωμένες στο χώρο ανάγκες των κατοίκων του οικισμού με τις αρχιτεκτονικές προθέσεις των δημιουργών του. Θα επιχειρήσουμε δηλαδή να λειτουργήσουμε έναν "αναδρομικό συμμετοχικό σχεδιασμό απόντων των δύο μερών".

Τέλος θα επιχειρήσουμε να διατυπώσουμε ένα γενικό πλαίσιο κανονιστικών αρχών για την αποκατάσταση της μορφολογικής ισορροπίας.

1. Εισαγωγή

8

Για την πληρέστερη κατανόηση του αντικειμένου της μελέτης μας, πρέπει να αναφερθούμε πρώτα στα γενικά κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα της εποχής και το νομοθετικό πλαίσιο εντός του οποίου θεσπίζεται η οργανωμένη δόμηση από ιδιωτικούς φορείς-συνεταιρισμούς, και έπειτα στις ανάγκες που ο οικισμός κλήθηκε να εξυπηρετήσει και τον τρόπο με τον οποίον υλοποιήθηκε.

Η μεταπολεμική περίοδος στην Ελλάδα, παρά το μέγεθος της καταστροφής, τις κοινωνικο-πολιτικές αντιθέσεις και τις υποτιμήσεις του νομίματος, χαρακτηρίζεται από οικονομική ανάπτυξη που βασίζεται στο ναυτιλιακό συνάλλαγμα, το μεταναστευτικό συνάλλαγμα την εξαγωγή αγροτικών προϊόντων και λίγο αργότερα τον τουρισμό. Η εμφάνιση του μαζικού τουρισμού οδηγεί σε νέες ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις, οργανωμένες παραλίες και πολλά ακόμη δημόσια έργα υποδομών που προβάλλουν μία νέα, εκσυγχρονιστική εικόνα της χώρας. Ο Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού οργανώνει τουριστικές εγκαταστάσεις σε ειδυλλιακές τοποθεσίες, επιστρατεύοντας την αφρόκρεμα των αρχιτεκτόνων της εποχής. Το διάστημα 1955-1963 η Ελλάδα είναι η δεύτερη ταχύτερα αναπτυσσόμενη οικονομία στην Ευρώπη. Το μοντέλο ανάπτυξης όμως που ακολουθείται αυξάνει την εσωτερική μετανάστευση η οποία οδηγεί σε έντονη ζήτηση γης για την κάλυψη στεγαστικών αναγκών, στα μεγάλα αστικά κέντρα και γύρω από αυτά. Την ανάγκη αυτή καλύπτει κυρίως ο ιδιωτικός τομέας και ο κλάδος κατασκευής κατοικίας γίνεται καθοριστική συνιστώσα όχι μόνο της οικονομικής δραστηριότητας αλλά και της κοινωνικής μετεξέλιξης. Έκφραση της δυναμικής που παρουσιάζει η παραγωγή κατοικίας αποτελούν και οι συνεταιρισμοί που αρχίζουν να συστήνονται αυτή την εποχή, από άτομα που ανήκουν στον ίδιο ευρύτερο επαγγελματικό τομέα. Μέσα σε αυτό το γενικό περιβάλλον, συστήνεται το 1965 ο ΠΟΣΜΕΔΕ (Πανελλήνιος Οικοδομικός Συνεταιρισμός Μηχανικών Εργοληπτών Δημοσίων Έργων), με σκοπό την εξασφάλιση στα μέλη του παραθεριστικής κατοικίας.

Οι οικοδομικοί συνεταιρισμοί πρωτοεμφανίζονται στον ελληνικό χώρο στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Η νομοθεσία, που σχετίζεται γενικά με τους συνεταιρισμούς, ξεκινά το 1915 με τον νόμο Ν.602/1915 «Περί συνεταιρισμών». Ο πρώτος όμως ορισμός που αφορά στους οικοδομικούς συνεταιρισμούς εμφανίζεται

1.1 Η βορειοανατολική πλευρά του νησιού των Σπετσών όπως φαίνεται από την Κόστα.

9

με τη θέσπιση του Α.Ν. 201/1967 σύμφωνα με τον οποίο «οικοδομικός συνεταιρισμός είναι κάθε συνεταιρισμός που έχει από το καταστατικό του αποκλειστικό σκοπό την εξασφάλιση για τα μέλη του κατοικιών σε αστικές ή παραθεριστικές περιοχές ή την εν γένει αναμόρφωση, ανάπτυξη και εξυγίανση περιοχών κατοικίας προς όφελος μόνο των μελών του».¹ Οι οικοδομικοί συνεταιρισμοί γίνονται για πρώτη φορά αντικείμενο ειδικής νομοθετικής ρύθμισης με το Π.Δ. 17/1984. Ωστόσο την περίοδο που μας ενδιαφέρει, δηλαδή το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '60, είναι σε ισχύ το Β.Δ. 1059/1966 «Περί του περιεχομένου της εποπτείας και του ελέγχου των οικοδομικών συνεταιρισμών παρά του Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας».

Ο ΠΟΣΜΕΔΕ για να κατασκευάσει παραθεριστικές κατοικίες, αναζητά γη κοντά σε θάλασσα. Για να εξασφαλίσει καλή μελλοντική απόδοση της επένδυσής του, η έρευνά του στρέφεται σε περιοχές που, μάλλον λόγω της προώθησης του τουρισμού, δείχνουν να έχουν αναπτυξιακή προοπτική. Εξετάζονται περιοχές όπως η Μαλασίνη Τραγάνας, ο Άγιος Κωνσταντίνος, η Επίδαυρος, τα Ίσθμια, ο Πόρος, η βόρειος Εύβοια, το Πόρτο Χέλι κ.ά. Τελικά, το 1965, ο συνεταιρισμός κρίνει ως καταλληλότερη τοποθεσία το νησί των Σπετσών².

Τα μέλη του ΠΟΣΜΕΔΕ έλκονται από την ιδιαίτερη εικόνα των Σπετσών και από την τουριστική ανάπτυξη και προοπτική που παρουσιάζει. Καθοριστικό ρόλο για την διαμόρφωση της εικόνας του νησιού παίζει ο μέγας ευεργέτης Σωτήρης Ανάργυρος, ο οποίος μετά από χρόνια περιπλάνησης και επιτυχούς επιχειρηματικής δραστηριότητας στο εξωτερικό επιστρέφει στη γενέτειρά του το 1900 και επιδίδεται στην στήριξη και ενίσχυση της παρακαμάζουσας τοπικής κοινωνίας. Αγοράζει το 45% της έκτασης του νησιού, το οποίο και μετατρέπει σε πευκόδασος και σε συνεργασία με τις τοπικές αρχές αναλαμβάνει την εκπόνηση μιας σειράς από δημόσια

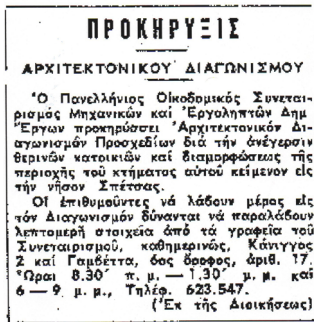
¹ Πετρόπουλος Παναγιώτης, *Διεύρυνση του ζήτηματος των Οικοδομικών Συνεταιρισμών στην Ελλάδα*, Διπλωματική εργασία, Σχολή Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών Ε.Μ.Π., 2009

² Σύμφωνα με το πρακτικό του Δ.Σ. υπ' αριθμόν 12, της 8/7/1965, ο πρόεδρος και ο αντιπρόεδρος του συνεταιρισμού ενημερώνουν το συμβούλιο περί της καταλληλότητας του προσφερόμενου κτήματος στις Σπέτσες και σύμφωνα με το υπ' αριθμόν 17, της 27/9/1965, εγκρίνεται προσύμφωνο αγοράς του οικοπέδου.

έργα. Κατασκευάζει το ξενοδοχείο Ποσειδώνιο, το μεγαλύτερο επαρχιακό ξενοδοχείο στα Βαλκάνια, για να προσελκύσει τους μεγαλοαστούς της πρωτεύουσας και τους πλούσιους ομογενείς του εξωτερικού. Κορωνίδα της προσφοράς του αποτελεί η ανέγερση και λειτουργία ενός τεράστιου σχολικού συγκροτήματος, κατά τα πρότυπα των βρετανικών κολεγίων, την Αναργύρειο και Κοργιαλένιο σχολή Σπετσών. Από την δεκαετία του 50 η τουριστική ανάπτυξη του νησιού ενισχύεται, πλέον με κρατική πρωτοβουλία. Η ακτοπλοϊκή διασύνδεση με τον Πειραιά εντείνεται και μια σειρά από πλοιαρία όπως, η Νεραίδα, η Πίνδος, η Καμέλια, η Σαρωνίς και η Αφαία γράφουν τη δική τους ιστορία στην αλματώδη τουριστική ανάπτυξη του νησιού. Μέσα στην επόμενη δεκαετία κτίζεται και το Ξενία των Σπετσών, με σχέδια του Φίλιππου Βώκου. Σε αυτό το πλαίσιο ο ΠΟΣΜΕΔΕ αποφασίζει να αγοράσει μια έκταση 55 περίπου στρεμμάτων, αρκετά κοντά στο Ξενία, στη βόρεια πλευρά του νησιού. Πρόκειται για ένα έντονα επικλινές οικόπεδο, στην περιοχή Λιγονέρι, με ευνοϊκό για θερινές κατοικίες, βορειοανατολικό προσανατολισμό.

Για την οικιστική εκμετάλλευση της αγορασμένης έκτασης, ο ΠΟΣΜΕΔΕ προκηρύσσει το 1965 αρχιτεκτονικό διαγωνισμό για την σχεδίαση 220 κατοικιών. Οι όροι δόμησης που πρέπει να λάβουν υπ' όψιν οι συμμετέχοντες, περιγράφονται στο 2ο Διάταγμα του ΦΕΚ 231Α/1928, και είναι καθοριστικοί για τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό.³ Η κριτική επιτροπή επιλέγει και βραβεύει 3 προτάσεις.

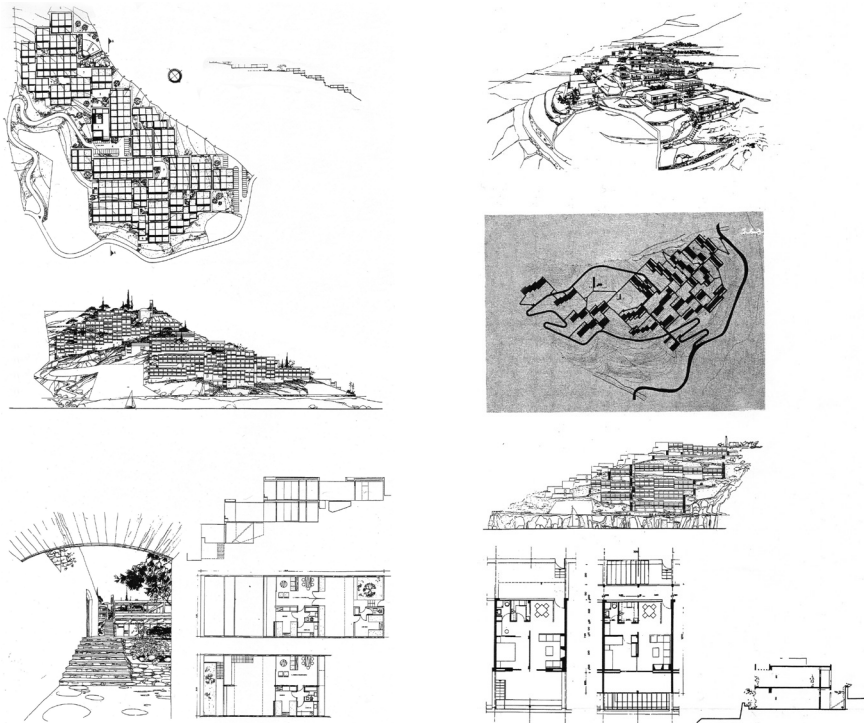
Το 3ο βραβείο κερδίζουν οι αρχιτέκτονες Κ. Δεκαβάλας, Μ. Κοφινά και Ν. Λόντος. Η πρότασή τους χωρίζεται σε δύο βασικές ζώνες χρήσεων: το κέντρο (με εστιατόρια, καταστήματα, χώρους αναψυχής, παιδικό σταθμό) και τον χώρο των κατοικιών που αναπτύσσεται γύρω από αυτό. Οι τρεις προβλεπόμενες τυπολογίες κατοικιών τοποθετούνται πυκνά στο βουνό, σε ομάδες, διατηρώντας αυστηρά δύο κάθετους μεταξύ τους προσανατολισμούς. Βασική πρόθεσή τους ήταν η εξασφάλιση μιας ζωής σε επαφή με τη φύση. Έτσι, διασπούν την κατοικία και δημιουργούν μια εσωτερική αυλή. Η πρόσβαση γίνεται με αυτοκίνητο μέχρι ένα σημείο και στη συνέχεια ένα

1.2 Η δημοσίευση της προκήρυξης του αρχιτεκτονικού διαγωνισμού στην εφημερίδα «ΤΟ ΒΗΜΑ», την Πέμπτη 25 Νοεμβρίου 1965

³ Σύμφωνα με το άρθρο 5.1 του Διατάγματος, η ανέγερση οικοδομημάτων σε εκτός πόλεως ζώνες, επιτρέπεται σε οικόπεδα με ελάχιστη επιφάνεια τέσσερις χιλιάδες τετραγωνικά μέτρα και υπό τους όρους ότι το οικοδόμημα θα είναι ενιαίο, δεν θα καταλαμβάνει περισσότερο χώρο από το 1/10 της συνολικής επιφάνειας του οικοπέδου και θα απέχει από τα γύρω όρια του οικοπέδου τουλάχιστον 15 μέτρα.

1.3 Οι προτάσεις που κέρδισαν το 3^ο (αριστερά)
και 2^ο (δεξιά) βραβείο στον διαγωνισμό

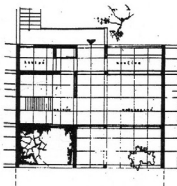
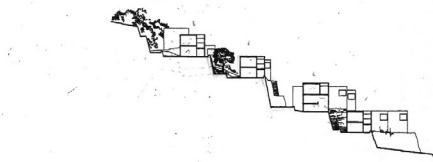
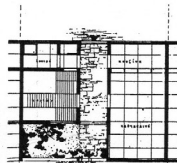
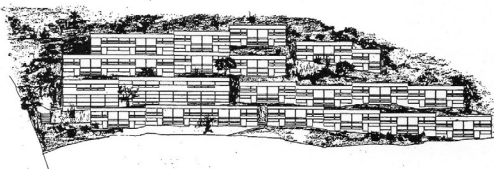
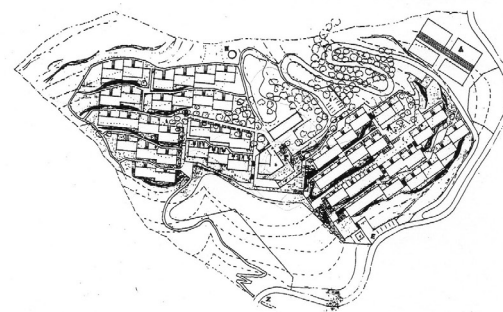
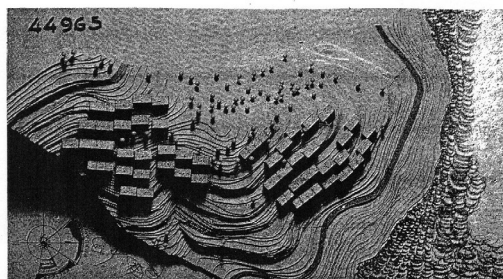
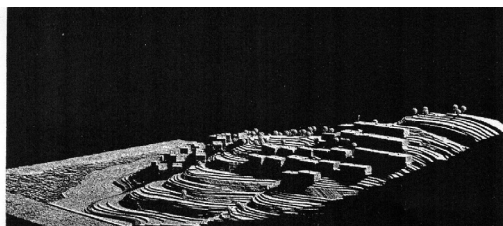
δίκτυο πεζοδρόμων μικρού πλάτους απλώνεται μέσα στις περιοχές κατοικιών.

Το 2ο βραβείο απονέμεται στον Α. Γεωργιάδη και τον Β. Γρηγοριάδη, η πρόταση των οποίων φαίνεται να αναπτύσσεται πιο ελεύθερα πάνω στην πλαγιά. Οι αρχιτέκτονες συγκεντρώνουν τον κύριο όγκο του συγκροτήματος στις χαμηλότερες στάθμες, αφήνοντας ψηλά ελεύθερους χώρους και άπλετο δάσος. Χρησιμοποιούν μια περισσότερο συνεκτική μονάδα κατοίκησης με δύο τυπολογίες, του ισογείου και του ορόφου, που διαθέτουν μια μικρή προστατευμένη αυλή. Στην πρόταση των αρχιτεκτόνων η πρόσβαση προς τις κατοικίες γίνεται με τη βοήθεια ενός δικτύου στενών πεζοδρόμων που τροφοδοτείται από έναν κεντρικό δρόμο προσπελάσιμο από αυτοκίνητο.

Το 1ο βραβείο κέρδισε η πρόταση του Εργαστηρίου 66, το οποίο συνιστούσαν οι αρχιτέκτονες Δ. Αντωνακάκη, Σ. Αντωνακάκη, Δ. Ποτήρη και Ε. Τσαρμακλή. Η πρόταση του Εργαστηρίου 66, με λιτές χειρονομίες και οικονομία στην διαχείριση του χώρου προσπαθεί να ακουμπήσει τον οικισμό πάνω στα ήδη υπάρχοντα διαμορφωμένα με λιθιές αρόσιμα επίπεδα. Δύο τύποι κατοικιών, του ισογείου και του ορόφου, συνθέτουν μία σταθερά επαναλαμβανόμενη μονάδα. Πρόκειται για μία διαμπερή

1.4 Η πρόταση της ομάδας αρχιτεκτόνων του Εργαστηρίου 66

12

μονάδα όπου από τη μια πλευρά γίνεται η πρόσβαση και από την άλλη ανοίγεται η θέα προς την θάλασσα. Η επαφή με τη φύση, κύριο ζητούμενο σε μια παραθεριστική κατοικία, εξασφαλίζεται αποφασιστικά με το χαρακτηριστικό αίθριο που τοποθετείται στο κέντρο της. Ο υπαίθριος αυτός χώρος, αποκτά κύρια σημασία, καθώς η καθημερινή ζωή εκτυλίσσεται γύρω του. Οι αρχιτέκτονες προσπαθούν ακόμη να πετύχουν την ελάχιστη διατάραξη του φυσικού τοπίου μέσω της σχεδίασης στενών πεζοδρόμων για την πρόσβαση στις κατοικίες. Είναι χαρακτηριστικό ότι αποφεύγουν την χάραξη δρόμων και προτείνουν την κατασκευή δύο αναβατορίων.

Στην πρόταση της ομάδας παρατηρούμε μία έντονα εκσυγχρονιστική διάθεση με ταυτόχρονες όμως, σαφείς αναφορές στην λαϊκή αρχιτεκτονική και τη σοφία που αυτή φέρει. Έτσι σύγχρονα υλικά και μέθοδοι κατασκευής πλάθουν χώρους που εύκολα μας παραπέμπουν σε παραδοσιακές δομές. Η οργάνωση της κατοικίας γύρω από το αίθριο, δεν αποτελεί μια καινοτόμο ιδέα στην ελληνική αρχιτεκτονική πρακτική. Οι αρχιτέκτονες όμως θέτουν την εσωτερική αυλή ως ένα δομικό στοιχείο του σχεδιασμού τους και ανασύρουν έτσι μια λειτουργία βαθιά ριζωμένη στον ελληνικό τρόπο κατοίκησης. Έξω από τις μόδες φέρνουν τον κάτοικο σε επαφή με τη "φύση" του. Η ματιά αυτή των αρχιτεκτόνων, δεν αποτελεί μόνο μια αρχιτεκτονική πρακτική, αλλά μια ολόκληρη θεώρηση του τρόπου ζωής.

Οι σκέψεις αυτές εκφράζονται σε μία ιστορική στιγμή όπου η έννοια του τοπικού αναδεικνύεται ως απαραίτητη προϋπόθεση της αρχιτεκτονικής. Με την αναθεώρηση των αρχών του μοντερνισμού, από το Team X μεταπολεμικά και αργότερα με τον μεταμοντερνισμό, οι τοπικές εφαρμογές της μοντέρνας αρχιτεκτονικής απέκτησαν νέο ενδιαφέρον. Η μονότονη και γνώριμη επανάληψη του διεθνούς στυλ έδωσε σταδιακά τη θέση της στην προβολή της ξεχωριστής ταυτότητας και πολιτισμικής εικόνας κάθε τόπου. Τα τοπικιστικά κινήματα, όπως ονομάστηκαν όσα υποστήριζαν αυτή την άποψη, συνδέθηκαν με κινήματα απελευθερωτικά και μεταρρυθμιστικά, που διαμόρφωσαν την ταυτότητα κοινωνικών ομάδων και συνέβαλαν στη νεοσύστατη ενότητά τους.⁴ Ανέδειξαν τα αρχιτεκτονικά στοιχεία που έχουν κάποια τοπική ιδιαιτερότητα σε αντίθεση με πιο αφηρημένα και οικουμενικά στοιχεία και λέξεις όπως "τόπος" και "μνήμη" αντικατέστησαν στο αρχιτεκτονικό λεξιλόγιο όρους όπως αφαίρεση, μινιμαλισμός και διεθνισμός. Πρόκειται πλέον για έναν διεθνισμό που στοχεύει στην παγκοσμιοποίηση μέσα από την αναγνώριση των συγκεκριμένων ανθρωπίνων αναγκών σε ένα τόπο, σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή. Η άποψη του Α. Κωνσταντινίδη ότι μόνο αυτό που είναι πραγματικά και βαθιά ελληνικό μπορεί να είναι και πραγματικά παγκόσμιο αποκτά νέα διάσταση και συμβαδίζει με την έννοια του κριτικού τοπικισμού και τις απόψεις του Κ. Frampton και των Lefainvre/Τζώνη.⁵

⁴. Α. Τζώνης και L. Lefainvre, *Ο κάναβος και η πορεία. Μια εισαγωγή στο έργο του Δημήτρη και της Σουζάνας Αντωνακάκη, και μερικές προκαταρκτικές σκέψεις γύρω από την ιστορία της σύγχρονης ελληνικής αρχιτεκτονικής κουλτούρας*, Αρχιτεκτονικά θέματα, 15/1981, σ.164-178.

⁵. Η. Κωνσταντόπουλος, *Για την αρχιτεκτονική του Δημήτρη και της Σουζάνας Αντωνακάκη*, Θέματα χώρου + τεχνών, 25/1994, σ.18-93.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, λοιπόν, βρίσκεται και το έργο του Εργαστηρίου 66, ένα έργο μιας ευρύτερης ομαδικής συνεργασίας (γεγονός που εκφράζει τον συλλογικό χαρακτήρα των τοπικιστικών κινήματων).

Ο Δημήτρης και η Σουζάνα Αντωνακάκη, ιδρυτικά μέλη του εργαστηρίου 66, έχοντας καταφέρει να ισορροπήσουν ανάμεσα στην ανατολή και τη δύση, την παράδοση και τον μοντερνισμό, την μνήμη και την πρωτοπορία, διαφοροποιούνται από τα νεοελληνικά δεδομένα της εποχής και καταλαμβάνουν μια αξιολογη θέση στην διεθνή αρχιτεκτονική σκηνή. Αξίζει να σημειωθεί ότι ήδη από το 1966 ο François Loyer, που ήταν ο πρώτος μελετητής της νεοελληνικής αρχιτεκτονικής, αναφέρει το έργο του Δ. και της Σ. Αντωνακάκη. Ο Jean Louis Cohen αναγνωρίζει την υλική και κοινωνική πλευρά του έργου τους και θεωρεί τον «Μεσογειακό Μπρουταλισμό» ως μια συμπυκνωμένη σκέψη που αναφέρεται στον τόπο, το τοπίο και την κατασκευή, θέτοντας την μεσόγειο ως έναν οικουμενικό, σταθερό ορίζοντα πάνω στον οποίον εγγράφεται το έργο τους.⁶ Ο Α. Τζώνης και η L. Lefainve τοποθετούν το έργο των Αντωνακάκη μέσα στη διαλεκτική της ελληνικής αρχιτεκτονικής κουλτούρας σαν το επόμενο βήμα προς τα εμπρός,⁷ ενώ ο Δημήτρης Φιλιππίδης διαβάσει ένα χωνευτήρι παλαιών και ποικίλων επιδράσεων και αναγνωρίζει τη συμμετοχή του χρήστη-πελάτη στην διαδικασία της παραγωγής του τελικού αποτελέσματος ως μια προσπάθεια αναζήτησης νέων κοινωνικών προτύπων.⁸ Τέλος, η πιο σπουδαία αναγνώριση προέρχεται από έναν από τους σημαντικότερους θεωρητικούς της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, τον Kenneth Frampton, ο οποίος στην κριτική ιστορία του θεωρεί ότι μετά τον Δημήτρη Πικιώνη και τον Άρη Κωνσταντινίδη στην πρακτική του Δ. και της Σ. Αντωνακάκη βρίσκεται το μέλλον μιας αληθινά ευαίσθητης σύγχρονης νεοελληνικής αρχιτεκτονικής.⁹ Το έργο τους γεφυρώνει τον μοντερνισμό με την τοπική πολιτισμική ταυτότητα, αποτελώντας μια αυτόνομη έκφραση, με σαφή προσωπικό, ανθρωποκεντρικό και διαχρονικό χαρακτήρα, που εναντιώνεται στην ενοποιητική δύναμη της παγκοσμιοποίησης.

Μέσα από το πλούσιο υλοποιημένο έργο του Δημήτρη και της Σουζάνας Αντωνακάκη μπορούμε να διακρίνουμε μια διαρκή συνέπεια και πίστη πάνω σε βασικά ζητήματα της αρχιτεκτονικής. Ο κάναβος στα χέρια των αρχιτεκτόνων αποτελεί το πλαίσιο που βάζει τάξη στην πολύπλοκη σύνθεση, που επιτρέπει και πειθαρχεί την ελεύθερη οργάνωση. Η πορεία, δεν χρησιμοποιείται μόνο σαν λειτουργικό στοιχείο που συνδέει δύο σημεία, αλλά σαν μια σειρά με την οποία οι τόποι χωροθετούνται σε σχέση με την κίνηση. Ο διάδρομος και η σκάλα αποκτούν ιδιαίτερο νόημα και

⁶ Jean Louis Cohen, *Ο μεσογειακός μπρουταλισμός των Δημήτρη και Σουζάνα Αντωνακάκη*, κείμενο από το βιβλίο: *Atelier 66. Η αρχιτεκτονική του Δημήτρη και της Σουζάνας Αντωνακάκη*, Αθήνα, Futura, 2007, σ.32-45.

⁷ Α. Τζώνης και L. Lefainve, *op.cit.*, σελ. 13.

⁸ Δημήτρης Φιλιππίδης, *Νεοελληνική αρχιτεκτονική*, Αθήνα, Μέλισσα, 1984, σ.376-377.

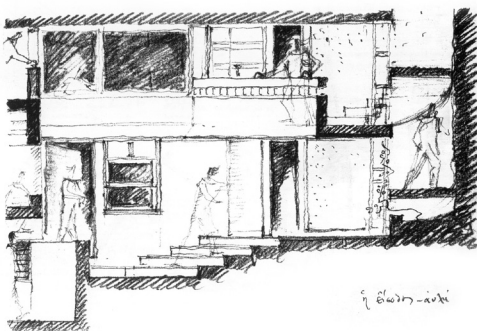
⁹ Νίκος Καλογήρου, *Ο τόπος και η ταυτότητα. Μια απόπειρα ανάγνωσης της αρχιτεκτονικής του Δ. και της Σ. Αντωνακάκη*, κείμενο από το βιβλίο: *Atelier 66. Η αρχιτεκτονική του Δημήτρη και της Σουζάνας Αντωνακάκη*, σ.20-28.

1.5 Πολυκατοικία στην οδό Εμμ. Μπενάκη, 1973

μετατρέπονται σε κοινωνικούς χώρους που φέρουν τον απόηχο της ανθρώπινης παρουσίας.¹⁰ Οι αρχιτέκτονες, ακόμη, αποφασίζουν σε ποιο σημείο και με ποιο τρόπο σταματά το έξω και αρχίζει το μέσα. Η σύγκρουση του ανοιχτού και του κλειστού χώρου είναι έντονη, το κτίριο μαρτυρά αυτήν την σύγκρουση του χώρου που περιορίζεται στο εσωτερικό και σπρώχνει με εξοχές την επιδερμίδα του κτιρίου για να γίνει ένα με το έξω.¹¹ Το εκάστοτε περιβάλλον, φυσικό ή αστικό, τους δίνει τα υλικά και τους μαρτυρά την μέθοδο κατασκευής. Το έργο αποκτά, έτσι, έναν γήινο, χθόνιο υλισμό, όπου η έννοια της υφής, του ήχου και του φωτός αποτελούν κύριο μέλημά των αρχιτεκτόνων.

Τέλος, το έργο του ζεύγους Αντωνακάκη παρουσιάζει μια σπάνια προσαρμοστικότητα. Πρόκειται για αρχιτεκτονική που συμβαδίζει με τη ροή της ζωής και του χρόνου. Τα μέλη του Atelier 66 αποδέχονται εξ' αρχής τη ζύμωση του κτιρίου με τον χρόνο, και τις μετατροπές που υφίσταται από τους χρήστες, ως δεδομένο της πραγματικότητας, άρα και του σχεδιασμού τους. Αντιλαμβάνονται το σπίτι σαν "τρόπο ζωής".¹² Ακόμα και τα φυτά που αναπτύσσονται πάνω στους τοίχους, ακόμα και το χρώμα της φθοράς των επιφανειών από τον χρόνο εντάσσονται στη λογική μιας ζωντανής σύνθεσης. Υπάρχουν αρκετά παραδείγματα όπου οι αρχιτέκτονες δέχονται να χτίζουν σε φάσεις, σε στάδια, όχι μία και έξω, σε ένα καθεστώς συνεχούς αλλαγής και μεταμόρφωσης (κατοικία στην Κηφισιά το 1968, στα Κάτω Πατήσια το 1970, στο Παλαιό Φάληρο το 1971, στην Καλλιθέα το 1972).

1.6 Σκίτσο του Δημήτρη Αντωνακάκη για την πολυκατοικία στην οδό Εμμ. Μπενάκη. Η είσοδος διαμορφώνεται σαν αυλή σκεπασμένη και το κλιμακοστάσιο σαν συνέχεια αυτής της αυλής

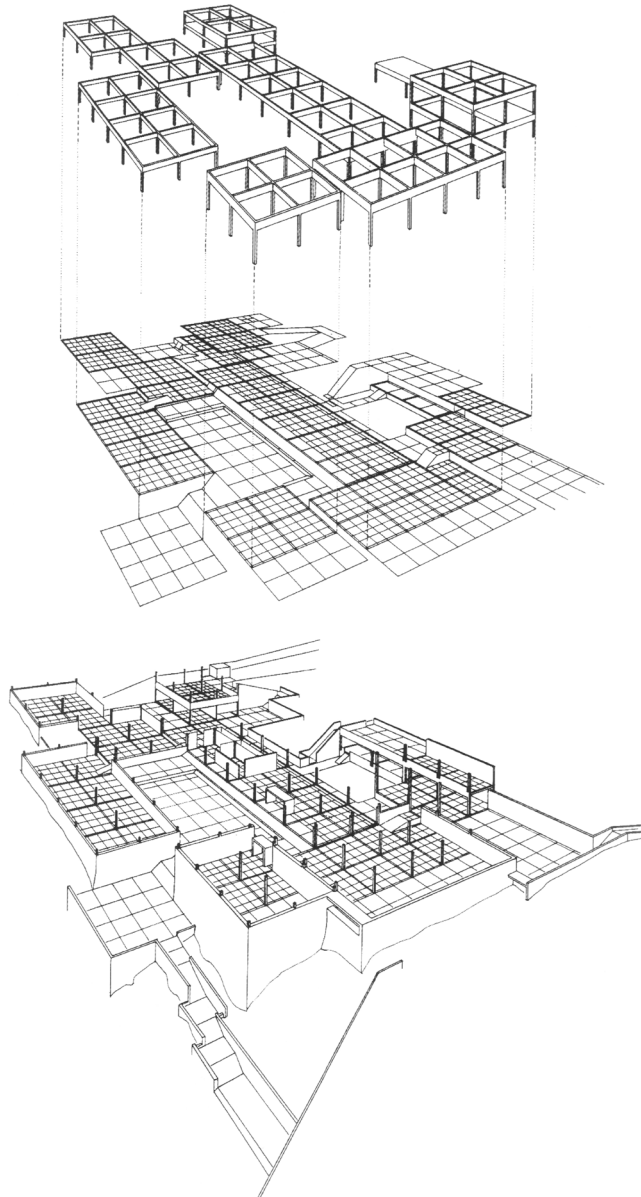
¹⁰ Α. Τζώνης και L. Lefainve, *op.cit.*, σελ. 13.

¹¹ Η. Κωνσταντόπουλος, *op.cit.*, σελ. 13.

¹² Σ. Αντωνακάκη, Δ. Αντωνακάκης, Κ. Χατζημυχάλη, *Οι απρόβλεπτες μεταβολές στην κατοικία*, Θέματα χώρου + τεχνών, 6/1975, σ.36-37.

1.7 Η σύνθεση του αρχαιολογικού μουσείου Χίου οργανώνεται σε έναν κάναβο 7 X 7μ που εκφράζεται έντονα με τον φέροντα οργανισμό

Ο μεγάλος αριθμός κτιρίων που έχουν σχεδιαστεί και κατασκευαστεί από το Εργαστήριο 66 είναι κυρίως κατοικίες και εκπαιδευτικά κτίρια (Πανεπιστήμιο και Πολυτεχνείο Κρήτης, Πάντειος, ΤΕΕ), καθώς και ορισμένα δημόσια κτίρια. Η κατοικία στις διάφορες μορφές οργάνωσής της (μονοκατοικίες, πολυκατοικίες, εξοχικές κατοικίες, αλλά και ξενοδοχεία, τουριστικά συγκροτήματα και οικισμοί) καλύπτει τον μεγαλύτερο αριθμό των έργων τους, γεγονός που μας καταδεικνύει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που παρουσιάζει το θέμα του κατοικείν για τους αρχιτέκτονες. Πριν ακόμη η ομάδα του Εργαστηρίου 66 κερδίσει τον αρχιτεκτονικό διαγωνισμό για τον οικισμό στο Λιγονέρι Σπετσών, έχει ήδη παρουσιάσει ένα αξιόλογο δείγμα δουλειάς, που αποτελείται κυρίως από κατοικίες (π.χ η κατοικία του Φίλιππα στη Γλυφάδα το 1962), και λιγοστά δημόσια κτίρια (αρχαιολογικό μουσείο Χίου. Το σπουδαιότερο έργο εκείνης της περιόδου αποτελεί το Αρχαιολογικό Μουσείο Χίου, όπου κύριο μέλημα των αρχιτεκτόνων είναι να διατηρήσουν την κλίμακα των γύρω κτισμάτων και να δημιουργήσουν μια σύνθεση όπου η ύπαιθρος και το κτίριο θα βρίσκονται σε μία συνεχή συνομιλία). Τα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα, τα οποία με το πέρασμα του καιρού ωρίμασαν και έγιναν συνειδητές επιλογές έχουν ήδη εμφανιστεί. Σε αυτή τη χρονική στιγμή το Εργαστήριο 66 κερδίζει το 1ο βραβείο στον αρχιτεκτονικό διαγωνισμό που διοργανώνει ο ΠΟΣΜΕΔΕ, με μια πρόταση που αντανακλά με συνέπεια τις θεωρητικές του απόψεις.

2. Ιδέα - Υλοποίηση - Οικειοποίηση

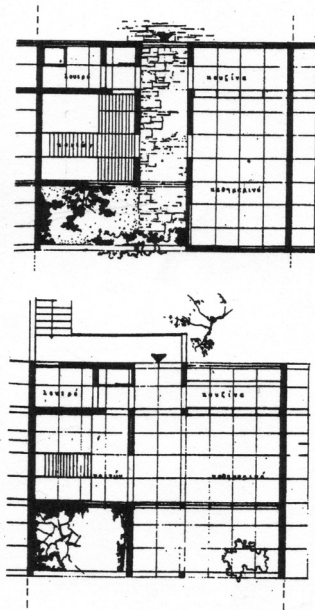
19

Ο οικισμός όμως στις Σπέτσες ποτέ δεν υλοποιήθηκε όπως αρχικά είχε προταθεί. Στην πορεία του μέσα στον χρόνο, από την γέννηση της πρώτης ιδέας μέχρι την οικειοποίησή του από τους κατοίκους, υπάρχουν μερικές βίαιες τομές που διέκοψαν την ομαλή εξέλιξή του. Οι συνεχείς μετατροπές τόσο στον ίδιο τον οικισμό όσο και στην διαδικασία παραγωγής του έχουν αποτυπωθεί στο τελικά παραγόμενο αποτέλεσμα. Πρόκειται για πάνω από σαράντα χρόνια αδιάκοπων δι-εργασιών.

Ουσιαστικά, η πρόταση του Εργαστηρίου 66 που κέρδισε τον αρχιτεκτονικό διαγωνισμό, αποτέλεσε την πρώτη βάση πάνω στην οποία έλαβαν χώρα μια σειρά από τροποποιήσεις. Ένας συνεχής αγώνας επανεμφάνισης και επαναπροσδιορισμού βασικών στοιχείων του οικισμού ξεκινάει, που ενώ αρχικά περιοριζόταν μεταξύ των αρχιτεκτόνων-μηχανικών, στη συνέχεια τη σκυτάλη παίρνουν οι κάτοικοι. Το τελικό αποτέλεσμα του οικισμού μαρτυρά τη διαρκή μεταβολή του αρχικού σχεδίου, από το οποίο τελικά απέχει αρκετά.

Ιδέα

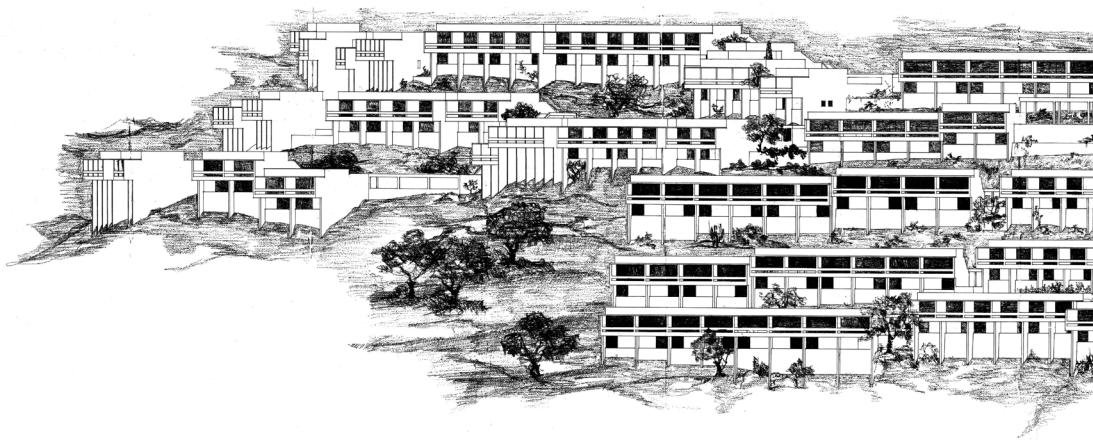
Στην αρχική πρόταση οι αρχιτέκτονες τοποθετούν τον οικισμό πάνω στην πλαγιά με βάση τις υψομετρικές καμπύλες του τοπογραφικού που συνόδευε τον διαγωνισμό. Η οργάνωση των κατοικιών γίνεται σε δύο ομάδες που η καθεμία διαθέτει τον δικό της προσανατολισμό και αρθρώνονται γύρω από ένα κέντρο. Το κέντρο αυτό, στο οποίο στεγάζονται κάποιες δημόσιες λειτουργίες, αποτελεί από την μία την απόληξη του δρόμου για τα αυτοκίνητα και από την άλλη την έναρξη ενός δικτύου πεζοδρόμων που εκτείνεται μέσα στον οικισμό. Εκτός από τους οριζόντιους πεζοδρόμους, για τις καθ' ύψος κινήσεις προβλέπονται και δύο αναβατόρια που εξασφαλίζουν τις προσβάσεις από τον περιφερειακό δρόμο μέχρι την κορυφή του συγκροτήματος. Η οργάνωση των κατοικιών γίνεται με την χρήση επαναλαμβανόμενων μονάδων, τη μια δίπλα στην άλλη, δημιουργώντας συστάδες μονάδων με κοινό φέροντα οργανισμό. Οι συστάδες τοποθετούνταν σε σειρά με μικρές μόνο μετατοπίσεις κατά την κάθετο προς το μέτωπο διεύθυνση και καθ' ύψος. Η εκτενής επαφή των επαναλαμβανόμενων

2.1 Η επαναλαμβανόμενη μονάδα με δύο κατοικίες, μία στο ισόγειο (↑) και μία στον όροφο (↓)

2.2 Συνολική όψη του οικισμού σύμφωνα με την άδεια του 1966.

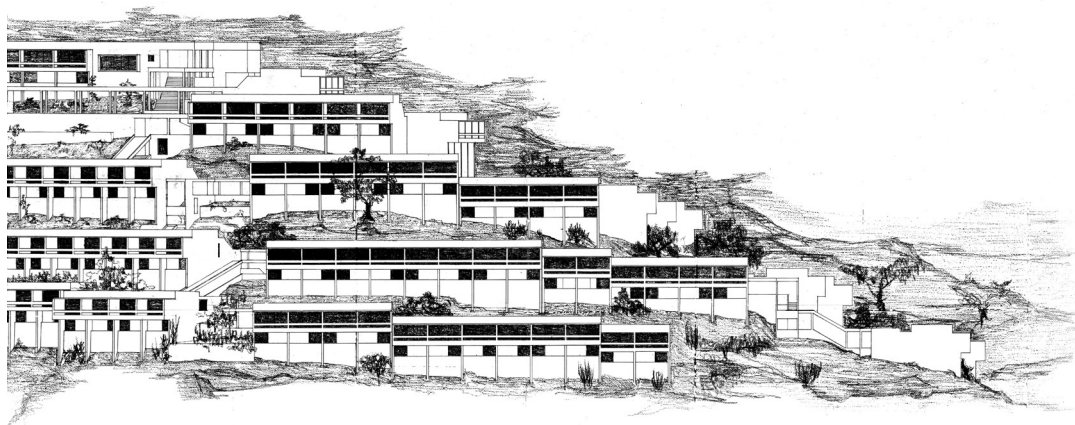
20

μονάδων σε συγκρότηση ιδιαίτερας μακροσκελών ενοτήτων, υπαγορεύεται κυρίως από τους όρους δόμησης περί ενιαίου κτίσματος. Κάθε μονάδα αποτελείται από δύο κατοικίες, του ισόγειου και του ορόφου. Πρόκειται για διαμπερείς κατοικίες, όπου η είσοδος γίνεται μέσω ενός ημιυπαιθρίου χώρου. Αυτός λειτουργεί στην κάτοψη σαν άξονας διαμπερότητας με κατεύθυνση προς την θάλασσα και χωρίζει το σπίτι σε δύο μέρη. Από τη μία συναντάμε την κουζίνα με το καθημερινό και από την άλλη το λουτρό και το υπνοδωμάτιο.

Μέσα στην επόμενη χρονιά, τα αρχικά σχέδια αλλάζουν προκειμένου να πληρούν τους όρους του Γ.Ο.Κ. και τις απαιτήσεις του ΠΟΣΜΕΔΕ. Το εργαστήριο 66, καθώς παραλαμβάνει ένα νέο, αναλυτικότερο τοπογραφικό σχέδιο της περιοχής, διακρίνει την ανάγκη επαναπροσδιορισμού της αρχικής διάταξης, ώστε να επιτευχθεί καλλύτερη προσαρμογή στο φυσικό ανάγλυφο.¹ Οι σχέσεις μεταξύ των μονάδων χαλαρώνουν δημιουργώντας ένα λιγότερο συνεκτικό σύνολο. Στοιχείο ενοποίησης των μονάδων αποτελεί ο συνεχής στεγασμένος πεζόδρομος που εξασφαλίζει και τις προσβάσεις σε αυτές. Οι αλλαγές, όσον αφορά τη διάρθρωση της μονάδας, έχουν ριζικό χαρακτήρα και αποκλίνουν από την αρχική πρόταση. Συγκεκριμένα, η επαναλαμβανόμενη μονάδα πλέον δεν αποτελείται από δύο μονώροφες κατοικίες

¹ Πετρόπουλος Παναγιώτης, *Διεύρυνση του ζητήματος των Οικοδομικών Συνεταιρισμών στην Ελλάδα*, Διπλωματική εργασία, Σχολή Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών Ε.Μ.Π., 2009

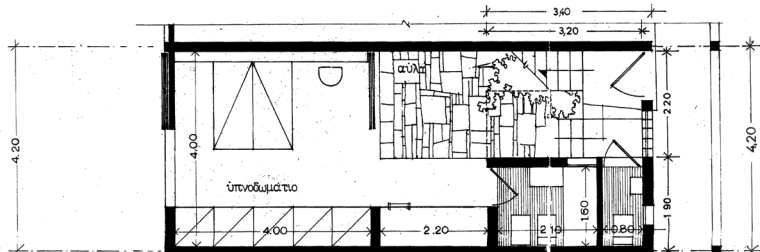
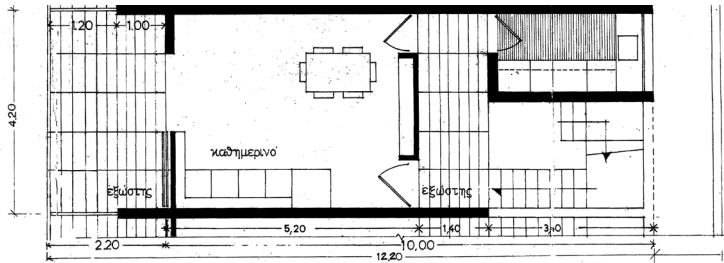
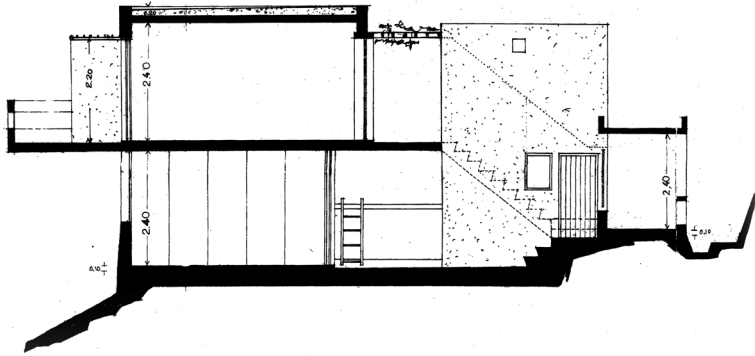
αλλά από μία στενότερη διάωροφη. Με αυτόν τον τρόπο οι αρχιτέκτονες εξασφαλίζουν σε όλους τους κατοίκους άμεση επαφή με τη γη και το ιδιοκτησιακό καθεστώς αυτόματα μετατρέπεται από κατακόρυφη σε οριζόντια ιδιοκτησία. Εσωτερικά, το ενοποιητικό στοιχείο όλων των χώρων αποτελεί το ιδιωτικό αίθριο της κατοικίας γύρω από το οποίο αναπτύσσονται όλες οι λειτουργίες. Η λογική συγκρότησης του χώρου, που μας παραπέμπει στην αρχιτεκτονική του Α. Loos, δίνει έμφαση στην τρισδιάστατη αίσθηση του εσωτερικού. Αυτόνομα δωμάτια, όπως η κουζίνα, το καθιστικό και το υπνοδωμάτιο, συνδέονται μέσω του ανοιχτού αιθρίου. Πρόκειται για έναν κατακερματισμό της κατοικίας και μια αληθινά οριακή για τον κάτοικο χειρονομία. Η είσοδος γίνεται από τον δρόμο στο αίθριο, σε ένα μεσοεπίπεδο που διαχωρίζει το δημόσιο από το ιδιωτικό. Από εκεί ξεκινά μία είτε ανοδική, προς την κουζίνα και το καθιστικό, είτε καθοδική, προς το υπνοδωμάτιο και το λουτρό, πορεία. Η επιλογή τοποθέτησης ψηλής και αδιαφανούς αυλόπορτας (μπασιά όπως ονομάζεται στα παραδοσιακά σπετσιώτικα σπίτια) στην είσοδο προς το αίθριο προσθέτει ιδιωτικό χαρακτήρα στην αυλή. Έτσι διαμορφώνεται ένας χώρος που μπορεί να λειτουργήσει ως δοχείο για τις καθημερινές δραστηριότητες των παραθεριστών. Τροποποιήσεις αναπόφευκτα συντελούνται και στις όψεις. Εκεί, και ειδικότερα στην όψη προς την θέα, εμφανίζεται ένας φαρδύς εξώστης στον όροφο, πλήρως ή μερικώς στεγασμένος, και ένα μεγάλο άνοιγμα στο επίπεδο του υπνοδωματίου. Με την ολοκλήρωση των τροποποιήσεων, τα νέα σχέδια εγκρίνονται από την αρμόδια υπηρεσία και το 1967 εκδίδεται η πρώτη άδεια με τίτλο "νέα διάωροφη πολυκατοικία".

2.3 Τοπογραφικό σχέδιο του οικισμού.

22

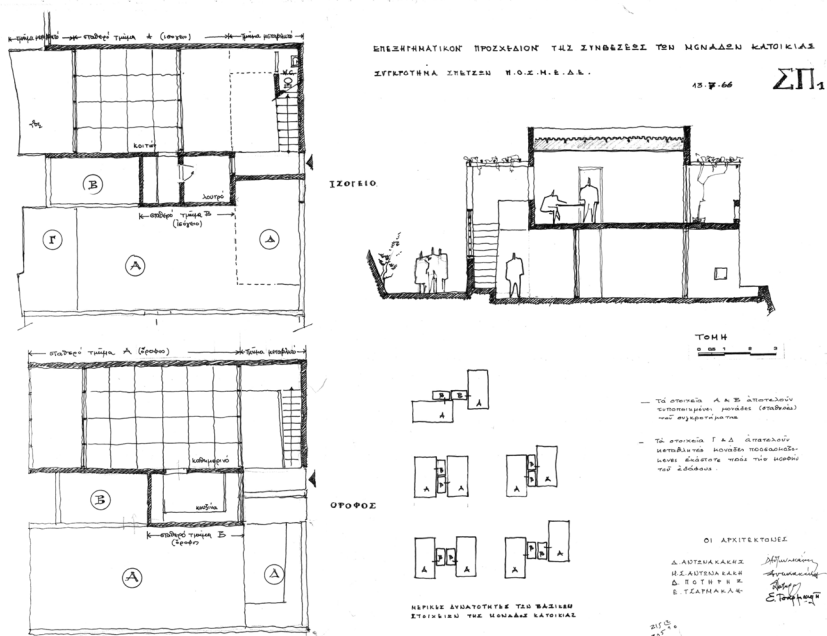

2.4 Η επαναλαμβανόμενη μονάδα που αποτελείται από μία δώροφη κατοικία, της άδειας του 1967. Τομή, κάτοψη ορόφου και ισογείου.

Παρά τα σχέδια που τελικά εγκρίνονται με την άδεια του 1967, οι αρχιτέκτονες ασχολούνται περαιτέρω με τον οικισμό και εκπονούν μια λεπτομερέστερη μελέτη που αφορά κυρίως τη μονάδα κατοικίας. Αντιλαμβανόμενοι την ποικιλία του φυσικού ανάγλυφου και τη δυσκολία που θα παρουσιαζόταν στην προσαρμογή του οικισμού σε αυτό, προτείνουν δύο τύπους μονάδας κατοίκησης. Έτσι, σχεδιάζουν ένα στενότερο, 4.20 x 10.00μ και ένα φαρδύτερο, 5.00 x 7.60μ, τύπο. Ακόμη, ορίζουν κάποια στοιχεία της κατοικίας ως "σταθερά" και άλλα ως "προσαρμοζόμενα" στην εκάστοτε μορφή του εδάφους, δίνοντας την δυνατότητα για την οργάνωση ποικίλων διατάξεων. Στους δύο νέους τύπους διατηρείται το αίθριο και η διάταξη των χώρων και διανοίγεται ένα διώροφο κενό για τον καλύτερο φωτισμό και αερισμό του κατώτερου ορόφου. Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει η αντιμετώπιση των όψεων, όπου στο επίπεδο του καθημερινού σχεδιάζονται μεγάλες γυάλινες επιφάνειες και στο επίπεδο του υπνοδωματίου το παράθυρο που υπήρχε δίνει τη θέση του σε ένα μικρό μπαλκόνι.

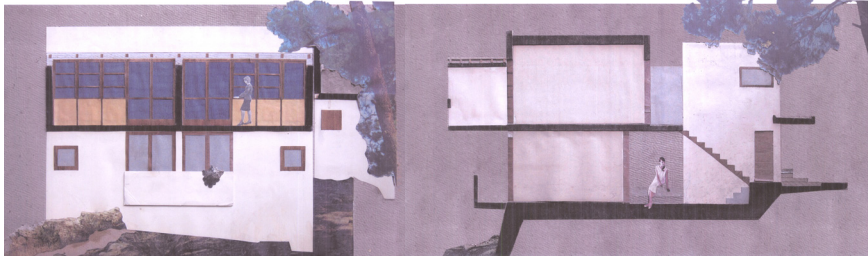
2.5 Η πρόταση του Εργαστηρίου 66 για σταθερά και προσαρμοζόμενα στοιχεία της κατοικίας, με σκοπό την καλύτερη προσαρμογή στο φυσικό έδαφος.

2.6 Όψη και τομή των επαναλαμβανόμενων μονάδων (↑).

2.7 Μακέτα των κατοικιών με το χαρακτηριστικό αίθριο ανάμεσα στην κουζίνα και το καθήμενό (↓).

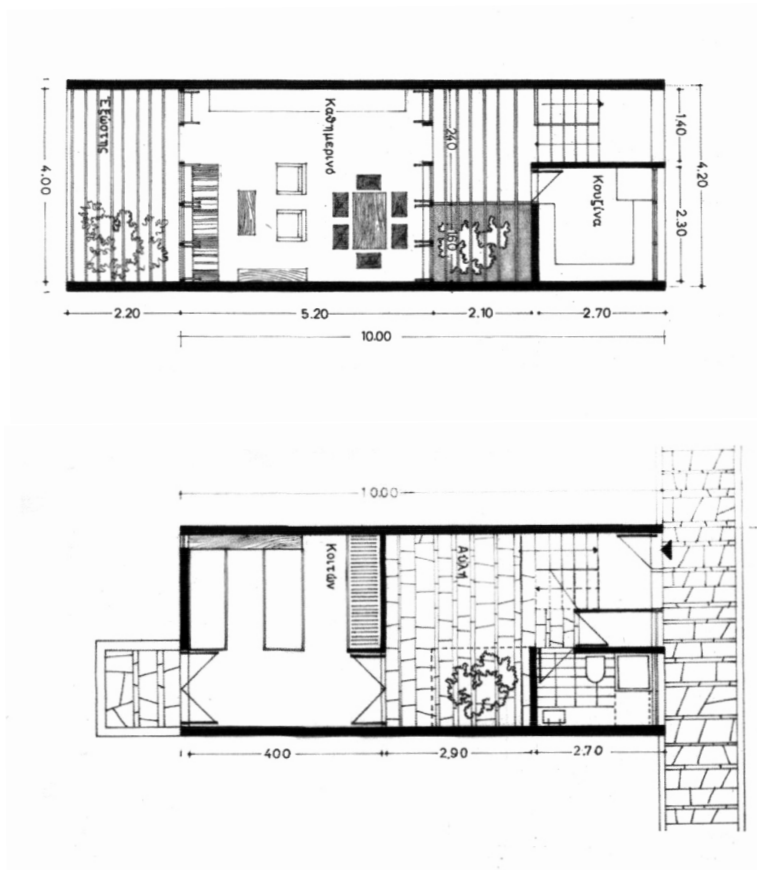

25

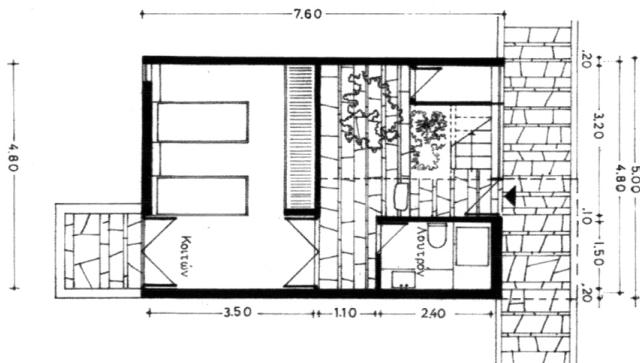
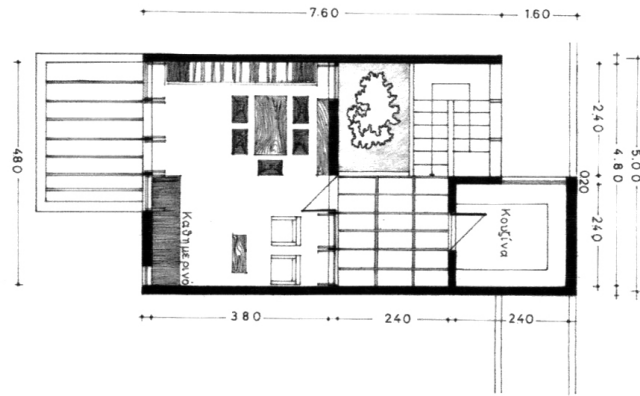
2.8 Τύπος κατοικίας Α, πρόταση του Εργαστηρίου 66. Κάτοψη ορόφου και ισογείου.

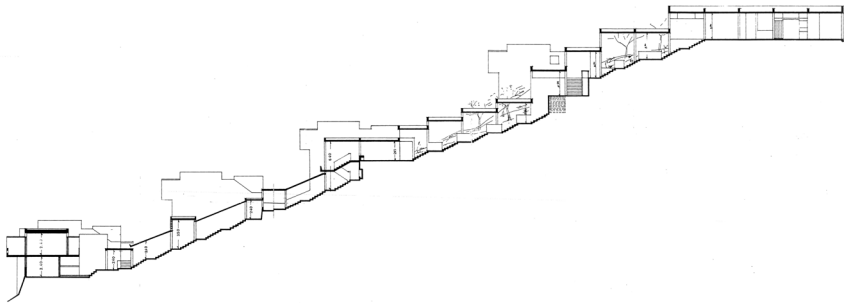
26

2.9 Τύπος κατοικίας Β, πρόταση του Εργαστηρίου 66. Κάτοψη ορόφου και ισογείου.

27

Τον Μάρτιο όμως του 1967 το έργο φεύγει από την εποπτεία της ομάδας του Εργαστηρίου 66 και ανατίθεται στην αρχιτέκτονα Τασία Κουτσούκου.² Βέβαια, δημιουργούνται ερωτήματα σχετικά με την αντικατάσταση των αρχιτεκτόνων παρόλο που δεν είχαν προκύψει προβλήματα με την έκδοση της άδειας. Η νέα επιβλέπουσα συνεχίζει το έργο των προκατόχων της, βασισόμενη ωστόσο στην υπάρχουσα μελέτη. Οι κατοικίες υποβαθμίζονται σε σχέση με τον πεζόδρομο και η είσοδος σε αυτές γίνεται πλέον σε υψηλότερη στάθμη. Οι δύο τύποι κατοικιών διατηρούνται (5,00 x 8,40μ και 4,20 x 10,00μ) και στο εσωτερικό ο χώρος της κουζίνας αποκτά μεγαλύτερες διαστάσεις σε βάρος του αιθρίου. Τέλος, το στέγαστρο του πεζοδρόμου περιορίζεται αποκλειστικά πάνω από την κεντρική είσοδο.

Τον Μάιο της ίδιας χρονιάς ολοκληρω το νησί των Σπετσών ανακηρύσσεται ιστορικό μνημείο και τόπος με ιδιαίτερο φυσικό κάλος. Ως συνέπεια, ο ΠΟΣΜΕΔΕ υποχρεούται να προβεί σε τροποποιήσεις του οικισμού, ώστε να συμβαδίζει με τις νέες, περισσότερο αυστηρές, διατάξεις. Ο Γεώργιος Αξιώτης αναλαμβάνει την μελέτη των προσώπων ολόκληρου του οικισμού. Προτείνει τρεις παραλλαγές των όψεων, με σκοπό να αποφευχθεί η ομοιομορφία και κάθε μονάδα κατοίκησης να διαφοροποιείται. Ο χρήστης καλείται να επιλέξει τον τύπο των ανοιγμάτων (συρόμενων ή ανοιγόμενων, παραθύρου ή μπαλκονόπορτας) που θα διαθέτει η κατοικία στο ισόγειο και στον όροφο, ώστε η λειτουργικότητα και η αισθητική να καθορίζονται από αυτόν.

² Σύμφωνα με τα πρακτικά του Διοικητικού Συμβουλίου του ΠΟΣΜΕΔΕ (πρακτικό υπ' αριθμόν 46 της 1/3/1967) αποφασίζεται η διακοπή συνεργασίας μεταξύ του συνεταιρισμού και της ομάδας αρχιτεκτόνων.

2.11 Το στέλεχος της άδειας του 1967 για διώροφη πολυκατοικία.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΡΓΩΝ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ
ΠΕΙΡΑΙΑΣ
 Πρωτ. 18778
 Αριθ. Άδειας 515

Πόλις Σ Π Ε Τ Σ Α Ι
 Συνοικία _____
 Όδος Αντιστήλη

Α Δ Ε Ι Α

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
 ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΑ
 Δ/ΝΣΗ ΥΠΗΡ. ΔΟΜΗΣΗΣ
 & Γ.Σ.Π. ΤΟΜΕΑΣ Β'
 ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΤΜΗΜΑ ΕΡΓΟΔΕΙΞΕΩΝ & ΑΠΟΔΕΙΞΗ ΤΟΥ
 Κ. Μ.Ο.Κ.Α.Σ.
 ΑΝΟΜΗ ΥΡΗΘΗ.
 ΠΕΙΡΑΙΑΣ 29/10/12
 ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟΣ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ

Διὰ τῆς ἀνίγειρας νίας διώροφου πολυκατοικίας προσθήκην διενέργεια ἐπισκευδῶν ὑπὸ τῶν Π. Ο. Σ. Μ. Ε. Ο. Ε.

ΕΧΟΝΤΕΣ ΥΠ' ΟΨΕΙ

- 1) Τὴν ἀπὸ 9.9.66 αἰτησὶν τοῦ κ. Π. Ο. Σ. Μ. Ε. Ο. Ε. περὶ χορηγίας οικοδομικῆς ἀδείας πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ὡς ἑνω ἐργασιῶν, ὡς καὶ τὰ σχετικὰ ὑποβληθέντα σχέδια κλπ. στοιχεῖα.
- 2) Τὴν ὑπὸ τοῦ τεχνικοῦ ὑπολλήλου τῆς κατ' ἡμῶν ὑπηρεσίας Κ. ΦΑΙΛΙΩΝ ἀρ. 10/12/12 προσημειωμένην αὐτοψίαν ἐπὶ τοῦ ὡς ἑνω ἀκινήτου, βάσει τῶν ὑποβληθέντων κατὰ ἔργον καὶ Στοιχείων καὶ Μετρήσεων ἐν προκείμενῳ ὅτι τὸ αἰκίεθρον κτίται ἐπὶ οικοδομιῶν χώρου, ἔχει τὸ κατὰ νόμον ἀπαιτούμενον ἡμιβάθιο, τρέποντον καὶ βάθος.
- 3) Τὸ διὰ τοῦ ἀπὸ 23/10/78 διατάγματος ἐγκριμένων σχεθίου ρυμοτομίας ἐν τῇ θέσει ταύτης.
- 4) Τὴν ὑπὸ τῶν μηχανικῶν κ. κ. ποβληθέντων δηλώσεων ἀποτυχίας
- 5) ὡς ἡ ἀριθ. 502/66 Κυβ. ἀποφάσεως καὶ κ. Ν. Γιδοπάνου

Ε Π Ι Τ Ρ Ε Π Ο Μ Ε Ν

Εἰς τὸν αἰτούντα ὅπως προβῆ εἰς τὰς ὡς ἑνω οικοδομικὰς ἐργασίας ὑπὸ τοῦς κάτωθι ἔρως:

- 1) Τὸ κτίριον ἔσται ἐκτελεσθῆν ἐπὶ τὴν γενικὴν ἐπιβλέψην τοῦ ἀνακαλύπτοντος τὴν ἐπιβλέποντος ΕΡΧΤΕ
ΠΟΤΥΡΑ - ΑΓΓΕΛΑΚΗ - ΚΑΤΑΚΑΚΗ - ΣΑΡΜΑΚΗ
- 2) Αἱ ἐργασίαι ἐξ ἀπαιτούμενου ἀνορθώματος καὶ ἡ θεμελίωσις τῶν ἐξ ἀπαιτούμενου ἀνορθώματος κατακόρυφων τοίχων, ἐρ' ὅσον ἐν τῇ ἐγκριμένῳ μετρίᾳ ὑφίστανται ταῦτα ἐκτελεσθῶσιν ὑπὸ τὴν ἐπιβλέψην τοῦ ΠΟΤΥΡΑ - ΚΑΤΑΚΑΚΗ καὶ Δ.Μ. ΣΑΡΜΑΚΗ
- 3) Ὁ ἰδιοκτῆτης, ὁ κατασκευαστὴς καὶ οἱ ἐπιβλέποντες ὀφείλουσι:
  - α) Νὰ τηρήσων ἀπάσας τὰς περὶ σχεθίων, πόλεως κλπ. τοῦ Κράτους πολεοδομικὰς καὶ οικοδομικὰς διατάξεις καὶ τὰς περὶ κτιριωμάτων ὕψους καὶ ἀσφαλείας ἐργασιῶν κειμένης διατάξεις.
  - β) Νὰ ἀποφασίσων ἐπινοήσῃ εἰς τὰ σχέδια καὶ τὰ λοιπὰ στοιχεῖα τῶν μελετῶν κατὰ - ἀπαιτούμενου - ἀνορθώματος - ἀνορθώματος - ἐπιβλέποντος
  - γ) Νὰ τηρήσων τὰς οικοδομικὰς γερμαίας κλπ., ὡς ταῦτα ἀφίονται εἰς τὸ ὅπισθεν τῆς παρουσίας ὑπόμνημα ἰκα ἀσφαλείας, ὡς καὶ τὸ ὑφ' ἡμετέρου τὸ ἀριθμὸν παρ' ἡμῶν ἢ ἄλλος παρὰ τοῦ Δήμου ἢ Κοινότητος.
  - δ) Νὰ τηρήσων τὰς περὶ Ἀεραμύνης τῆς Χώρας κειμένης διατάξεις.
  - ε) Ἀπαγορεύεται ἡ δι' ἰκτιριωμάτων ἢ οικοδομιῶν ἢ ἄλλων κατὰ τῆς τοῦ πεδίου τοῦ ἡμῶν ἢ τῆς ὁδοῦ εἰς πλάτος μεγαλύτερον τοῦ ὑπὸ τῆς ἀρμοδίας Ἀστυνομικῆς Ἀρχῆς καθορισθέντος καὶ ἐπὶ χρονικῶν διαστήματων μεγαλύτερον ἀπὸ τὸν ἑξ (6) μῶν ἀπὸ σήμερον.

Ἡ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΑΔΕΙΑ ΙΣΧΥΕΙ ΕΠὶ ὅμιλλον
 καὶ μόνον ἐρ' ὅσον ἀναφερθῆν ὑπὸ τοῦ ἐνδιαφερομένου

α) Κατὰ τὴν ἐνοσχίαν τῆς θεμελίωσεως, β) ὅταν τὰ θεμέλια φέρωνται εἰς τὸ ὄψος τοῦ ἰσοβάθους γ) ὅταν ἀποδοῦν ἐξικνῆται εἰς τὸ ὄψος ἐκαστοῦ ὀρόφου

Πᾶσα παράβασις οὐλοήτοια τῶν ὀρων τῆς παρουσίας ἢ ὑπερβάσει αὐτῆ, συνεπάγεται τὴν κατάσχισιν τῆς ἀδείας, τὴν διακοπὴν τῶν ἐργασιῶν ὁλοκλήρου τοῦ ἔργου, τὴν ποινικὴν δίωξιν τοῦ ἀνορθώματος, τοῦ ἀνορθώματος καὶ τοῦ ἐπιβλέποντος καὶ τὴν κατεδάφισιν τῆς ἀντικανονικῆς κατασκευῆς.

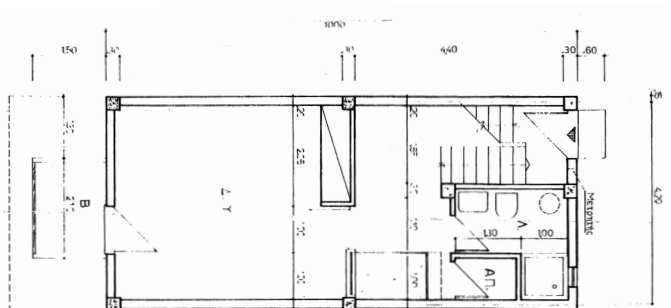
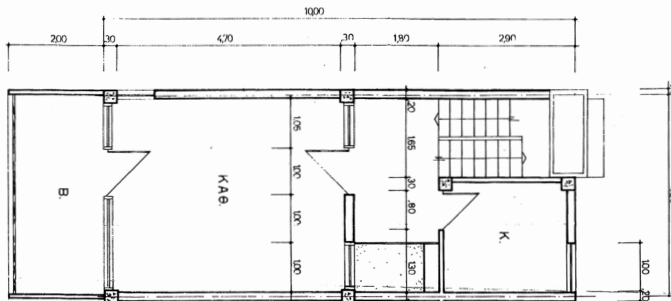
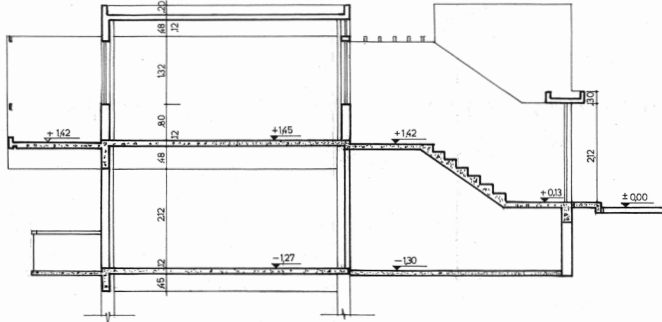
Ἐν Πειραιῶν τῇ 30 ΙΑΝ. 1967 196

Ο ΤΟΜΕΑΡΧΗΣ

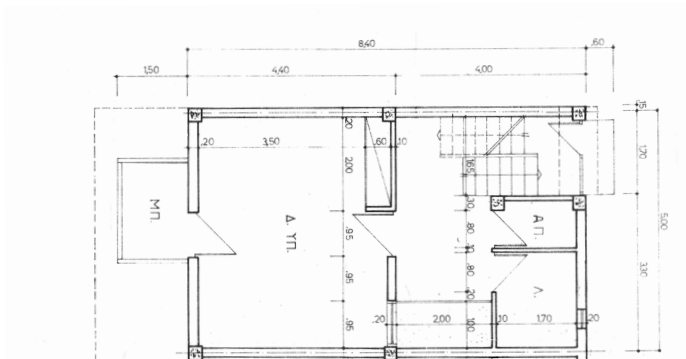
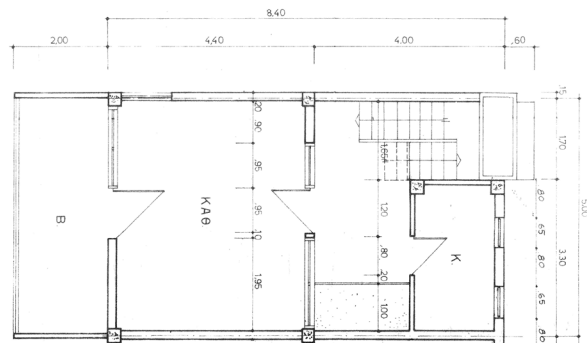
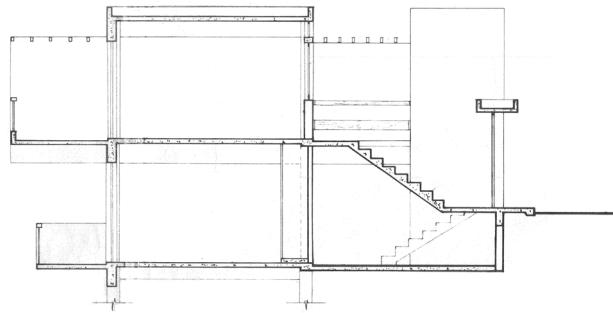
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

2.12 Τύπος κατοικίας Α, της αναθεωρημένης άδειας του 1968. Τομή, κάτοψη ορόφου και ισογείου.

30

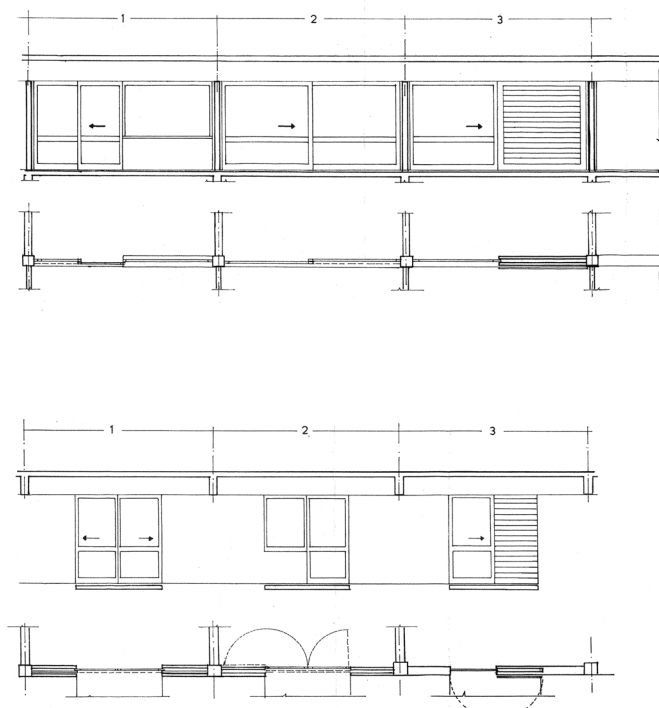

2.13 Τύπος κατοικίας Β, της αναθεωρημένης άδειας του 1968. Τομή, κάτοψη ορόφου και ισογείου.

2.14 Οι όψεις των κατοικιών με τρεις παραλλαγές, στις άδειας του 1968. Όψεις ορόφου και ισογείου.

32

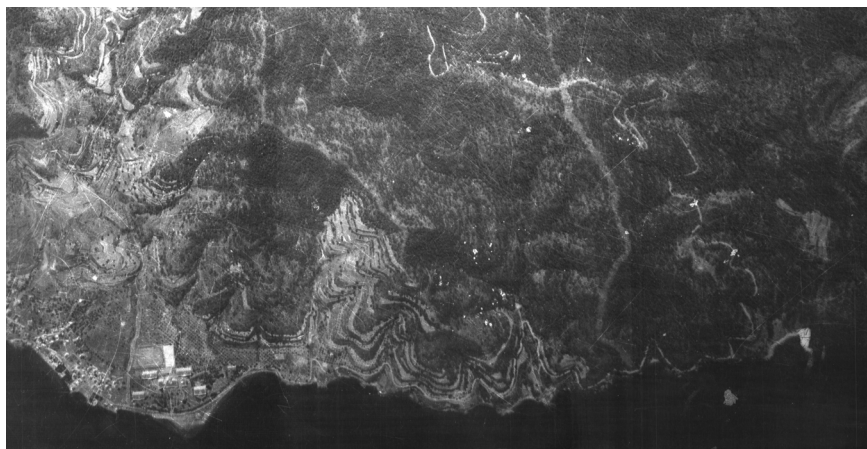
Παράλληλα, και το Διοικητικό Συμβούλιο του συνεταιρισμού τροποποιεί στοιχεία του σχεδιασμού. Ορίζει το μέγιστο ύψος ορόφου (2,70μ), το πλάτος των οδών (4,00μ), μορφολογικά (στηθαία) και στατικά (δοκούς προβόλων, τοιχία) μέλη της κατασκευής και αποφασίζει για την τελική θέση και τον χαρακτήρα του κέντρου του οικισμού.³ Η ανάμιξη πολλαπλών παραγόντων στο σχεδιασμό οδηγεί στην απώλεια της γενικής εποπτείας του συνόλου, και στην αντιμετώπισή του χωρίς ενιαίο και ομοιότροπο χαρακτήρα. Πρόκειται για τις τελευταίες μεταβολές που ενσωματώνονται και οριστικοποιούνται με την αναθεώρηση της άδειας το 1968.

³. Στα πρακτικά του Διοικητικού Συμβουλίου του ΠΟΣΜΕΔΕ (πρακτικά υπ' αριθμόν 58, 59, 63, 74 και 75) καταγράφονται αναλυτικά οι παρεμβάσεις των μελών του συνεταιρισμού στα σχέδια.

Μετά την αναθεώρηση της άδειας ανοίγει ο δρόμος για την υλοποίηση του έργου. Η επόμενη πενταετία, αποτελεί μία ακόμη περίοδο αλλαγών, όπου λόγω πρακτικών προβλημάτων που εμφανίζονται στην κατασκευή, το παραγόμενο αποτέλεσμα διαφέρει από το προσδοκώμενο. Κατά την κατασκευή των κατοικιών το υπάρχον τοπογραφικό διάγραμμα του οικισμού, λόγω έντονων αποκλίσεων από την πραγματικότητα, τελικά καθόρισε μόνο τις βασικές χαράξεις των κτισμάτων. Λειτούργησε ως ένα γενικό υπόβαθρο και δεν εφαρμόστηκε στην λεπτομέρειά του. Οι δρόμοι που διανοίχθηκαν για την διευκόλυνση του εργοταξίου, διατηρήθηκαν μέχρι τέλους και έτσι ποτέ δεν επανήλθε το φυσικό τοπίο στην αρχική του κατάσταση. Οι δρόμοι καθιέρωσαν την χρήση του αυτοκινήτου στο εσωτερικό του οικισμού καταργώντας το προβλεπόμενο δίκτυο πεζοδρόμων. Τέλος, η δυσκολία τοποθέτησης των κατοικιών στο φυσικό τοπίο και η διατήρηση των άνετων δρόμων για τα αυτοκίνητα στο εσωτερικό του οικισμού, επέβαλε την δημιουργία μεγάλων αναλημματικών τοίχων για την στήριξη των κατασκευών. Με όλες τις παραπάνω επεμβάσεις ο οικισμός πλέον αποτελεί τουλάχιστον σε ορισμένα σημεία μια μάλλον βίαιη εγγραφή πάνω στην πευκόφυτη πλαγιά. Η συγκρουσιακή όμως σχέση ανάμεσα στον οικισμό και το φυσικό περιβάλλον αποκαθίστασε, σε ένα βαθμό, με τις επιτυχείς φυτεύσεις των γεωπόνων Νικόλαου Ταμβάκη και Φραγκίσκου Φίλιππα. Η χρήση ποικίλων δέντρων και φυτών συνέβαλε στην αισθητική αναβάθμιση του οικισμού και λειτούργησε ως ενοποιητικό στοιχείο της σύνθεσης.

2.15 Αεροφωτογραφία του 1940. Φαίνονται οι χαρακτηριστικές οριζοντιοποιημένες επιφάνειες του εδάφους που θα δεχθούν τον οικισμό και πιο αριστερά η Αναργύρειος και Κοργιαλένιος σχολή.

2.16 Αεροφωτογραφία του 1961 (↑).

2.17 Αεροφωτογραφία του 1972 (↓).

34

2.18 Αεροφωτογραφία του 1979 (↑).

2.19 Αεροφωτογραφία της περιόδου 2007-09 (↓).

2.20 Φωτογραφίες του οικισμού (←).

2.21 Φωτογραφία του οικισμού και του Ξενία , από την παραλία της Αναργυρείου και Κοργιαλενείου σχολής (→).

36

Οικειοποίηση

Έχοντας φτάσει στις αρχές της δεκαετίας του 70' όλα τα έργα στον δημόσιο χώρο του οικισμού έχουν πραγματοποιηθεί και οι ιδιοκτήτες αναλαμβάνουν να ολοκληρώσουν τις ημιτελείς κατοικίες (φέρων οργανισμός και τοιχοποιίες) που έχουν ήδη αγοράσει. Από αυτή τη χρονική στιγμή μια πορεία μετατροπών του οικισμού ξεκινάει, που συντελούνται από μεμονωμένες και αποσπασματικές πρωτοβουλίες κατοίκων. Λόγω της μαζικότητας που παρουσιάζουν αποτυπώνονται έντονα στον οικισμό και αλλάζουν τη φυσιογνωμία του. Σταδιακά η ομοιομορφία των κατοικιών-μονάδων χάνεται και ο οικισμός στο σύνολό του αποκτά πιο πολύπλοκη μορφή. Επεκτάσεις των κατοικιών σε κατώτερα επίπεδα, ριζική αναδιάρθρωση του ανοικτού αιθρίου, οικειοποίηση, αν όχι ιδιωτικοποίηση, του δημόσιου χώρου εκατέρωθεν των κατοικιών και πολλαπλές μορφολογικές τροποποιήσεις του κελύφους αποτελούν τις βασικότερες παρεμβάσεις των ιδιοκτητών.

Οι παρεμβάσεις των κατοίκων παρατηρούνται τόσο στις κατοικίες τους όσο και στον δημόσιο χώρο. Για την καλύτερη μελέτη της υπάρχουσας κατάστασης ταξινομούμε τις παρεμβάσεις στις δύο αυτές κατηγορίες και αρχικά τις εξετάζουμε ξεχωριστά.

Παρεμβάσεις εντός των ορίων της ιδιοκτησίας

Μιλώντας για τις παρεμβάσεις που λαμβάνουν χώρα εντός της ιδιοκτησίας θα ασχοληθούμε μόνο με όσες τροποποιούν την αρχική εξωτερική μορφή της κατοικίας και εναντιώνονται στην κεντρική ιδέα που την διέπει. Θα θεωρήσουμε τις πολλαπλές μεταβολές του εσωτερικού χώρου έξω από το πεδίο έρευνάς μας και θα ασχοληθούμε μόνο με όσες επηρεάζουν την αισθητική του δημόσιου χώρου και του συνόλου του οικισμού. Και αυτό επειδή πιστεύουμε ότι τουλάχιστον σε ότι σχετίζεται με την γενική εικόνα του οικισμού δεν πρέπει να υπάρχει απεριόριστη ελευθερία παρεμβάσεων από τον ιδιοκτήτη. Έτσι ερμηνεύουμε αφαιρετικά την κάθε κατοικία σαν ένα κέλυφος και εξετάζουμε τις επιφάνειες του. Πρόκειται για ένα κέλυφος με τρεις και περιστασιακά τέσσερις επιφάνειες που αντιστοιχούν (1) στην όψη της εισόδου, (2) στην πέμπτη όψη, (3) στην όψη με τα μπαλκόνια, της πλευράς που στρέφεται προς την θάλασσα και (4) στην πλαϊνή όψη των κατοικιών, όπου αυτή εμφανίζεται.

1. Στην όψη των τεσσάρων περίπου μέτρων, της πλευράς της εισόδου, αρχικά προβλεπόταν να υπάρχει μια αυλόπορτα προς το αίθριο και στο πλάι αυτής να

προβάλλει ένας όγκος με δύο παράθυρα, της κουζίνας στο πάνω μέρος και του λουτρού χαμηλότερα. Το κλείσιμο του υπαίθριου χώρου εντός της κατοικίας και η μετατροπή του σε εσωτερικό δωμάτιο, θέμα για το οποίο θα γίνει εκτενέστερη αναφορά στη συνέχεια, αλλοίωσε την εικόνα της όψης. Το κενό πάνω από την πόρτα, που έδινε νόημα στον προεξέχοντα προς τα άνω όγκο της κουζίνας, εξαφανίστηκε και στις περισσότερες περιπτώσεις δημιουργήθηκε μια ορθογώνια όψη με οριζόντιο τελείωμα. Έτσι, η ενδιαφέρουσα μορφολόγηση της όψης με την εναλλαγή κενού και πλήρους αντικαταστάθηκε από ένα αυστηρό συνεχές μέτωπο. Παρατηρούνται, ακόμη, περιπτώσεις όπου η στέγαση του αιθρίου με κεκλιμένη στέγη διατηρεί την προεξοχή του όγκου της κουζίνας. Τα άνω όρια των όψεων εμφανίζουν ιδιαίτερη ποικιλία όπου συναντάμε οριζόντιες, κεραμιδοειδείς, με γωνιακές προεξοχές, ή ακόμη και έντονα πλαστικές κυματοειδείς απολήξεις. Ο αριθμός και οι αναλογίες των ανοιγμάτων έχουν τροποποιηθεί ενώ τα υλικά επικάλυψης και τα χρώματα που χρησιμοποιήθηκαν σε κάθε κατοικία δεν παρουσιάζουν κάποια συνέπεια. Τέλος, μια σειρά από επίκτητα στοιχεία όπως υδρορρόδες, καλώδια, σιδεριές και φωτιστικά αλλοιώνουν περαιτέρω την εικόνα της όψης και δημιουργούν μια αίσθηση σύγχυσης.

2. Λόγω της έντονης κλίσης του εδάφους, πάνω στο οποίο τοποθετήθηκε ο οικισμός, τα δώματα των κατοικιών γίνονται άμεσα φανερά από τις υψηλότερες στάθμες και αναδεικνύεται, έτσι, η πέμπτη όψη ως εξίσου σημαντική με τις υπόλοιπες. Αρχικά οι κατοικίες είχαν σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να εμφανίζονται δύο όγκοι, της κουζίνας και του καθημερινού, σε απόσταση μεταξύ τους, γύρω από το ιδιωτικό αίθριο (εικόνα 2.7). Αυτή η εικόνα αποτυπώνει την κεντρική ιδέα των αρχιτεκτόνων για το χώρο. Από τις 220 όμως τελικά κατασκευασμένες κατοικίες ο ενδιάμεσος υπαίθριος χώρος μετατράπηκε σε εσωτερικό στις 216 και μόνο σε 4 διατηρήθηκε ή εξελίχθηκε σε ημιυπαίθριο χώρο. Η πλειοψηφία των παρεμβάσεων έγινε με τρόπο ισοπεδωτικό, εξαφανίζοντας κάθε ίχνος της πρότερης κατάστασης. Ενιαία κυρίως δώματα και μερικές κεραμοσκεπές αποτελούν τον τρόπο επίλυσης αυτού του "προβλήματος". Σήμερα, ορθογώνιοι πρισματικοί όγκοι παρατεταγμένοι ο ένας δίπλα στον άλλον συνιστούν τη γενική εικόνα του οικισμού. Πέραν όμως αυτής της μετατροπής, πολλά ακόμη στοιχεία, όπως καμινάδες, φεγγίτες, κεραιές, ηλιακοί θερμοσίφωνες, εξαερισμοί, έχουν τοποθετηθεί χωρίς να υπάρχει πρόβλεψη και ενιαία αντιμετώπιση.

3. Η όψη προς την θάλασσα που αρχικά σχεδιάστηκε διώροφη, έχει υποστεί πολλαπλές επεκτάσεις. Η δυσκολία προσαρμογής του οικισμού στο έντονα κεκλιμένο ανάγλυφο της περιοχής οδήγησε στην τοποθέτηση των κατοικιών με τρόπο τέτοιο ώστε να μην εδράζονται πλήρως στα υφιστάμενα πρσανή. Ανάμεσα από τα στοιχεία θεμελίωσης, που κατεβαίνουν κατακόρυφα στο ίχνος της μεσοτοιχίας, προέκυψαν κενοί χώροι όπου το φυσικό τοπίο ποτέ δεν επανήλθε. Η δημιουργία αυτών των χώρων σε συνδυασμό με την έντονη κλίση του εδάφους έδωσε την ευκαιρία στους

2.22 Διαχείριση των όψεων των κατοικιών με το κλείσιμο του αιθρίου.

39

6.1 Τα αίθρια.

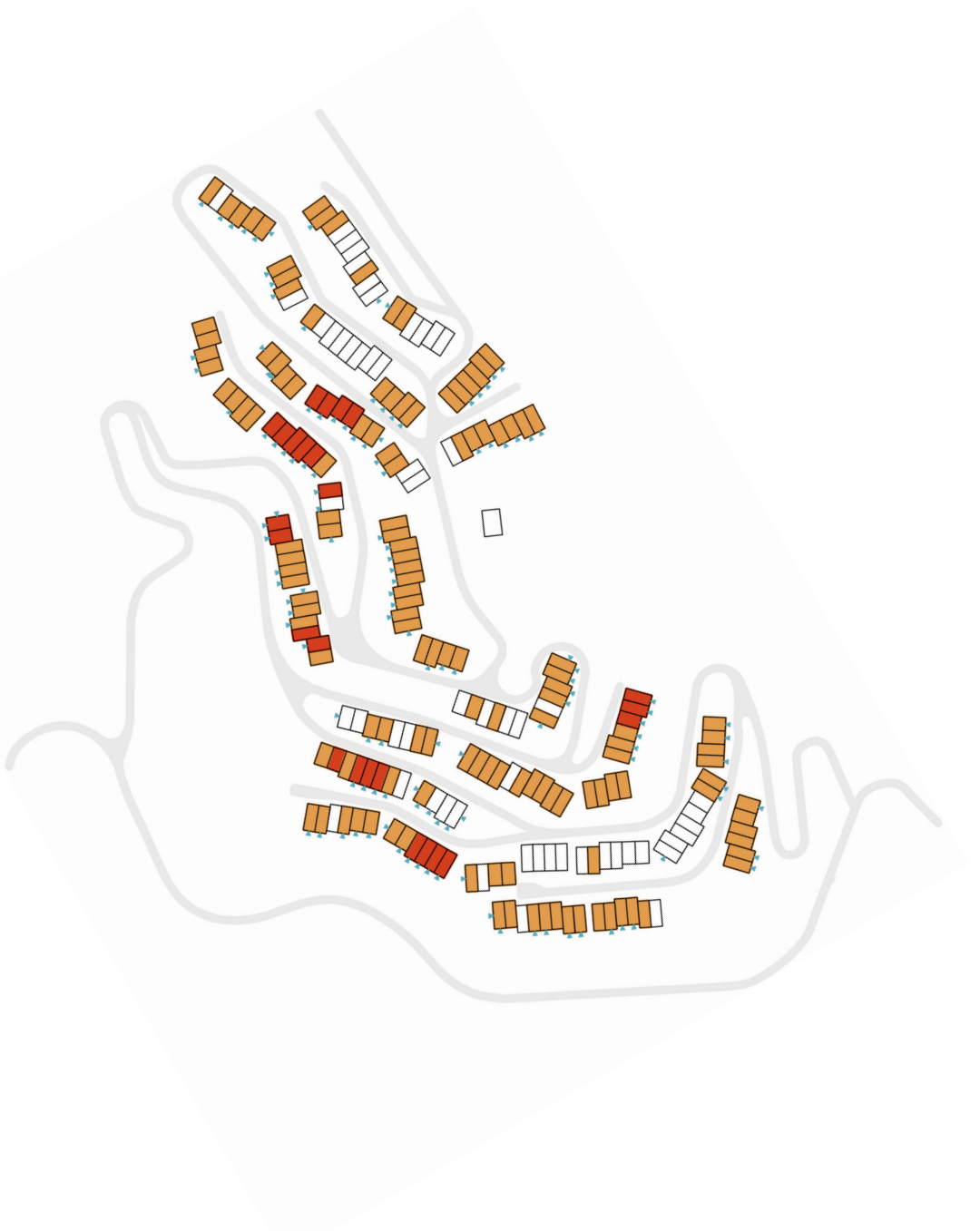
- ολοκληρωτικό κλείσιμο του αιθρίου
- μετατροπή σε ημιπαίθριο χώρο
- μερικό κλείσιμο του αιθρίου

δ.2 Οι επιπλέον όροφοι και οι νέες εισόδους.

- 1 επιπλέον όροφος
- 2 επιπλέον όροφοι
- διαμόρφωση νέων εισόδων

κατοίκους να επεκτείνουν τις ιδιοκτησίες τους προς τα κάτω, με έναν ή και δύο μερικές φορές επιπλέον ορόφους. Με την προσθήκη επιπλέον ορόφων, οι συστάδες των κατοικιών διατηρούν σταθερή την κορυφογραμμή τους, και επεκτείνονται ελεύθερα προς τα κάτω μέχρι να συναντήσουν το φυσικό έδαφος. Ως αποτέλεσμα συχνά δημιουργούνται πολυώροφα συγκροτήματα που παραπέμπουν περισσότερο σε αστικά τοπία. Νέες προσβάσεις δημιουργούνται στους κατώτερους ορόφους ενώ οι αναλογίες των καινούριων ανοιγμάτων παρουσιάζουν πλήρη ελευθερία. Τέλος, και σε αυτή την περίπτωση η άκρατη ποικιλία που παρουσιάζουν τα στηθαία, τα στέγαστρα, οι χρωματισμοί, τα επιχρίσματα και οι πρόσθετες μεταλλικές υποστηρίξεις δυσχεραίνουν την ανάγνωση του οικισμού ως ένα ενιαίο σύνολο.

4. Μια ακόμη κατηγορία επεμβάσεων, που αφορούν την ιδιοκτησία, είναι αυτές που παρουσιάζονται στην πλαϊνή όψη των συγκροτημάτων, εκεί όπου οι συστάδες των κατοικιών διακόπτονται. Στις περιπτώσεις των ακραίων κατοικιών, που έχουν μία μόνο μεσοτοιχία, η πλαϊνή ελεύθερη όψη που εμφανίζεται αξιοποιείται και διαμορφώνεται με πολλαπλά ανοίγματα ή ακόμη και νέες προσβάσεις.

2.24 Επεκτάσεις των κατοικιών και οικειοποίηση του δημόσιου χώρου.

43

Παρεμβάσεις στο δημόσιο χώρο

Στον πευκόφυτο παραθεριστικό οικισμό που μελετάμε, βασικό στοιχείο είναι η σχέση των κατοίκων του με το φυσικό περιβάλλον. Ο δημόσιος χώρος καλείται να υπηρετήσει και να αναδείξει αυτή τη σχέση. Η διαχείρισή του, όμως, από τους κατοίκους ακυρώνει αυτή τη λειτουργία. (1) Οι επιπλέον κατασκευές των κατοίκων έξω από τα όρια της ιδιοκτησίας, (2) η διατήρηση μεγάλων δρόμων αντί στενών πεζοδρόμων και (3) η αμήχανη αντιμετώπιση των τοίχων αντιστήριξης υποβάθμισαν την αισθητική του δημόσιου χώρου.

1. Οι κατοικίες είχαν αρχικά σχεδιαστεί έχοντας στην καρδιά της δομής τους ένα ιδιωτικό αίθριο, το οποίο ικανοποιούσε την ανάγκη συνάντησης του κατοίκου με τη φύση. Με το κλείσιμο του η ικανοποίηση αυτής της ανάγκης μετατοπίζεται εκτός κατοικίας, στον δημόσιο χώρο, με πρακτικές όμως σχεδόν ιδιωτικού χαρακτήρα. Με τον τρόπο

αυτό τα ιδεατά όρια της ιδιοκτησίας διαφοροποιούνται και απομακρύνονται από τα όρια της κατοικίας. Οι δυναμικές επεκτάσεις των κατοικιών, που εμφανίζονται και κατά τις δύο διευθύνσεις, περιορίζονται μόνο από τα νοητά όρια στην ευθεία των μεσοτοιχιών. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει πως ο μόνος κατασταλτικός παράγοντας αυτών των επεκτάσεων ήταν ο σεβασμός της ιδιοκτησίας του γείτονα. Η ανάγκη απόκτησης ιδιωτικών υπαίθριων χώρων οδήγησε στην εμφάνιση ποικίλων διαμορφώσεων και κατασκευών σκίασης. Πέργολες και στέγαστρα με διάφορες υλικότητες, ανάλογα με την προτίμηση του κάθε ιδιοκτήτη, έχουν προσαρτηθεί στις επιφάνειες των όψεων για την σκίαση καθιστικών, αυλών ή και των εισόδων. Εκτός από ελαφριές όμως κατασκευές, υπάρχουν και περιπτώσεις επέκτασης των κατοικιών, με σκοπό την αύξηση των λειτουργικών τετραγωνικών, ή την απόκτηση επιπλέον βοηθητικών χώρων. Κτιστοί όγκοι, στο χαμηλότερο επίπεδο των κατοικιών, προβάλλουν άναρχα από το επίπεδο των όψεων, διασπώντας τη συνέχεια του μετώπου του οικισμού και διαταράσσοντας το ρυθμό της σύνθεσης.

2. Όσον αφορά τις οριζόντιες επιφάνειες του δημόσιου χώρου, οι προβλεπόμενοι από το σχέδιο πεζόδρομοι εξελίχθηκαν στην πράξη σε πλατείς δρόμους, κατάλληλους για Ι.Χ. Η διεύρυνση τους είχε ως αποτέλεσμα την απομάκρυνση του φυσικού στοιχείου από τις κατοικίες, κάτι που αντιβαίνει στον ρόλο ενός παραθεριστικού οικισμού. Η κατασκευή πεζοδρομίων παράλληλα στους δρόμους προσδίδει έναν αστικό χαρακτήρα στον οικισμό, ενώ η αντιμετώπιση τους από κάθε κάτοικο ξεχωριστά οδήγησε σε μία κακώς εννοούμενη ποικιλία. Ακόμη, η σημειακή φύτευση των πεζοδρομίων, αν και έχει γίνει με ιδιαίτερος επιμελημένο τρόπο, παράγει ένα ρυθμό που δεν συναντάται στη φύση. Τέλος, η κίνηση στο πεζοδρόμιο αρκετές φορές καθίσταται αδύνατη λόγω του έντονου επιμερισμού του και της εκτόνωσης ιδιωτικών λειτουργιών σε αυτό.

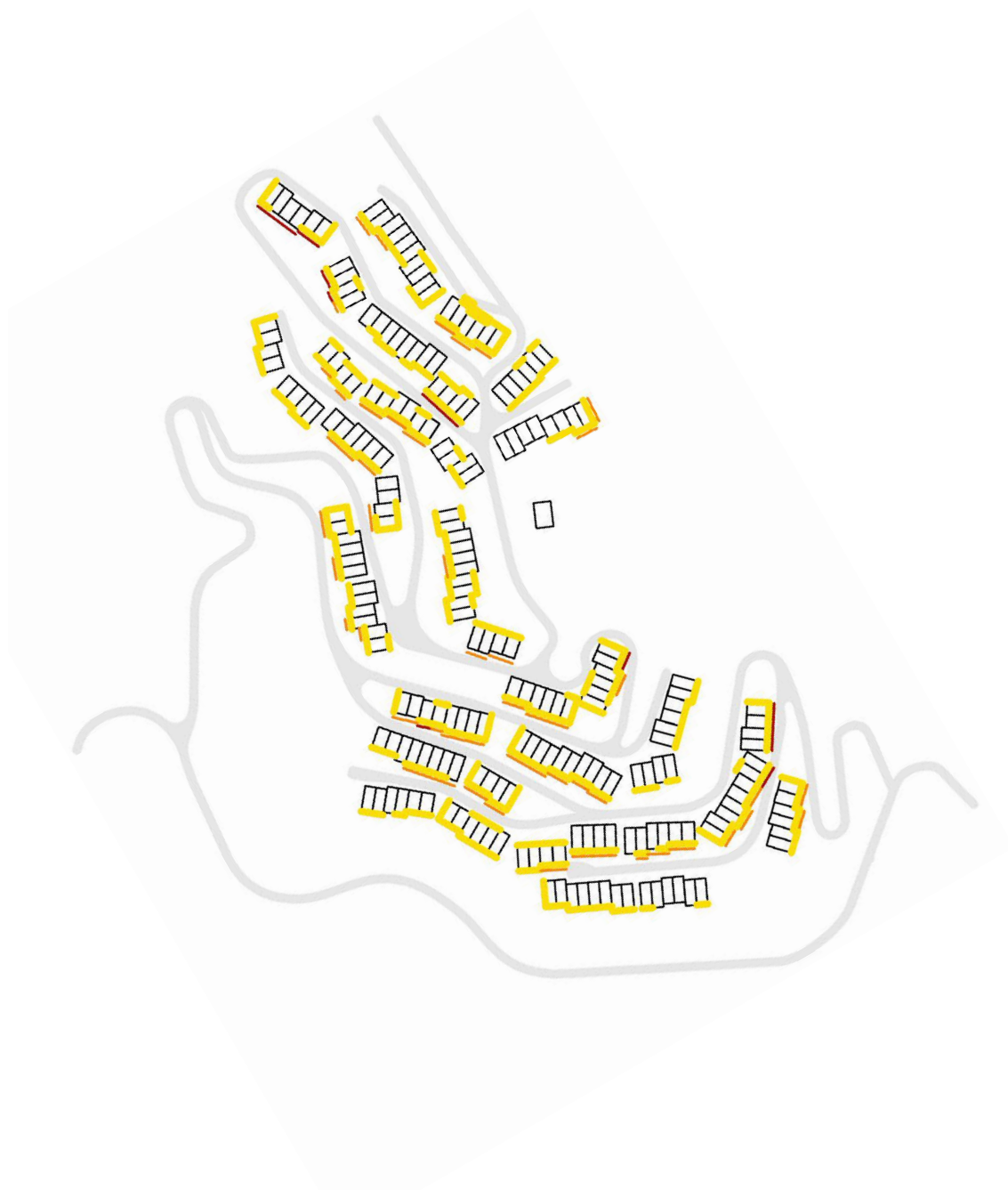
3. Σημαντικό στοιχείο για τον χαρακτήρα του δημοσίου χώρου, αποτελεί η μορφή των αναλημματικών τοίχων. Λόγω των πεπλατυσμένων δρόμων και της επέκτασης των κατοικιών με την οριζοντιοποίηση του φυσικού εδάφους για την διαμόρφωση αυλών ελαχιστοποιείται ο χώρος για την αποκάλυψη του έντονου φυσικού ανάγλυφου. Οι παραπάνω λόγοι οδήγησαν στην κατασκευή ψηλών τοίχων αντιστήριξης, είτε από πέτρα είτε από μπετόν, που δεν φέρουν καμία υπενθύμιση από το φυσικό τοπίο. Σε μερικές περιπτώσεις, ακόμη, συναντάμε ένα ολόκληρο σύστημα κλιμάκων να αναπτύσσεται ανάμεσα από τους αναλημματικούς τοίχους, δημιουργώντας νέες προσβάσεις για τις κατοικίες. Ωστόσο υπάρχουν σημεία όπου το φυσικό τοπίο στο πλάι του δρόμου έχει διατηρηθεί δημιουργώντας μια τελείως διαφορετική αίσθηση στη γειτονιά. Η σχέση του φυσικού τοπίου με τον οικισμό σε αυτήν την περίπτωση εμφανίζεται θεμιτή και εξυπηρετεί το σκοπό ενός παραθεριστικού οικισμού, δηλαδή την επικοινωνία με τη φύση.

2.25 Η διαμόρφωση των δρόμων και των αναλημματικών τοίχων σε πολλές περιπτώσεις εκποτίζουν το φυσικό στοιχείο από τον οικισμό.

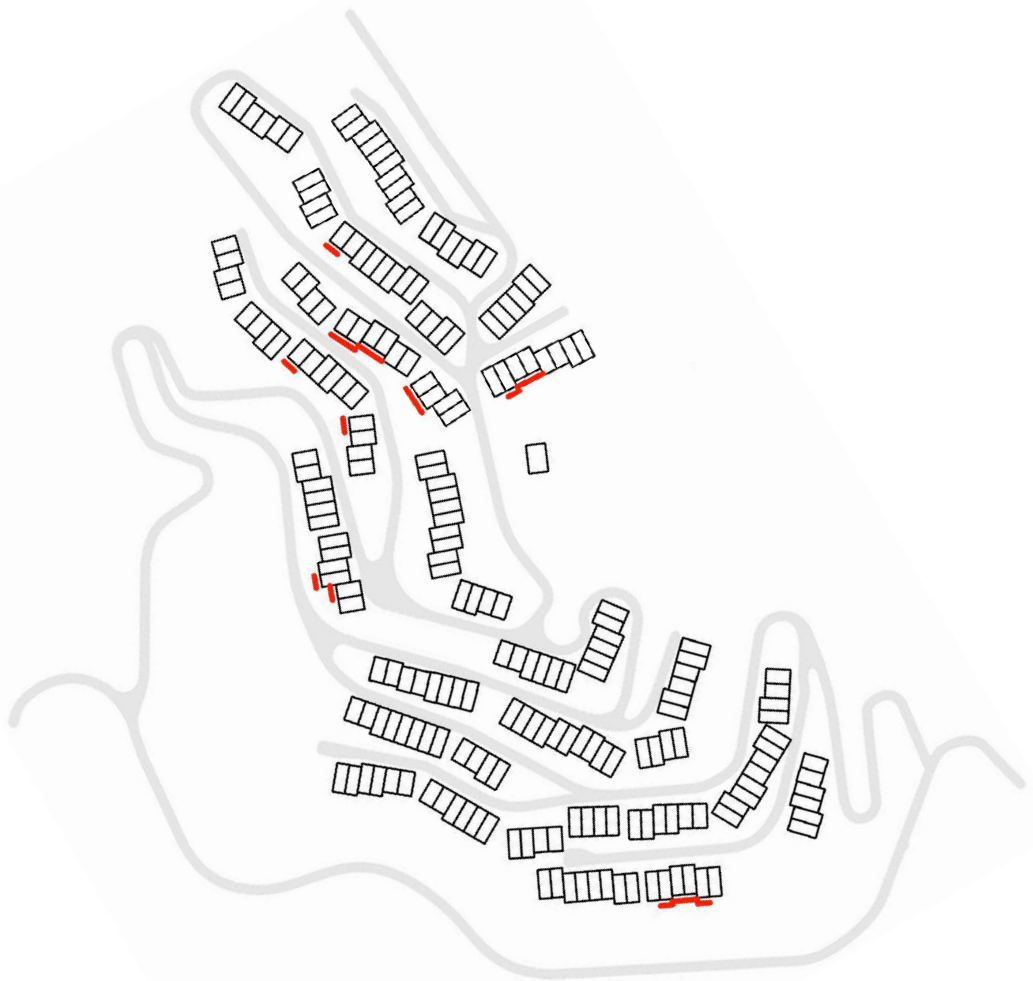
δ.3 Οικειοποίηση του δημόσιου χώρου.

- οικειοποίηση του δημόσιου χώρου με υπαίθριες κατασκευές
- οικειοποίηση του δημόσιου χώρου και επέμβαση στο φυσικό τοπίο με την διαμόρφωση αναλημματικών τοίχων
- αναλημματικοί τοίχοι που αλλοιώνουν την αισθητική των δημόσιων δρόμων

δ.4 Επέκταση των κατοικιών έξω από την οικοδομική γραμμή.

 πρόσθετες κατασκευές εκτός της οικοδομικής γραμμής, που αυξάνουν τον ωφέλιμο χώρο της κατοικίας

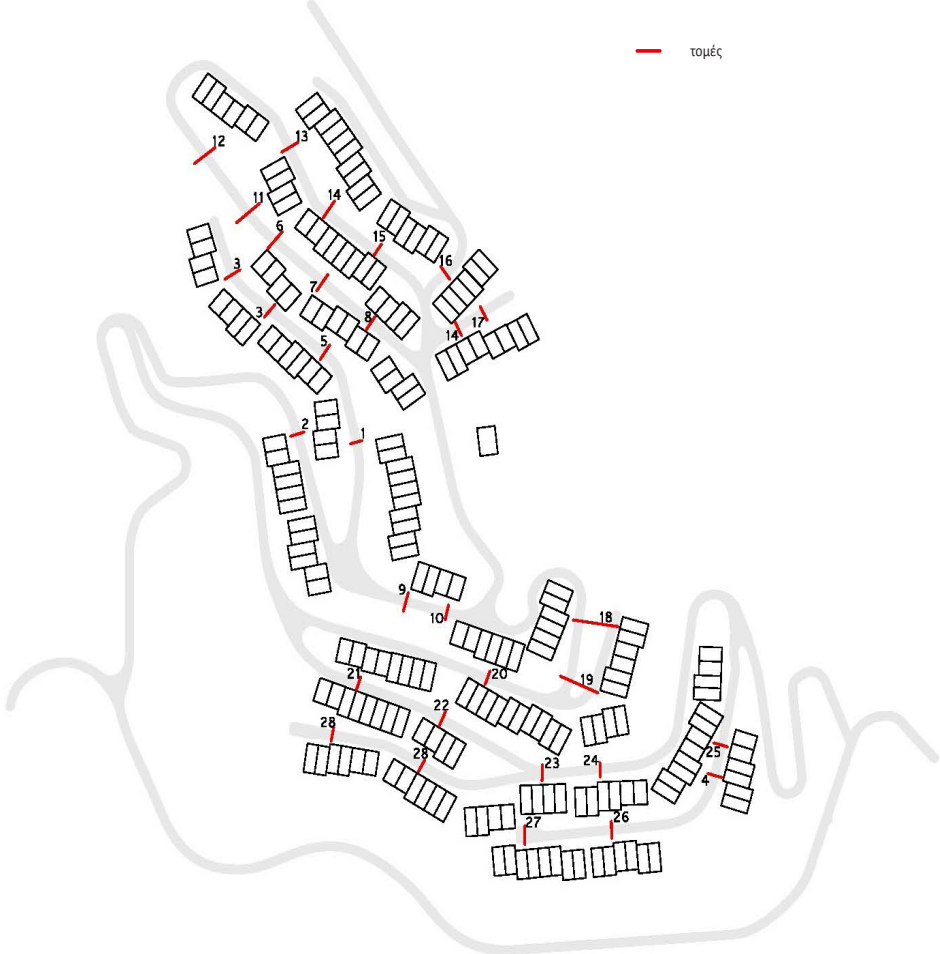

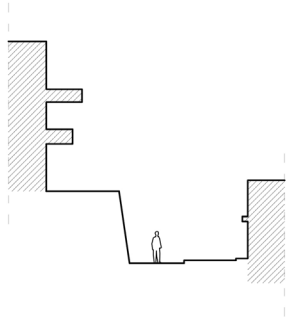
48 Σχέση ιδιωτικού-δημόσιου χώρου

Οι εσωτερικές επεμβάσεις των κατοίκων επιλύουν περισσότερο πρακτικά ζητήματα και άπτονται της προσωπικής αντίληψής τους για το χώρο και τη λειτουργία του, ενώ οι εξωτερικές απηχούν την ετερότητά τους και αντιδρούν στο "απόλυτο" της αρχικής ομοιομορφίας. Έχοντας ολοκληρώσει την ανάλυση του ιδιωτικού και του δημόσιου χώρου, θεωρούμε αναγκαία μια κριτική της σχέσης που προκύπτει ανάμεσά τους. Με τις επεμβάσεις που έγιναν το ίχνος της φύσης ανάμεσα στις συστάδες των κατοικιών απομειώθηκε και αντικαταστάθηκε από πρόσκαιρες ή μόνιμες κατασκευές. Έτσι, λαμβάνοντας υπόψη το γενικό αίσθημα του περιπατητή, που προσλαμβάνει την εικόνα μιας έντονης αντίθεσης του δομημένου χώρου εκατέρωθεν του δρόμου, καταφεύγουμε στην χρήση της τομής ως κύριο εργαλείο για την αποτύπωση αυτής της προβληματικής, σε αρκετά σημεία, σχέσης των δύο όψεων. Εξετάζουμε ένα σύνολο τομών για να σκιαγραφήσουμε τον χαρακτήρα των γειτονιών και να τονίσουμε την έντονη διαφοροποίησή τους.

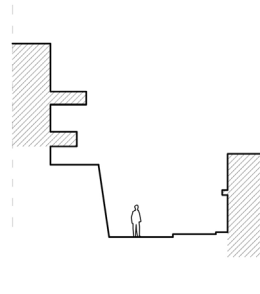

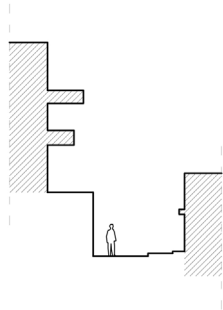

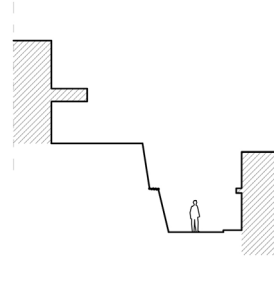
1.

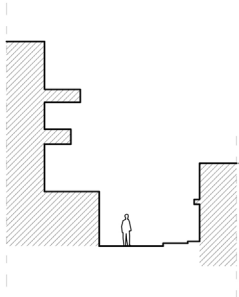
2.

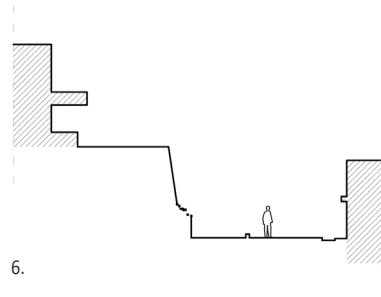
3.

4.

5.

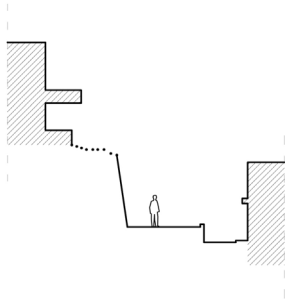
6.

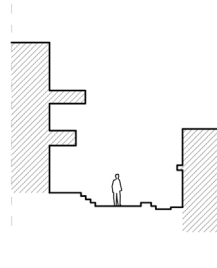
Η φύση προσπαθεί να φανερωθεί ανάμεσα από τσιμεντοστρωμένους δρόμους, αναλημματικούς τοίχους και κτίσματα.

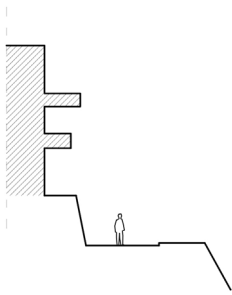
Οι εκτενείς διαμορφώσεις- επιπεδοποιήσεις και η υπερεκμετάλλευση χώρων εκτοπίζουν το φυσικό στοιχείο.

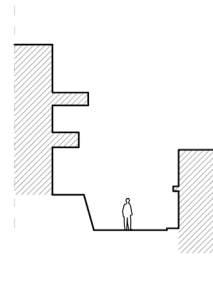
7.

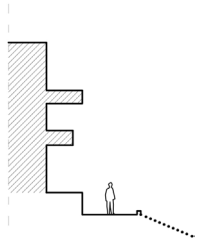
8.

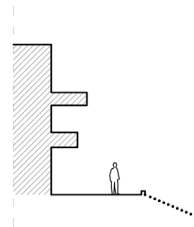
9.

10.

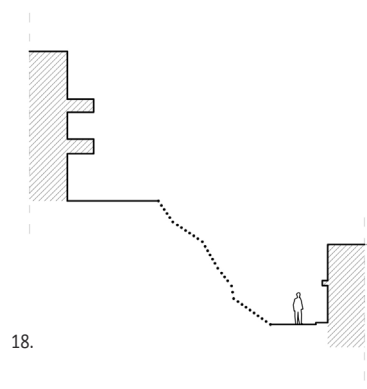
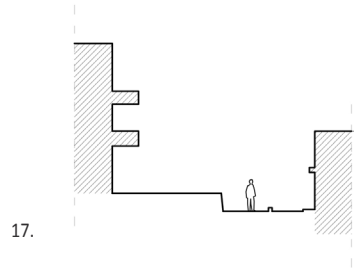
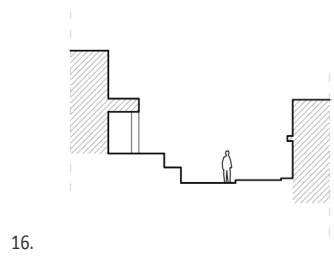
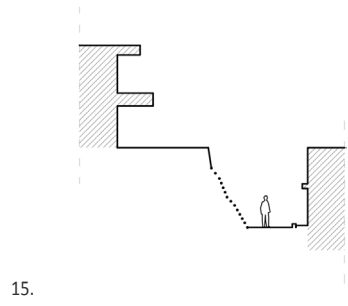
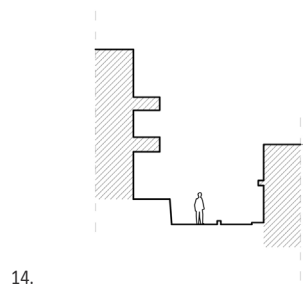
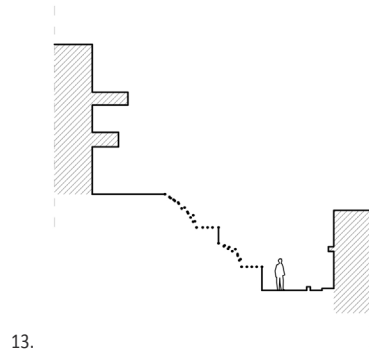
11.

12.

Οι μεγάλοι αναλημματικοί τοίχοι και η διάνοξη δρόμων αναφέρουν την αίσθηση σπιτιών μέσα στη φύση.

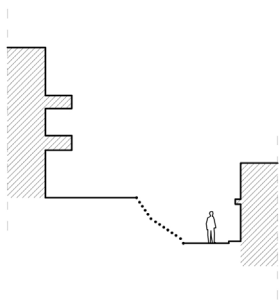

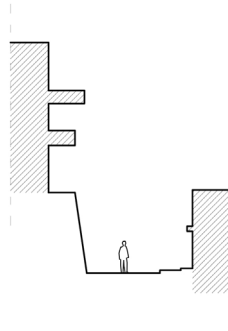
Η διαμόρφωση του δημόσιου χώρου στερείται συνολικού σχεδιασμού και αντιμετωπίζεται κατά περίπτωση.

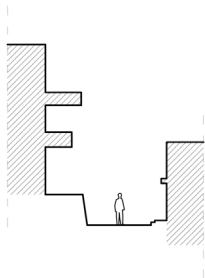
Ο δρόμος, στις διάφορες εκφάνσεις του, καθορίζει τις ποιότητες του τοπίου.

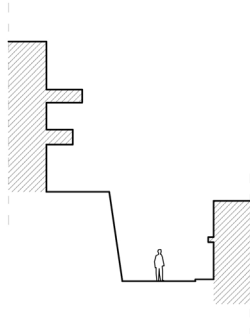
19.

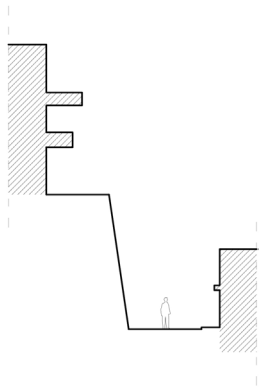
20.

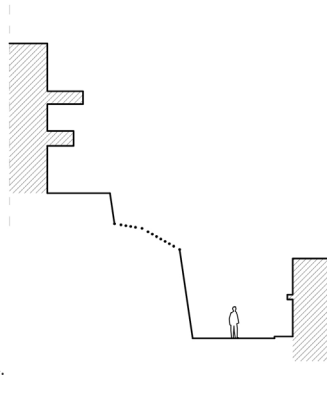
21.

22.

23.

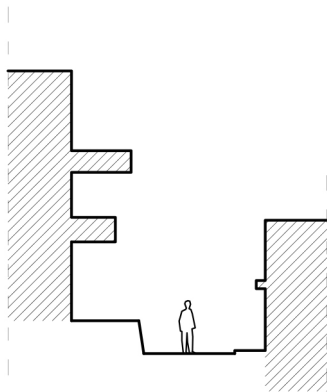
24.

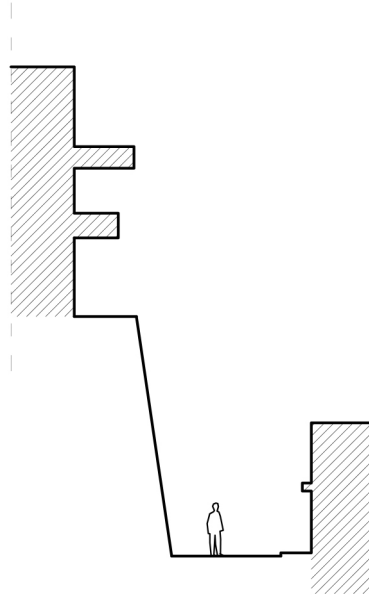

Οι πέτρινοι αναλημματικοί τοίχοι και οι τσιμεντένιοι δρόμοι γεωμετροποιούν τον ενδιάμεσο από της συστάδες κατοικιών χώρο.

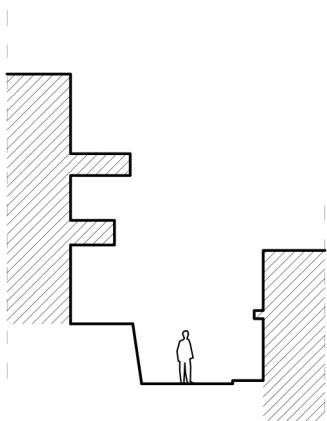

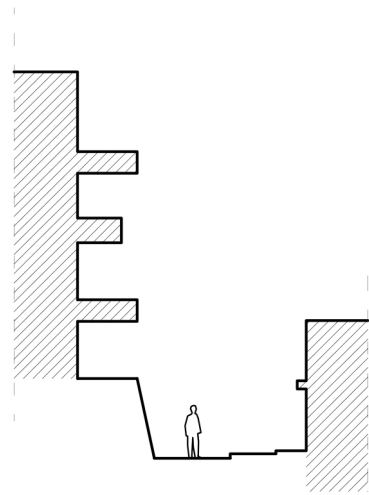
25.

26.

27.

28.

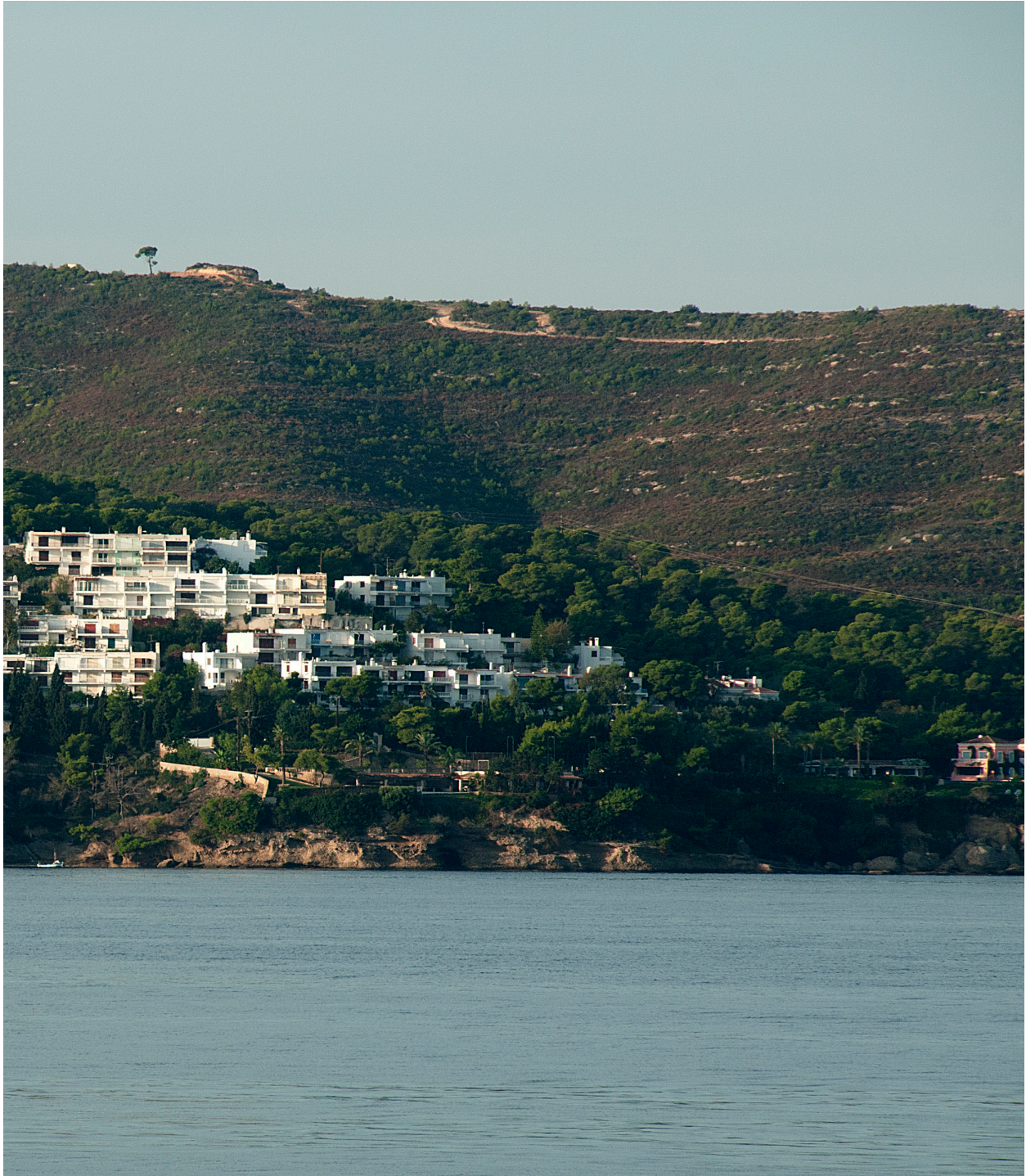

Οι ψηλοί αναλημματικοί τοίχοι δημιουργούν “φαράγγι” και μεγάλη αντίθεση στο ύψος των δύο όψεων του δρόμου.

3. Φωτογραφική τεκμηρίωση

4. Θεωρία

71

Με κύριες παρεμβάσεις το κλείσιμο του αιθρίου, την αλλοίωση της εσωτερικής λειτουργίας, την ακύρωση της εξωτερικής ομοιομορφίας και τις καθ' ύψος επεκτάσεις, χωρίς παρά ταύτα να εξαφανίζεται το ορατό ακόμα ίχνος μιας αρχικής και συγκεκριμένης σύνθεσης, ο οικισμός είναι σήμερα έντονα παραπονημένος. Αυτό μας οδηγεί στη διαπίστωση ότι κρίσιμο συστατικό των διεργασιών που συντελούν στην τωρινή του κατάσταση είναι μια δεδομένη και χωρίς όρους **μεταβλητότητα**, που με τη σειρά της μας αναγκάζει να ξαναδιαβάσουμε τον οικισμό ως χωρικό γεγονός διαρκώς μεταβαλλόμενο. Αυτό σημαίνει ότι κάθε προσπάθεια αρχιτεκτονικής ερμηνείας δεν μπορεί να στηριχθεί εξ ολοκλήρου σε ένα "αρχικό" μορφολογικό αποτύπωμα, αφού αυτό δεν είχε απόλυτο χαρακτήρα, δεν πρόλαβε να υλοποιηθεί και πολύ περισσότερο να βιωθεί. Πρέπει, μάλλον, να λάβει και την μεταβλητότητα υπ' όψιν, ως γεγονός που συμβαίνει εξ αρχής και έως σήμερα.

"Σαν αρχιτεκτονικό πρόβλημα οι μεταβολές στο χώρο της κατοικίας είναι πολύ γνωστές στην καθημερινή πράξη" αναφέρουν οι αρχιτέκτονες του Εργαστηρίου 66 αποδεχόμενοι πλήρως αυτές τις μεταβολές ως μέρος του σχεδιασμού και αναπόσπαστο στοιχείο της αρχιτεκτονικής.¹ Ο χώρος προσφέρεται και στη συνέχεια η ζωή προσαρμόζεται σε αυτόν και ταυτόχρονα τον προσαρμόζει στα μέτρα της. Ο χρήστης ικανοποιεί ενστικτωδώς τις ανάγκες του και οικειοποιείται τον χώρο χωρίς να υπακούει στις λειτουργικές ταμπέλες που ο αρχιτέκτονας θέτει. Το λειτουργικό πρόγραμμα που εισηγείται ο αρχιτέκτονας, δεν αποτελεί για τον κάτοικο ένα δεδομένο οργανωτικό πλαίσιο, αλλά επαναπροσδιορίζεται στη ροή της καθημερινότητας. Στην περίπτωση μας, στο αιθριο οι κάτοικοι δεν "διάβασαν" τη φύση αλλά ένα διαθέσιμο εμβαδόν. Πρόκειται λοιπόν για μια συνυφασμένη με την διαδικασία της οικειοποίησης επανερμηνεία του χώρου από τον χρήστη. Πρόκειται για ένα παιχνίδι, ανάμεσα στον αρχιτέκτονα και τον κάτοικο, επαναπροσδιορισμού των χωρικών ορίων, όπως αναφέρει ο Habraken.² Με τις μεταβολές στην κατοικία χώροι ακυρώνονται, αλλάζουν χρήση ή προστίθενται. Η επανερμηνεία, όμως, των χωρικών ορίων μπορεί να οδηγήσει σε νέες αρχιτεκτονικές μορφές στις οποίες θα κυριαρχούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ατόμου που την επιχειρεί.

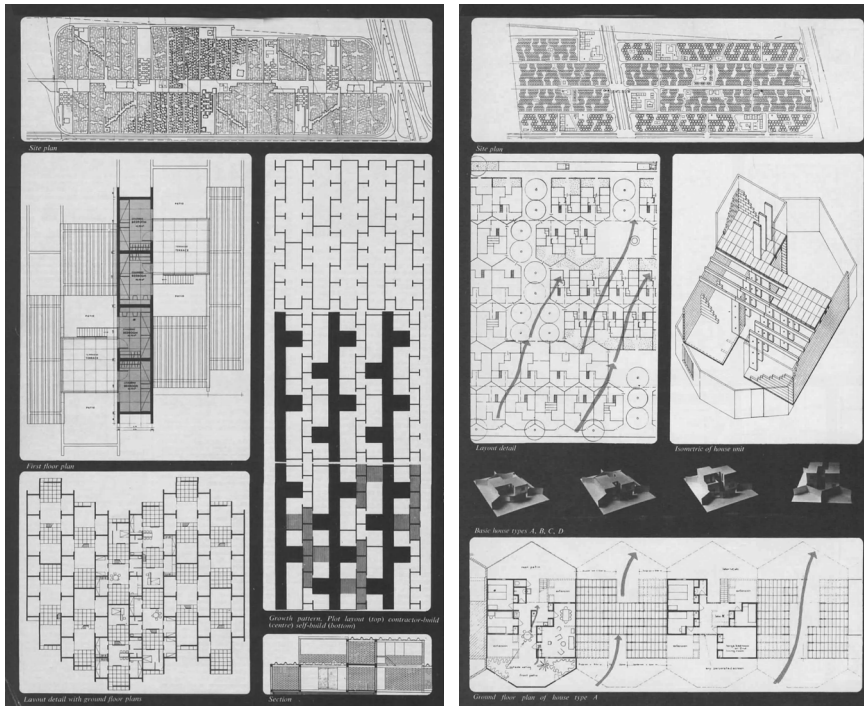
Μεταφέροντας τις παραπάνω σκέψεις στον οικισμό που μελετάμε πρέπει να σημειώσουμε ότι η ετερότητα έχει αφεθεί σε άκρατη προβολή και έχει διαρραγεί η ενότητα του συνόλου. Τίθεται, λοιπόν, το ερώτημα ποιά είναι τα **"όρια ανοχής"** του οικισμού μας ως προς την μεταβλητότητά του; Σε αυτό θα μπορέσουμε να απαντήσουμε αν αναλύσουμε την μεταβλητότητα στους παράγοντες που επηρεάζουν και αυξομειώνουν τα όριά της και ειδικά στην περίπτωσή μας, αν δούμε τα αίτια που την προκαλούν μέσα από την σύμπραξη του αρχιτέκτονα ως δημιουργού και του κατοίκου ως αποδέκτη της δημιουργίας του.

¹ Σ. Αντωνιάκη, Δ. Αντωνιάκης, *op.cit.*, σελ.16.

² N. J. Habraken, *The Structure of the Ordinary*, Cambridge, The MIT Press, 1998.

4.1 Προτάσεις για τον αρχιτεκτονικό διαγωνισμό του PREVI, των Κανδύλη, Josic Woods (←) και του Aldo E. van Eyck(→).

72

Για να διερευνήσουμε τους παράγοντες που επηρεάζουν την μεταβλητότητα του οικισμού μας στη διάρκεια του χρόνου επιλέγουμε πρώτα να εξετάσουμε δύο γνωστά υλοποιημένα παραδείγματα. Τα επιλέγουμε επειδή κατά τη γνώμη μας λειτουργούν αντισυμβατικά ως προς την μεταβλητότητά τους και ως προς την ελευθερία που παρέχουν στους κατοίκους να οργανώνουν οι ίδιοι το χώρο. Ως παράδειγμα έντονης μεταβλητότητας αναφέρουμε τον οικισμό του PREVI στο Περού, ενώ ως περιορισμένης τον οικισμό στο Pessac της Γαλλίας.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα μεταβλητότητας αποτελεί στην αρχιτεκτονική ιστορία ο πειραματικός οικισμός PREVI (Proyecto Experimental de Vivienda) στη Lima του Περού. Το 1966 η κυβέρνηση του Περού σε συνεργασία με το UNDP (United Nations Development Programme) ξεκινά πρόγραμμα ανάπτυξης μεθόδων και τεχνικών που θα μπορούσαν να βρουν εφαρμογή στη γενικότερη στεγαστική πολιτική. Με πρώτο πιλοτικό έργο έναν οικισμό 1500 κατοικιών χαμηλού κόστους στη Lima, διενεργείται αρχιτεκτονικός διαγωνισμός που προβλέπει 6 νικητές (3 Περουβιανούς και

4.2 Ο οικισμός του PREVI στο Περού.

73

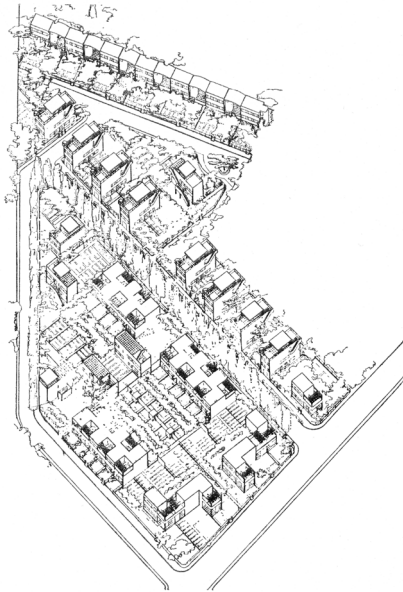

3 ξένους). Ο διαγωνισμός θέτει στα ζητούμενά του ως βασικό όρο να μην θεωρηθεί η κατοικία ως τελειωμένη και αμετάβλητη μονάδα, αλλά ως κατασκευή που να επιδέχεται κύκλους εξέλιξης και να μπορεί να προσαρμόζεται στην αλλαγή των συνθηκών ζωής των κατοίκων. Παραδίδεται υποχρεωτικά από τον κατασκευαστή μια αρχική βασική υποδομή και εν συνεχεία, με στοιχειώδη τεχνική συμβουλευτική, ανατίθεται πρακτικά στους κατοίκους η αποπεράτωση. Η εξελικτική τροποποίηση των κατοικιών υλοποιείται χωρίς τη δέσμευση τήρησης συγκεκριμένων σχεδίων.

Έτσι, ο οικισμός μέσα από μια τροχιά συνεχών μεταβολών εξελίσσεται στο χρόνο με δυναμικό και απρόβλεπτο τρόπο. Η σημερινή του μορφή φανερώνει έναν "ζωντανό" οικισμό που αποτυπώνει εκφραστικά την ποικιλία και την ετερότητα των κατοίκων του. Το πλήθος των αρχιτεκτόνων με τις διαφορετικές τυπολογίες που πρότειναν (εκτός των νικητών του διαγωνισμού, υλοποιήθηκαν τελικά και άλλες προτάσεις) και η πλήρης ελευθερία σχεδιαστικής και κατασκευαστικής παρέμβασης των κατοίκων προσδίδουν στον οικισμό μια πολύ μεγάλη, σχεδόν άναρχη μεταβλητότητα που ήταν εξ αρχής ζητούμενη.

4.3 Η γειτονιά Frugès στο Pessac.

74

Στον αντίποδα ως προς τη μεταβλητότητα βρίσκεται ο εργατικός οικισμός στο Pessac της Γαλλίας. Σχεδιάζεται μεταξύ 1924 και 1926 από τον Le Corbusier κατόπιν ανάθεσης από τον εργοστασιάρχη Henry Fruges, με σκοπό να στεγάσει τους εργάτες που απασχολούσε. Ο Fruges ζητά από τον αρχιτέκτονα να εφαρμόσει τις θεωρίες του στην πράξη και να αντιμετωπίσει τον οικισμό σαν εργαστήριο. Βασική επιδίωξη ήταν το έργο να αντανάκλα την σύγχρονη εποχή και να μην έχει τίποτα κοινό με την παραδοσιακή αρχιτεκτονική που είναι ακριβή στην κατασκευή και την συντήρηση. Ο Le Corbusier σχεδιάζει 5 τυπολογίες κατοικιών προσδίδοντας ποικιλία και ικανοποιώντας ένα ευρύτερο φάσμα αναγκών. Το βασικό σκεπτικό του σχεδιασμού βασίζεται στη τυποποίηση του κελύφους και στη παραγωγή χώρου με συνθετικούς συνδυασμούς του. Ορθοκανονικοί δώροφοι και τριώροφοι όγκοι, επιμήκη ανοίγματα, βατά στεγασμένα δώματα και ποικίλα χρώματα συνθέτουν την γενική αισθητική του οικισμού.

Αυτό όμως που μας ενδιαφέρει σε αυτή την περίπτωση είναι ότι ο αρχιτέκτονας, σχεδιάζει και υλοποιεί ένα έργο το οποίο ο κάτοικος δεν νομιμοποιείται να αλλοιώσει. Παρεμβάσεις όπως επεκτάσεις, κλείσιμο ημιυπαίθριων χώρων, πρόσθετα στέγαστρα, στηθαία κ.α. αλλοιώνουν λιγότερο ή περισσότερο την μορφολογική ενότητα και τις

4.4 Συγκροτήματα κατοικιών της γειτονιάς Frugès (->).

75

σχεδιαστικές χαράξεις της σύνθεσης. Αρκετοί, μιλώντας για το Pessac διατυπώνουν την άποψη ότι οι όποιες τροποποιήσεις του παραδοτέου αποτελέσματος πρέπει να θεωρούνται βέβηλες απέναντι στο ισχυρό αρχιτεκτονικό αποτύπωμα. Οι κάτοικοι βέβηλα του οικισμού, στην εξέλιξη των αναγκών τους, έχουν παρέμβει εκεί όπου ο χώρος τους έδινε τη δυνατότητα. Με μία ανάστροφη θεώρηση του φαινομένου, μπορούμε να πούμε ότι ο οικισμός δεν κατάφερε να καλύψει τις ανάγκες των κατοίκων και εμφανίζεται άκαμπος. Την άποψη αυτή εκφράζει και ο Philippe Boudon κάνοντας λόγο για ενεργούς κατοίκους θέτοντας το ζήτημα της απόστασης μεταξύ αρχιτεκτονικής και πραγματικότητας. Φθάνει να υποστηρίξει ότι οι τροποποιήσεις που συντελέστηκαν από τους κατοίκους δεν έχουν αρνητικό αλλά αντίθετα θετικό αντίκτυπο πάνω στο καθαρό σκεπτικό του Le Corbusier.³

“You know, it is always life that is right
and the architect who is wrong...”
Le Corbusier

³ Philippe Boudon, *Lived-in Architecture*, Cambridge, The MIT Press, 1972.

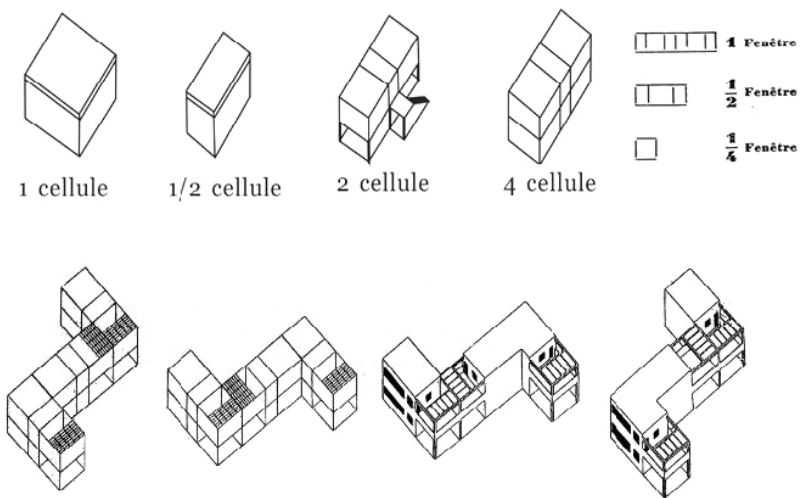
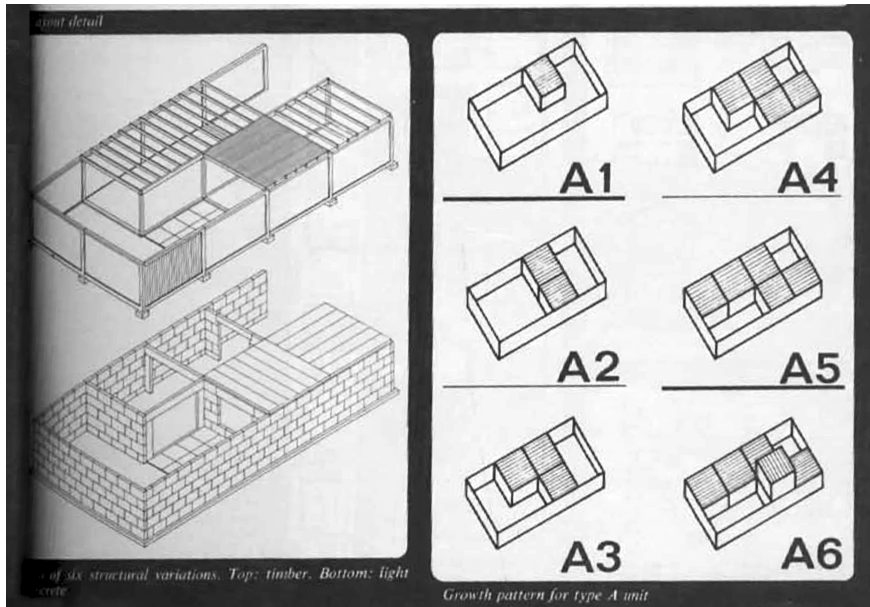
Τα παραδείγματα του PREVI και του Pessac φαίνονται να έχουν διαφορετικά όρια επιτρεπόμενης μεταβλητότητας, ή καλύτερα, ο κάθε οικισμός παρουσιάζει διαφορετικά “όρια ανοχής” ως προς τη μεταβλητότητά. Παρά το γεγονός πως και στις δύο περιπτώσεις δεν μπορούμε να μιλάμε απόλυτα, καθώς έχουν διατυπωθεί ποικίλες απόψεις, σ’ ένα γενικό πλαίσιο υποστηρίζουμε πως οι μετατροπές και επεμβάσεις των κατοίκων, από τη μία παράγουν τον χώρο και αποτελούν τον κανόνα εξέλιξης στο PREVI, ενώ από την άλλη αλλοιώνουν τη φυσιολογία του οικισμού στο Pessac. Από την μελέτη των δύο αυτών παραδειγμάτων θα προσπαθήσουμε να συμπεράνουμε τους βασικούς παράγοντες που καθορίζουν το θεμιτό της μεταβλητότητας. Αναφερόμαστε σε όρια εντός των οποίων οι μετατροπές που συντελούνται από τους κατοίκους θεωρούνται θεμιτές και ανεκτές.

1. Βασικότερο ίσως είναι το κανονιστικό πλαίσιο που συνοδεύει το έργο. Στο PREVI ήταν προϋπόθεση και προαπαιτούμενη η ενεργή παρουσία του κατοίκου στη παραγωγή του χώρου. Αυτός αποπεράτωσε την κατοικία του και ενθαρρύνθηκε να την αντιμετωπίσει σαν έναν εξελισσόμενο οργανισμό. Αντίθετα, στο Pessac δεν υπήρχε η παράμετρος της μεταβλητότητας. Παραδόθηκαν ολοκληρωμένες κατοικίες που θεωρητικά θα κάλυπταν όλες τις ανάγκες των κατοίκων που θα φιλοξενούσαν. Επομένως, ο σκοπός για τον οποίον προορίζεται εξ’ αρχής ένα έργο αποτελεί έναν πολύ βασικό παράγοντα που περιγράφει τα όρια ανοχής του ως προς τη μεταβλητότητα. Οι περιορισμοί ή οι ελευθερίες που καθορίζονται σε ένα κανονιστικό ή και νομοθετικό επίπεδο οργανώνουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο ο οικισμός προδιαγράφεται να εξελιχθεί.

2. Η σύγκριση του PREVI με το Pessac μας οδηγεί και σε μία ακόμη σκέψη που ενδέχεται να αμβλύνει την απόσταση που θεωρούμε ότι υπάρχει μεταξύ τους. Παρά το γεγονός πως προοριζόνταν να εξελιχθούν με τελείως διαφορετικό τρόπο μέσα στο χρόνο και οι δημιουργοί τους ξεκίνησαν με διαφορετικές προθέσεις, τελικά ίσως ενυπάρχει κάποιο κοινό αρχιτεκτονικό σκεπτικό. Μελετώντας και συγκρίνοντας τα σχέδια για το Pessac με κάποιες από τις προτάσεις των αρχιτεκτόνων του PREVI, διαπιστώνουμε πως παρουσιάζουν κάποιες ομοιότητες ως προς την κίνηση της κάτοψης και την διαδικασία παραγωγής χώρου. Η χρήση του κανάβου, η τυποποίηση και η προσθετική διαδικασία στην διαμόρφωση είναι στοιχεία που εμφανίζονται και στις δύο περιπτώσεις. Εκτιμούμε πιο συγκεκριμένα ότι αυτό που στο PREVI είναι πρόβλεψη, στο Pessac έχει ήδη ενσωματωθεί στο σχεδιασμό. Επομένως δεν μπορούμε να αναφερόμαστε με απόλυτο τρόπο στον οικισμό του Le Corbusier σαν ένα παράδειγμα αρχιτεκτονικής που δεν επιδέχεται μετατροπές και επεκτάσεις. Οι κατοικίες στο Pessac αποτελούν ολοκληρωμένες συνθέσεις χωρίς όμως να αποκλείουν τη δυνατότητα περαιτέρω επεκτάσεων εκεί όπου η κάτοψη είναι σχετικά δεκτική. Άλλωστε είναι αναπόσπαστο κομμάτι ενός “κτιρίου μηχανής”, όπως λέει και ο ίδιος ο Le Corbusier, το στοιχείο των συνεχών και άπειρων επεκτάσεων. Εμφανίζεται λοιπόν το θέμα της δεκτικότητας της ίδιας της αρχιτεκτονικής μορφής ως παράγοντας καθορισμού των ορίων ανοχής.

4.5 Η πρόταση του Toivo Korhonen για τον διαγωνισμό του PREVI (↑).

4.6 Η πρόταση του Le Corbusier για τον οικισμό στο Pessac (↓).

Σύμφωνα με τα παραπάνω, το κανονιστικό πλαίσιο και η δεκτικότητα της αρχιτεκτονικής μορφής αποτελούν δύο βασικές παραμέτρους που καθορίζουν τα όρια ανοχής των έργων ως προς τη μεταβλητότητα. Διαπιστώνουμε πως και στις δύο περιπτώσεις που μελετούμε πρόκειται για αρχιτεκτονική που αντέχει να ενσωματώσει τις ανάγκες των κατοίκων της, με διαφορετικό βέβαια τρόπο και ένταση. Το στοιχείο που τα διαφοροποιεί είναι το κανονιστικό πλαίσιο που τα συνοδεύει.

3. Πέραν των προηγούμενων παραμέτρων, στοιχεία που εύκολα αντιλαμβάνεται ο κάτοικος, θέτουμε ένα ακόμη ζήτημα που απευθύνεται κυρίως σ' ένα περισσότερο εκπαιδευμένο κοινό πάνω στην αρχιτεκτονική. Υποστηρίζουμε πως η σαφήνεια με την οποία αποτυπώνεται μια ιδέα ή μια αρχιτεκτονική πρόθεση στο χώρο, θα πρέπει με τη σειρά της να αποτελεί έναν ακόμη παράγοντα προσδιορισμού των ορίων ανοχής μεταβλητότητας του έργου. Ανεξάρτητα από το πόσο δεκτική ή όχι είναι μία αρχιτεκτονική, θα πρέπει να τοποθετούνται κάποια όρια στο σημείο όπου οι τροποποιήσεις των κατοίκων αρχίζουν να αλλοιώνουν ή και να ακυρώνουν την κεντρική ιδέα του σχεδιασμού. Στο Pessac, πράγματι, πολλές μετατροπές οδήγησαν στην αλλοίωση του πρωταρχικού πνεύματος που διέτρεχε τις κατοικίες, ενώ στο PREVI οι συνεχείς τροποποιήσεις και μεταβολές δεν έφθειραν κάποια κεντρική ιδέα αφού δεν δόθηκε σαφώς διατυπωμένη. Με αυτό το σκεπτικό ο οικισμός του Le Corbusier εμφανίζεται με σαφώς πιο περιορισμένα όρια ανοχής μεταβλητότητας σε σχέση με αυτά στο PREVI.

Από την παραπάνω σύγκριση συμπεραίνουμε ότι το κανονιστικό πλαίσιο, η δεκτικότητα της αρχιτεκτονικής και η σαφήνεια της κεντρικής ιδέας είναι τρεις βασικές παράμετροι που καθορίζουν τα όρια ανοχής ενός έργου ως προς τη μεταβλητότητα. Παρά το ασαφές και απροσδιόριστο των ορίων που μπορεί να προσλάβει η μεταβλητότητα στην ανάγνωση και την εφαρμογή της, θέτουμε αυτούς τους τρεις παράγοντες ως τα βασικά εργαλεία με τα οποία θα ανιχνεύσουμε τα όρια της μεταβλητότητας του οικισμού που εξετάζουμε.

Θέτοντας τα όρια αυτά, θα ελέγξουμε κατά πόσο το σημερινό αποτέλεσμα βρίσκεται εντός ή εκτός αυτών των ορίων. Σχετικά με το κανονιστικό πλαίσιο, διαπιστώνουμε ότι στην περίπτωση μας απουσιάζει πλήρως. Πέραν του δεδομένου ότι δεν υπήρχε η μεταβλητότητα ως ζητούμενο στον αρχιτεκτονικό διαγωνισμό, δεν καθορίζονται ούτε οι ελευθερίες ούτε οι δεσμεύσεις των κατοίκων ως προς τις επιτρεπόμενες επεμβάσεις στην διαμόρφωση του οικισμού. Η απουσία κανονιστικού πλαισίου, όπως και η απουσία οποιουδήποτε από τους τρεις παράγοντες που έχουμε ήδη ορίσει, διαμορφώνει ιδιαίτερος ανοιχτά όρια και οδηγεί τον οικισμό σε καταστάσεις έντονων μεταβολών. Όσον αφορά την δεκτικότητα της αρχιτεκτονικής του οικισμού πρόκειται για ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που διευρύνει επίσης τα όρια επιτρεπόμενης μεταβλητότητας. Η οργάνωση της κατοικίας δίνει πολλές ευκαιρίες στον κάτοικο να παρέμβει και να διαμορφώσει τον χώρο του. Οι αρχιτέκτονες έχουν συμφιλιωθεί με την άποψη πως κανείς δεν μπορεί να προδιαγράψει τις μελλοντικές ανάγκες που μετατρέπονται σε επιθυμίες και ζητούν την έκφρασή τους στο βασικό

4.7 Η πρόταση του Εργαστηρίου 66 για τον οικισμό στο Λιγονέρι (←).

4.8 Η σημερινή μορφή του οικισμού (→).

79

χώρο της καθημερινής ζωής, το σπίτι.⁴ Ακόμη, όπως οι ίδιοι λένε, το κλείσιμο ενός μπαλκονιού και η μετατροπή του σε χαγιάτι ίσως δεν θα ζημίωνε την κατοικία και θα αποτελούσε μία μάλλον καλοδεχούμενη παρέμβαση των κατοίκων. Δεν υποστηρίζουν όμως το ίδιο και για το κλείσιμο του αιθρίου. Εδώ εμφανίζεται η τρίτη παράμετρος, αυτή της αλλοίωσης της κεντρικής ιδέας. Ο οικισμός στις Σπέτσες αποτελούσε μια ισχυρή αρχιτεκτονική δήλωση με ξεκάθαρες προθέσεις. Η σύνθεση της κατοικίας χαρακτηρίζεται έντονα από το αίθριο που μπορεί να θεωρηθεί ως πυρήνας της σύνθεσης. Επομένως, το κλείσιμό του από τους κατοίκους καταστρέφει θεμελιακά την αρχιτεκτονική σύλληψη. Καταλήγουμε λοιπόν πως η σημερινή εικόνα του οικισμού παρουσιάζει μία άνευ όρων μεταβλητότητα που ποτέ δεν οριοθετήθηκε. Με καταγεγραμμένη την εκμετάλλευση απουσίας κανονιστικού πλαισίου, την κατάχρηση της δεκτικής σε μεταβολές αρχιτεκτονικής μορφής και κυρίως την πλήρη αλλοίωση της κεντρικής ιδέας του σχεδιασμού μπορούμε να υποστηρίξουμε πως ο οικισμός σήμερα βρίσκεται εκτός των ορίων ανοχής ως προς τη μεταβλητότητα. Το γεγονός αυτό εγείρει τον προβληματισμό για το κατά πόσο ο οικισμός εξελίσσεται θεμιτά. Η άποψη πως ο οικισμός πρέπει να επανακτήσει την σχέση του με την πρωταρχική συνθετική ιδέα κερδίζει έδαφος.

Από την άλλη, η αρχική αρχιτεκτονική πρόταση είδαμε ότι από πολύ νωρίς παραποιήθηκε ή αγνοήθηκε πριν καν προλάβει να υλοποιηθεί, με πρακτικό αποτέλεσμα να μην υπάρξει ποτέ, συνεπές προς τα σχέδια “υπόδειγμα” μονάδας, που να ολοκληρώθηκε και να παραδόθηκε με πλήρη εποπτεία του αρχιτέκτονα, κάτι που ασφαλώς συνέβη στο Pessac. Αυτό πρακτικά ακυρώνει κάθε καλοπροαίρετη

⁴ Σ. Αντωνακάκη, Δ. Αντωνάκης, Κ. Χατζημυχάλη, *op.cit.*, σελ. 16.

πρόθεσή μας να περιορίσουμε την μεταβλητότητα του οικισμού στα μηδενικά επίπεδα εκείνης του Pessac, παρ' όλο που γνωρίζουμε ότι αυτή ήταν η πρόθεση των δημιουργών του. Μάλλον, οδηγούμαστε να αναζητούμε μία ελεγχόμενη, μεσαίας έντασης μεταβλητότητα, που να παράγει "ποικιλία" διαφορετικότητας χωρίς να ακυρώνει την υφολογική ενότητα της σύνθεσης.

Η μορφολογική ανάταξη του οικισμού προϋποθέτει πρωτίστως την αναζήτηση των **απίων** που οδήγησαν στο σημερινό αποτέλεσμα. Τα αίτια αυτά θα μας φανερώσουν τα ελλείμματα που προέκυψαν στο παρελθόν και κατ' επέκταση θα μας υποδείξουν τον τρόπο με τον οποίον θα επουλωθούν, τον τρόπο δηλαδή με τον οποίο θα επανέλθει η μορφολογική ισορροπία.

Η διαδικασία που επιλέγεται από τον ΠΟΣΜΕΔΕ για την παραγωγή του έργου, ο αρχιτεκτονικός διαγωνισμός, οδηγεί σε προτάσεις που αποτελούν έτοιμες λύσεις και δεν προκύπτουν μέσα από ανταλλαγές απόψεων με τους παραλήπτες των κατοικιών. Έτσι η πρόταση που επιλέγεται, είναι αποτέλεσμα της αποκλειστικής αρχιτεκτονικής απόφασης μιας μικρής ομάδας αρχιτεκτόνων. Στη συνέχεια, η απομάκρυνση των αρχιτεκτόνων από το έργο μεταθέτει την "σχεδιαστική απόφαση", με απόλυτο και χωρίς κανόνες τρόπο, στους κατοίκους. Δηλαδή, από το ένα άκρο που είναι ο αρχιτέκτονας ως "ειδικός" περνάμε στο άλλο που είναι ο κάτοικος ως "δημιουργός". Η ταλάντωση αυτή δημιουργεί συνθήκες και προϋποθέσεις παραγωγής χώρου χωρίς αρχιτεκτονική συνέπεια και συνοχή, που αποτυπώνονται στον οικισμό μέσα από τις σημαντικές και αυθαίρετες κατά καιρούς μεταλλάξεις.

Ακόμη, μπορούμε να διατυπώσουμε την άποψη πως οι κάτοικοι δεν μπόρεσαν να αντιληφτούν την αρχιτεκτονική αξία των κατοικιών που παρέλαβαν. Κανείς δεν τους εξήγησε τι αγόρασαν, αλλά αφήθηκαν ελεύθεροι να ερμηνεύσουν με τον δικό τους τρόπο το έργο. Σκέψεις και ιδέες των αρχιτεκτόνων πάνω στη σχέση άνθρωπος-φύση-κατοικία προφανώς δεν άγγιξαν τους ιδιοκτήτες. Αντίθετα μάλιστα, διαμορφώνεται ένας ισχυρός αντίλογος πάνω σε ζητήματα λειτουργικότητας. Η προσαύξηση των "ωφέλιμων" χώρων, η δυσκολία συντήρησης και η διευκόλυνση των εσωτερικών κινήσεων στη κατοικία, αποτέλεσαν τους πρακτικούς λόγους που ώθησαν τους κατοίκους να προβούν στο κλείσιμο του αιθρίου και στις επεκτάσεις των ορόφων. Βλέπουμε πως η πρώτη μορφή της κατοικίας, σχεδιασμένη να ανταποκρίνεται σε έναν ιδανικό και εξιδανικευμένο θερινό βίο, βιώνεται τελικά με διαφορετικό τρόπο. Το αιθριο που αποτελεί την καρδιά της σύνθεσης, όσον αφορά την αρχιτεκτονική ερμηνεία του οικισμού, εμφανίζεται στους κατοίκους σαν ένα περιττό και ανεπιθύμητο στοιχείο, που λειτουργεί επιβαρυντικά. Η ιδεολογία θυσιάζεται στον βωμό της πρακτικότητας.

Εκ του αποτελέσματος, μπορούμε επίσης να συμπεράνουμε πως η ομοιομορφία, που αποτελούσε κύριο χαρακτηριστικό του συγκροτήματος, δεν εξέφραζε τους κατοίκους. Η κατά μίαν έννοια αντικοινωνική χειρονομία να χρησιμοποιηθεί ένας κοινός μορφολογικός τύπος κατοικίας, δεν έγινε αποδεκτή από

τους κατοίκους οι οποίοι τελικά αποτύπωσαν στα σπίτια τους την ετερότητά τους. Το ζήτημα της ομοιομορφίας σχολιάζει και ο Hassan Fathy όταν δηλώνει το 1969: «...Οι οπαδοί της ομοιομορφίας αναντίρρητα προχώρησαν, αποστερώντας τη σύγχρονη ζωή από την παράδοση της "ιδιαιτερότητας" χωρίς να συναντήσουν αντίσταση. Μαζική επικοινωνία, μαζική παραγωγή, μαζική εκπαίδευση είναι το σήμα των σύγχρονων κοινωνιών μας, καπιταλιστικών ή σοσιαλιστικών, και οι δύο ομοιάζουν σε αυτό το σημείο...».⁵

Γίνεται πλέον φανερό ότι τίθενται ζητήματα συμμετοχής του κατοίκου, μικρής ή μεγάλης κλίμακας, στο σχεδιασμό, όπως αυτοδιαχείριση του δομημένου περιβάλλοντος, αυτοκατασκευή της κατοικίας, αυτοέλεγχος στο χώρο. Το γεγονός πως μια συνεργασία των αρχιτεκτόνων με τους κατοίκους θα μπορούσε να είχε οδηγήσει τον οικισμό προς άλλη κατεύθυνση και να είχε αποτραπεί η σημερινή μορφολογική πολυπλοκότητα, ανάγει το πρόβλημα αυτό σε ιδιαίτερος σημαντικό.

Προτείνοντας στον συνεταιρισμό να κατασκευασθεί αρχικά μια μονάδα για να λειτουργήσει ως υπόδειγμα και αφετηρία για σχολιασμό και κριτική, οι αρχιτέκτονες επιχείρησαν να ανοίξουν τον δρόμο προς μια συνεργασία μεταξύ αυτών και των κατοίκων. Οι αρχιτέκτονες του εργαστηρίου 66 δίνουν πρωταρχική σημασία στη δυσκολία, σχεδόν αδυναμία, επικοινωνίας μεταξύ του μελλοντικού χρήστη και του μελετητή που διατυπώνει στο χώρο τις ανάγκες του πρώτου. Υποστηρίζουν πως οι ιδιοκτήτες μιας μελλοντικής κατοικίας σπάνια έχουν την δυνατότητα και την ικανότητα να προβλέπουν και να προσδιορίζουν τις μελλοντικές τους ανάγκες. Έτσι προτείνουν την κατασκευή ενός μοντέλου που θα βοηθήσει τους χρήστες να περιγράψουν τις απαιτήσεις τους.⁶ Παρά το γεγονός πως στην περίπτωση μας δεν ευδοκίμησε αυτή η συνεργασία, οι ενέργειες των αρχιτεκτόνων φανερώνουν τη διάθεση για επικοινωνία με τους κατοίκους κατά τη διαδικασία παραγωγής του χώρου.

Πρόκειται ουσιαστικά για μια προσπάθεια λειτουργίας **συμμετοχικού σχεδιασμού**. Με την έννοια αυτή συμμετέχουν σε αυτόν δύο μέρη. Από τη μία οι χρήστες, οι κάτοικοι, οι "πελάτες" και από την άλλη οι αρχιτέκτονες. Έτσι, αντιλαμβανόμαστε τον συμμετοχικό σχεδιασμό σαν μια διαδικασία από κοινού λήψεως αποφάσεων σε όλα τα στάδια παραγωγής του έργου.

Ο Κλωντ Λωράν εισηγείται: «Η συμμετοχή του χρήστη στο σχεδιασμό του χώρου που τον αφορά μπορεί να θεωρηθεί και είναι πράγματι αναγκαία στο βαθμό που είναι ουσιώδης». Πιστεύει πως τα ιδιαίτερα και ουσιώδη στοιχεία που χαρακτηρίζουν τον χρήστη είναι ανάγκη να αποτυπώνονται και να αξιοποιούνται κατά το σχεδιασμό του

⁵. Hassan Fathy, κείμενο στο βιβλίο: *Συμμετοχικός σχεδιασμός*, Άννα Βρυχέα, Κλωντ Λωράν, Αθήνα, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, 1993, σελ. 8.

⁶. Σ. Αντωνάκης, Δ. Αντωνάκης, Κ. Χατζημιάλη, *op.cit.*, σελ. 16.

χώρου.⁷ Η διερεύνηση και η εμπειρία πάνω στην σχέση μεταξύ του χρήστη και του κτιστού περιβάλλοντός του, έχει σαφώς εγείρει προβληματισμούς σχετικούς με τους μηχανισμούς παραγωγής του. Είναι γεγονός ότι το δομημένο περιβάλλον μέσα στο οποίο ζούμε είναι σχεδιασμένο από τους "λίγους" χωρίς να παρέχει στους χρήστες την δυνατότητα παρέμβασης στη διαμόρφωσή του. Αυτό ενέχει την αυθαίρετη επιβολή της υποκειμενικότητας του "ειδικού" έναντι της νόμιμης και αναγκαίας ιδιαιτερότητας του χρήστη.

Έκφραση συμμετοχικού σχεδιασμού είναι και η συμβουλευτική αρχιτεκτονική που προτείνει ο Κλωντ Λωράν. Εκείνο που ενδιαφέρει την συμβουλευτική αρχιτεκτονική είναι ο σχεδιασμός του χώρου να στηρίζεται στην ιδιαιτερότητα των ατόμων-χρηστών, υπηρετώντας το άνοιγμα της εξελικτικής τους προοπτικής. Με άλλα λόγια για τη συμβουλευτική αρχιτεκτονική τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και δεδομένα του κάθε ατόμου δεν λαμβάνονται υπόψη ως έχουν αλλά αποτελούν αντικείμενο μιας ερμηνευτικής διεργασίας. Βασική προϋπόθεση για τα παραπάνω αποτελεί η ιδιαίτερη σχέση μεταξύ αρχιτέκτονα και χρήστη, την οποία προϋποθέτει η συμβουλευτική αρχιτεκτονική. Ο Κλωντ Λωράν υποστηρίζει πως δεν πρόκειται για άλλη σχέση από αυτήν του δασκάλου-μαθητή κατά την ουσιαστική εκπαιδευτική διαδικασία. Τι είναι ουσιαστική εκπαιδευτική διαδικασία; Είναι η μέσα στο πλαίσιο μιας ιεραρχημένης σχέσης διακίνηση του νοήματος της ζωής, όπου η ιεραρχική ιδιαιτερότητα καθορίζεται από την δυνατότητα και επάρκεια της μιας πλευράς να λειτουργήσει παραδειγματικά και να παίξει καθοδηγητικό ρόλο κατά την διάρκεια αυτής της ανταλλαγής. Με αυτή την έννοια ο σύμβουλος αρχιτέκτονας αναλαμβάνει τον ρόλο του ως δάσκαλος ειδικευμένος στη διδακτική της χωρικής διαμόρφωσης.⁷ Συμπληρώνοντας την άποψη του Κλωντ Λωράν μπορούμε να υποστηρίξουμε και το αντίθετο. Κατά τη διάρκεια της συμμετοχικής διαδικασίας οι ρόλοι δεν πρέπει να είναι στατικοί, αλλά να εναλλάσσονται και οι αρχιτέκτονες να μαθαίνουν αντίστοιχα από τους κατοίκους και την σοφία του καθημερινού βίου. Ο συμμετοχικός σχεδιασμός εν τέλει, αποκαθιστά τη δημοκρατία μεταξύ του "ειδικού" και του χρήστη καθώς σέβεται την ιδιαιτερότητα και τη διαφορετικότητα.

Επιστρέφοντας τώρα στον οικισμό που μελετάμε και σχολιάζοντας τις κύριες παρεμβάσεις των κατοίκων υπό το πρίσμα της συμμετοχικότητας, μπορούμε να δεχθούμε ότι αυτές συνέβησαν στα πλαίσια μιας εκ των υστέρων επεμβατικής ελευθερίας τους, στην διαδικασία οικειοποίησης του χώρου. Αυτή η διαδικασία, πέραν των όποιων προβλημάτων δεν παύει να πιστοποιεί την ζωντάνια με την οποία οι κάτοικοι λειτουργούν τον οικισμό. Η Άννα Βρυχέα θέτει την άποψή πως «μια ομάδα του πληθυσμού, οι ίδιοι οι κάτοικοι μιας γειτονιάς μπορούν να χτίσουν τη ζωή τους και το χώρο τους σε επίπεδο καθημερινής ζωής». Έτσι, ουσιαστικά επαναπροσδιορίζεται

---

⁷ Κλωντ Λωράν, *Η μεθοδολογία της συμβουλευτικής αρχιτεκτονικής*, κείμενο στο βιβλίο: *Συμμετοχικός σχεδιασμός*, Άννα Βρυχέα, Κλωντ Λωράν, Αθήνα, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, 1993. σελ. 133.

και νομιμοποιείται η ατομική επεμβατική δραστηριότητα του χρήστη στη λειτουργία του μέσα στο ευρύτερο σύνολο. Η Άννα Βρυχέα, ακόμη, επισημαίνει πως «...Θα πρέπει να βρεθούν οι αλληλεξαρτήσεις αλλά και το νήμα που οδηγούν από την κατοικία στις αναπλάσεις-αναβαθμίσεις και στη συνολική τοπική ανάπτυξη μιας γειτονιάς μέσα από μια ολοκληρωμένη παρέμβαση στα διάφορα επίπεδα της καθημερινής ζωής που θα ξαναδημιουργήσει μια νέα ενότητα». Προϋπόθεση όμως αποτελεί «η αμφισβήτηση ενός μυθοποιημένου ρόλου του "ειδικού" ή, στο άλλο άκρο, ενός μυθοποιημένου ρόλου του χρήστη και την αναζήτηση όχι ενός καινούργιου ρόλου για τον καθένα ξεχωριστά αλλά μιας καινούργιας σχέσης χρήστη-ειδικού».⁸

Η σχέση αυτή, που ήταν το ζητούμενο και για τους αρχιτέκτονες του Εργαστηρίου 66, έγινε πράξη κατά τη διαδικασία ανάπτυξης ενός εργατικού οικισμού στο Byker, μια γειτονιά της πόλης Newcastle της Αγγλίας. Εκεί, τη δεκαετία του 70', εφαρμόστηκε ένα από τα πιο επιτυχημένα παραδείγματα συμμετοχικού σχεδιασμού. Πρόκειται για ένα πρόγραμμα που διήρκησε 10 χρόνια, με φορείς μια ομάδα αρχιτεκτόνων και κοινωνιολόγων με επικεφαλής τον Σουηδό αρχιτέκτονα Ralph Erskine, τον Δήμαρχο του Newcastle και τους ίδιους τους χιλιάδες κατοίκους της συνοικίας. Μέχρι το 1968 το Byker ήταν μια υποβαθμισμένη εργατική γειτονιά όπου οι 12.000 κάτοικοι είχαν να αντιμετωπίσουν την κακή κατάσταση των κτιρίων, την έλλειψη βασικών χώρων και εξυπηρετήσεων τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό χώρο. Ταυτόχρονα, όμως, σε αυτό το υποβαθμισμένο υλικά περιβάλλον, υπήρχε μία πολύ ισχυρή τοπικότητα, ένα δυνατό δίκτυο κοινωνικών σχέσεων, ισχυροί δεσμοί με συγγενείς και φίλους που έμεναν στην ίδια γειτονιά.

Ο Erskine μαζί με δύο μέλη της ομάδας του πήγε στο Byker και έμεινε εκεί για μήνες ερχόμενος σε επαφή με τον τόπο και τους ανθρώπους. Αρχικά γοητεύεται από τον χώρο αλλά σύντομα συνειδητοποιεί πως η γοητεία αυτή έρχεται σε αντίθεση με την εκφρασμένη επιθυμία των κατοίκων για κατεδάφιση των υπαρχόντων κτισμάτων και την ανέγερση νέων. Η αντίθεση αυτή τον οδηγεί στην συνειδητοποίηση της ανάγκης για επιμόρφωση των κατοίκων σε ζητήματα χώρου. Ταυτόχρονα, όμως, ο αρχιτέκτονας συνειδητοποιεί την ένταση και τον πλούτο των κοινωνικών σχέσεων και αντιλαμβάνεται ότι και οι ίδιοι οι κάτοικοι επιθυμούν να διατηρήσουν αυτή την κοινωνική ζωή. Στη διακήρυξη που εγκρίνεται από τον δήμο του Newcastle το 1970 επισημαίνεται: "Στο χαμηλότερο δυνατό κόστος για τους κατοίκους και σε συνεχή επαφή μαζί τους καθώς και με τις δημοτικές αρχές, θα ετοιμάσουμε ένα πρόγραμμα για την κατασκευή ενός πλήρους και συνεκτικού περιβάλλοντος ζωής με την ευρύτερη έννοια του όρου. Θα δημιουργήσουμε όσο το δυνατόν πιο θετικές συνθήκες για να

⁸. Άννα Βρυχέα, *Συμμετοχικός σχεδιασμός, Κατοικία, Τοπική ανάπτυξη*, κείμενο στο βιβλίο: *Συμμετοχικός σχεδιασμός*, Άννα Βρυχέα, Κλωντ Λωράν, Αθήνα, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, 1993. σελ. 133.

4.9 Η ανάπτυξη του Byker στην πόλη Newcastle.

84

συνδυαστεί η κατοίκηση, η αναψυχή, η εκπαίδευση και κατά το δυνατόν η εργασία σε αυτόν τον χώρο. Αυτό αναγκαστικά μας βάζει στη διαδικασία να παίρνουμε υπόψη τις επιθυμίες των κατοίκων όλων των ηλικιών και όλων των τάξεων. Θα προσπαθήσουμε να διατηρήσουμε, όσο το δυνατόν, τις παραδόσεις και τα χαρακτηριστικά της κοινότητας, τόσο όσον αφορά τις σχέσεις μέσα στην κοινότητα όσο και τις σχέσεις της με τις υπόλοιπες γειτονιές και το κέντρο του Newcastle. Η κύρια μέριμνα θα είναι για αυτούς που ήδη μένουν στο Byker και προτεραιότητα θα έχει η στέγαση τους χωρίς να σπάσουν οι οικογενειακοί δεσμοί ή άλλες κοινωνικές σχέσεις και τρόποι ζωής..." (Trancik, 1986)

Η πρώτη κίνηση της ομάδας ήταν να εγκαταστήσει το χώρο δουλειάς της μέσα στο Byker. Το γραφείο άνοιξε τον Σεπτέμβριο του 1969 στο χώρο ενός πρώην γραφείου κλειδιών, και για μια δεκαετία έγινε το επίκεντρο της ζωής στη συνοικία. Ο Vernon Gracie, από τα βασικότερα στελέχη της ομάδας, μετακόμισε στο διαμέρισμα πάνω από το γραφείο, και έζησε για πολλά χρόνια σε μία υπό ανέπλαση κατοικία.

Η εκκίνηση του έργου έγινε με το πρόγραμμα-πρόδρομο στην Janet square. Το πρόγραμμα κράτησε 16 μήνες, από την πρώτη συνάντηση μέχρι την κατοίκηση των κτισμάτων και η συμμετοχή στις διάφορες φάσεις ήταν πολύ μεγάλη. Σε πρώτη φάση οι αρχιτέκτονες πρότειναν τους βασικούς τύπους, τη μορφή των κατοικιών και τη γενική τους διάταξη, ενώ οι κάτοικοι αποφάσισαν για το είδος και την ποιότητα των κοινόχρηστων εξυπηρετήσεων. Στη δεύτερη φάση η ομάδα των κατοίκων χωρίστηκε σε μικρότερες, ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, οι οποίες αποφάσισαν για ειδικότερα θέματα στη μικροκλίματα της κατασκευής της κάθε κατοικίας και των οικοδομικών της λεπτομερειών. Το κτίσιμο άρχισε τον Νοέμβριο του 1970 και οι 46 οικογένειες παρακολούθουσαν το έργο σε καθημερινή βάση. Η εγκατάσταση των κατοίκων σε αυτές τις πρώτες κατοικίες σηματοδότησε την αρχή μιας νέας περιόδου εκμάθησης, τόσο για τους αρχιτέκτονες όσο και για τους κατοίκους. Οι πρώτοι δικαιούχοι είχαν να μεταφέρουν όχι μόνο την πείρα τους από την διαδικασία της κατασκευής αλλά και την εμπειρία τους από την κατοίκηση των νέων κτισμάτων. Το πρόγραμμα-πρόδρομο λειτούργησε καταλυτικά στην διαμόρφωση της οριστικής μορφής, όχι τόσο γιατί έπεισε τους κατοίκους για τις μεθόδους και τα αποτελέσματά τους, όσο γιατί αποτέλεσε αντικείμενο συζητήσεων και μοντέλο προς βελτίωση. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα πρώτα κτίσματα της Janet square μετά την ολοκλήρωση της επέμβασης θεωρούνται τα πιο αδιάφορα κτίσματα στο Byker, τόσο από τους κατοίκους όσο και από τους κριτικούς της αρχιτεκτονικής. Η εμπειρία αυτή οδήγησε τελικά στην δημιουργία ευέλικτων ιδιωτικών και δημόσιων χώρων, που έχουν τη δυνατότητα να αλλάζουν μορφή και χρήση όταν οι συνθήκες το απαιτούν.

Με την ολοκλήρωση του προγράμματος-πρόδρομου σχεδιάζεται πλέον το σύνολο του έργου. Χρειάστηκε μια δεκαετία για να τελειώσει η ανέπλαση του οικισμού, που μέχρι σήμερα είναι το μόνο παράδειγμα τέτοιας κλίμακας στην Αγγλία που εφαρμόζονται συμμετοχικές διαδικασίες. Όταν ο μελετητής επιλέγει να συνδιαλλαγεί με τους κατοίκους αντί να τους αντιμετωπίσει συλλήβδην με έναν ενιαίο τρόπο, τότε

έχει να συνδιαλλαγεί με ομάδες (ηλικιακές, κοινωνικές κ.λ.π.), τα συμφέροντα των οποίων μπορεί να συγκρούονται σε κάποια επίπεδα. Η ομάδα μελέτης λειτούργησε αποφασιστικά και βοήθησε την κοινότητα στο να βιώσει έναν καινούριο τόπο, διατηρώντας το κοινωνικό της δίκτυο.⁹

Το παράδειγμα του Byker κάνει φανερό πως ο συμμετοχικός σχεδιασμός κατά την οργάνωση του χώρου, όχι μόνο δεν αποτελεί μια ουτοπική μέθοδο που περιορίζεται σε θεωρητικό επίπεδο, αλλά μπορεί να φέρει ιδιαίτερος επιτυχή αποτελέσματα.

Έχοντας καταλήξει παραπάνω, πως ο οικισμός στις Σπέτσες χρειάζεται κάποια "θεραπεία" για να επανέλθει το υφιστάμενο μορφολογικό χάος εντός κάποιων ορίων ανοχής, τίθεται το θέμα της ανάπλασής του, μέσω τις εξυγίανσης ορισμένων μορφολογικών στοιχείων. Στην προσπάθεια μας να μεταφέρουμε τη λογική της συμμετοχικότητας στην περίπτωση του οικισμού μας διαπιστώνουμε την πλήρη έλλειψη επικοινωνίας των εμπλεκομένων μερών. Η χαμένη εξ' αρχής επικοινωνία του αρχιτέκτονα με τους ιδιοκτήτες των κατοικιών, γεγονός που εκτιμάται ως κύρια αιτία για την κατάστασή του, θα αποτελεί ταυτόχρονα και το κυρίαρχο ζήτημα, μέσα από το οποίο θα βρεθεί μια διέξοδος προς την επαναφορά της μορφολογικής ισορροπίας. Όπως έγινε και στην περίπτωση του Byker, πρέπει να βρεθεί μια ισορροπία ανάμεσα στις αρχιτεκτονικές προθέσεις και τις ανάγκες των κατοίκων. Αυτή ακριβώς την ισορροπία θα προσπαθήσουμε να πλησιάσουμε, γνωρίζοντας από την μία τις ιδέες και προθέσεις των αρχιτεκτόνων και από την άλλη τις ανάγκες των κατοίκων που έχουν πάρει, πλέον, απτή μορφή στο χώρο. Έτσι, επιχειρούμε να λειτουργήσουμε έναν "ανδρομικό συμμετοχικό σχεδιασμό απόντων των δύο πλευρών". Η ισότιμη έκφραση και των δύο, με σεβασμό της μίας προς την άλλη, αποτελεί βασικό ζητούμενο. Αυτός ο εν δυνάμει συμμετοχικός σχεδιασμός δεν θα στοχεύει στην ομοιομορφία, αλλά θα εκφράζει την συνισταμένη των δύο παραγόντων.

---

⁹ Βάσω Τροβά, *Σχεδιάζοντας με τον κάτοικο: η ανάπλαση του Byker*, κείμενο στο βιβλίο: Συμμετοχικός σχεδιασμός, Άννα Βρυχέα, Κλωντ Λωράν, Αθήνα, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, 1993. σελ. 103-105.

4.10 Έργα συντήρησης κατά την χειμερινή περίοδο.

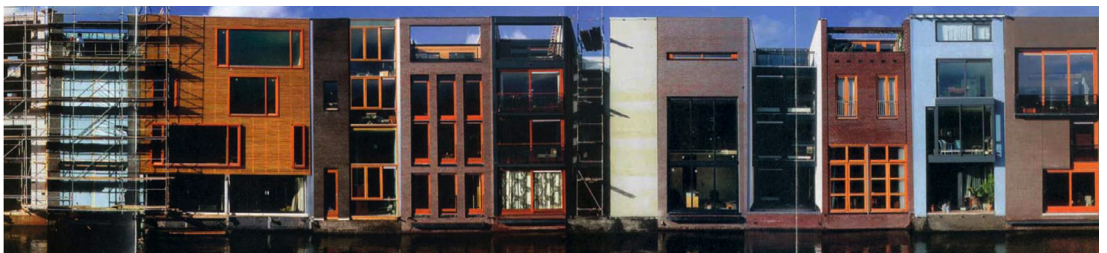
5. Πρόταση

88

Η θεώρηση του οικισμού ως περίπτωση πάσχουσας αρχιτεκτονικής δεν μπορεί παρά να οδηγήσει σε μια προσπάθεια ανάταξης ως προς το κρίσιμο πρόβλημα, το μορφολογικό του χάος. Το ζητούμενο είναι η διατύπωση κανονιστικών αρχών ως συνολικό καθοδηγητικό πλαίσιο επανερμηνείας και επαναδιαχείρισης των μορφολογικών στοιχείων. Η θεμελιακή βάση επάνω στην οποία θα αναπτύξουμε τις αρχές αυτές είναι ο συγκερασμός των προθέσεων και επιλογών των αρχιτεκτόνων με τις ανάγκες και θελήσεις των κατοίκων. Ο τρόπος με τον οποίον ο αρχιτέκτονας προσδιορίζει τον χώρο διαφέρει από αυτόν με τον οποίον ο κάτοικος τον ερμηνεύει. Όμως, η αμφισημία αυτή του χώρου, ενώ δεν μας επιτρέπει την διατύπωση απόλυτων και αναγκαστικών κανόνων, απαιτεί την σαφήνειά τους.

Σκοπός των κανονιστικών αρχών είναι η ανάδειξη και η διαχείριση της υπάρχουσας μορφολογικής ποικιλίας που έχει αποτυπωθεί με αυθαίρετο τρόπο στο χώρο. Η παραδοχή των διαπιστώσεων ως προς την μεταβλητότητα μάς οδηγεί στο να αναγνωρίσουμε ως θεμιτή την φανέρωση της ποικιλίας και της ετερότητας. Δεχόμενοι την μεταβολή ως σημαίνον γεγονός στην μορφολογική και αισθητική λειτουργία του οικισμού, αναζητούμε το πώς αυτή θα εκφραστεί και θα αναδειχθεί μέσα σε ένα ενιαίο συνθετικά περιβάλλον. Υλοποιημένο παράδειγμα που μέσα από κάποιας μορφής συμμετοχικότητα παράγει αξιοσημείωτο αρχιτεκτονικό έργο και ενσωματώνει μορφολογική ποικιλία διατηρώντας την ενότητα της σύνθεσης, εκτιμούμε ότι αποτελεί το *Borneo* στο *Άμστερνταμ*.

Στα μέσα της δεκαετίας του '80 ο Δήμος του *Άμστερνταμ* ξεκινά να υλοποιεί σταδιακά το μετασχηματισμό της ανατολικής περιοχής του λιμανιού της πόλης σε περιοχή κατοικίας. Τεχνητά νησιά και προβλήτες αλλάζουν χρήση και επανασχεδιάζονται πάνω σε ποικίλες αρχές σχεδιασμού και με σύμπραξη δημόσιων και ιδιωτικών φορέων. Τη δεκαετία του '90, ξεκινούν τα οικιστικά προγράμματα των νησιών-προβλητών *Borneo* και *Sprokenburg*. Το ζητούμενο εδώ είναι η τοποθέτηση 2.500 οικιστικών μονάδων με μονάδα κατοίκησης την μονοκατοικία και στόχο την πώλησή τους σε οικογένειες (3-5 μελών). Μετά από διαγωνισμό, ανατίθεται στο αρχιτεκτονικό γραφείο *West8* να αναπτύξει τις βασικές ιδέες για ένα λεπτομερέστερο πολεοδομικό σχέδιο για τις δύο χερσονήσους. Η κεντρική ιδέα της πρότασης

5.1 Κατοικίες στην προβλήτα Borneo στο Amsterdam (↓).

89

βασίζεται στη διαδοχή κτιρίων κατοικίας με ποικίλες προσόψεις ως αναφορά στις όψεις των σπιτιών προς τα κανάλια του Άμστερνταμ. Στο πρόγραμμα προβλέπεται μια σειρά από τύπους κατοικιών που αν και καλύπτουν διαφορετικές απαιτήσεις και σχεδιάζονται από διαφορετικούς αρχιτέκτονες, προσαρμόζονται αυστηρά στον ίδιο κατασκευαστικό κάρναβο. Το σχέδιο αυτό, στοιχειοθετεί ένα σύνολο σχεδιαστικών αρχών, στις οποίες θα πρέπει να υπακούουν όλες οι μονάδες, ο σχεδιασμός των οποίων ανατίθεται σε διάφορους αρχιτέκτονες που επιλέγονται συλλογικά από τον πολεοδόμο, την κατασκευάστρια εταιρία και τον επόπτη.¹ Οι αρχιτέκτονες διερευνούν διάφορα είδη κατοικίας, που να υπακούουν σε ένα οικοδομικό κοινό λεξιλόγιο που καθορίζει πλήρως την τυπολογία και επεμβαίνει μερικώς στην εξωτερική μορφολογία (πχ. όλα τα σπίτια να έχουν επίπεδη στέγη, εσωτερικό αίθριο, ίδιο ύψος, να δοθεί προσοχή στο σχεδιασμό των δωματίων ως πέμπτη και ορατή όψη, να κρατηθεί περιορισμένος ο αριθμός των υλικών, να αποφευχθεί μια επαναλαμβανόμενη όψη (αναπτύγματος) από την οπτική του δρόμου, με την πρόσληψη πολλών αρχιτεκτόνων κλπ). Η κεντρική ιδέα ορίζει να υπάρχει πλήθος αρχιτεκτόνων που συμμετέχει στο σχεδιασμό των κατοικιών των οποίων οι τύποι δε θα ξεπερνούν τις σειρές των 5 ως 12 μονάδων, ώστε να αποφευχθούν οι μακριές, μονότονες προσόψεις. Περισσότεροι από 60 αρχιτέκτονες εμπλέκονται, στην προσπάθεια αποφυγής της επανάληψης.

Ειδικότερα, στο βόρειο τμήμα του νησιού Borneo, μια λωρίδα 60 οικοπέδων πωλείται μέσω κλήρωσης σε ιδιοκτήτες, οι οποίοι εν συνεχεία επιλέγουν από μια λίστα αρχιτεκτόνων που έχει ορίσει η ομάδα West 8, μεταξύ των οποίων οι Herzberger, Van Velsen, Hfne & Rapp και MVRDV, για το σχεδιασμό της κάθε κατοικίας. Οι 60 αυτόνομες κατοικίες κατασκευάζονται υπό αυστηρούς όρους δόμησης που ορίζουν τα όριά τους. Το υλοποιημένο αποτέλεσμα, είναι αρχιτεκτονικά ελκυστικό, εξασφαλίζει την χωρίς υπερβολές επιθυμητή ποικιλία, ενώ παράλληλα σέβεται την ατομική έκφραση και ιδιωτικότητα.

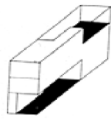
¹. Οι πόλεις στις Κάτω Χώρες έχουν μακρά παράδοση στο διορισμό ενός επόπτη αρχιτέκτονα. Ο επιβλέπων έχει καθήκον να ενθαρρύνει τους πολιτικούς φορείς να συμμετάσχουν, και να παρουσιάζει τα προβλήματα που προκύπτουν στην αρμόδια επιτροπή αναθεώρησης του σχεδιασμού.

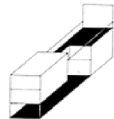
5.2 Προτάσεις διάφορων αρχιτεκτόνων για την μονάδα κατοίκησης (↑).

5.3 Κατοικίες στην αποβάθρα του Borneo (↓).

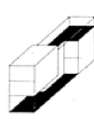
90

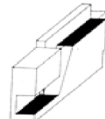
Heren 5

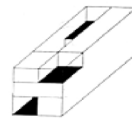
Kother & Salman

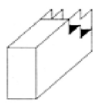
Erna van Sambeek

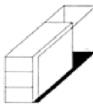
Wim Kloosterboer

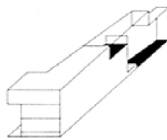
Claus & Kaan

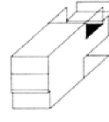
Claus & Kaan

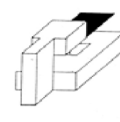
Höhne & Rapp

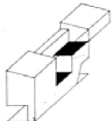
Arne van Herk

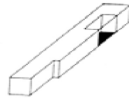
Cees Christiaanse

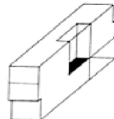
Liesbeth van der Pol

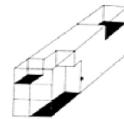
Hans Tupker

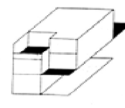
Mariëes Röhmer

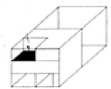
Herman Zeinstra

Van Berkel & Bos

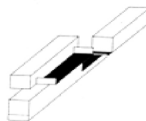
Willem Jan Neutelings

DKV

Xaveer de Geyter

Willem Jan Neutelings

O.M.A.

Όσον αφορά στον δημόσιο ελεύθερο χώρο οι West 8 και ο Adriaan Geuze υποστήριξαν ότι τα εσωτερικά ιδιωτικά αίθρια μπορούν να λειτουργήσουν ως βασικός χώρος εκτόνωσης της κάθε κατοικίας. Στο πυκνής δόμησης αυτό περιβάλλον το στοιχείο του νερού αντικαθιστά το πράσινο («blue is green»). Η μόνη εξαίρεση είναι η διαγώνια λωρίδα σχεδιασμένου αστικού ελεύθερου πρασίνου. Η οργάνωση αυτή του δημόσιου χώρου δέχεται σημαντικές επικρίσεις (η έλλειψη σχεδιασμένου δημόσιου χώρου και η αντικατάστασή του από εσωτερικά αίθρια ενέτεινε την εσωστρέφεια των κατοικιών), αλλά αυτό που ενδιαφέρει εμάς δεν είναι η κοινωνική του λειτουργία αλλά η μορφολογική συσχέτισή του με τα κτίσματα.

Με την ανάλυση του παραδείγματος του Borneo αναδεικνύονται κάποια στοιχεία που κατά τη γνώμη μας προσδίδουν το ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε αυτόν τον οικισμό και που ταυτόχρονα μπορούν να φανούν χρήσιμα στη μελέτη μας. Ένα πρώτο στοιχείο που ξεχωρίσαμε είναι η ιδιαίτερη μορφή συμμετοχικότητας που συναντάμε. Με τον καθορισμό αυστηρών κανόνων από τους μελετητές, η συμμετοχή των κατοίκων περιορίζεται μέσα σε προκαθορισμένα όρια. Πρόκειται για μία μορφή συμμετοχικότητας που οι κύριες αποφάσεις λαμβάνονται από μελετητές-αρχιτέκτονες, συνοδεύεται από αυστηρά νομικά πλαίσια και αφήνει μικρά περιθώρια στην πρωτοβουλία του κατοίκου. Η έκφραση ετερότητας του κατοίκου φθάνει μέχρι την επιλογή του αρχιτέκτονα για το σχεδιασμό της κατοικίας, ενώ το γεγονός πως ο κάτοικος δεν συμμετέχει στη διαμόρφωση του δημόσιου χώρου ίσως συνέβαλλε στην απονέκρωσή του. Παρά ταύτα, καταλήγουμε πως σε αυτό το παράδειγμα, η με όρους συμμετοχή του κατοίκου κατά τη διαδικασία παραγωγής του χώρου εξασφάλισε την μορφολογική συνοχή του αρχιτεκτονικού αποτελέσματος.

Ένα άλλο στοιχείο αφορά την εκ μέρους μας δομική ερμηνεία της μορφολογικής του ποικιλίας. Η βασική εικόνα το οικισμού συνίσταται στην παράθεση μορφολογικά διαφορετικών κατοικιών ενταγμένων σε έναν κοινό, ουδέτερο δημόσιο χώρο. Η ποικιλία των κατοικιών δεν θα μπορούσε να αναδειχθεί παρά μόνο μέσα από την αντίθεσή της με τον ουδέτερο σχεδιασμένο και σταθερό δημόσιο χώρο. Βλέπουμε την σχέση ιδιωτικού-δημόσιου χώρου ως σχέση αντικειμένου-φόντου. Το αντικείμενο προσλαμβάνει ποικιλία, ενώ το φόντο παραμένει ουδέτερο τονίζοντας το πρώτο. Αυτό σημαίνει ότι δεν προσλαμβάνουμε μόνο την μεταβολή αλλά και το σταθερό περιβάλλον που την αναδεικνύει χωρίς να διαλύεται από αυτήν. Δηλαδή η παρουσία και η προβολή του μεταβαλλόμενου στοιχείου σχετίζεται με ένα σταθερό, μη μεταβαλλόμενο στοιχείο που λειτουργεί ως υποδοχέας του. Η φύση αυτής της σχέσης αποδίδει στα μέρη της διαφορετικό και συμπληρωματικό ρόλο. Το “μεταβαλλόμενο” προβάλλεται και ποικιλομορφείται ενώ το “μη μεταβαλλόμενο” υποτονίζεται, ομοιομορφείται και ταπεινώνεται. Κανένα από τα δύο μέρη δεν είναι αυθύπαρκτο αποτελούν σύστημα ζεύγους σε λειτουργική αλληλεξάρτηση.

Την σχέση αυτή, πιστεύουμε ότι χωρίς αυθαίρετη αντιστοιχίση, μπορούμε να την μεταφέρουμε στην περίπτωση μελέτης μας. Στο Λιγονέρι, έτσι όπως έχει εξελιχθεί ο οικισμός, έχουμε μια αρχική τυπολογία που μορφολογείται ανεξάρτητα από τον κάθε

κάτοικο, μέσα πάντα σε ένα ενιαίο περιβάλλον, αυτό της φύσης. Το γεγονός πως οι παρεμβάσεις των κατοίκων αποτυπώνονται ζωηρότερα στην διαχείριση του ιδιωτικού παρά του δημόσιου χώρου και πως ο δημόσιος χώρος πολύ ευκολότερα από τον ιδιωτικό μπορεί να ενοποιηθεί και να μορφολογηθεί με ενιαίο και ουδετεροποιημένο τρόπο, συνηγορεί στην αξιοποίηση της μορφολογικής ερμηνείας του Βορνεο στον οικισμό μας. Άρα, το “μεταβαλλόμενο” στοιχείο είναι η κατοικία και το “μη μεταβαλλόμενο” ο δημόσιος χώρος. Έτσι, ο κτιστός χώρος, η κατοικία, επιδέχεται μεταβολή και προβάλλεται, ενώ ο δημόσιος χώρος που την φιλοξενεί αποτελεί το ουδετεροποιημένο και αμετάβλητο φόντο της. Τα όρια, όμως, των δύο αυτών χώρων δεν είναι τόσο σαφή αφού σε αρκετές περιπτώσεις παρατηρούμε διείσδυση του ιδιωτικού στο δημόσιο. Εμείς επιλέγουμε να ταυτίσουμε το όριο αυτό με την επιδερμίδα του κελύφους. Άρα τελικά εκτιμούμε ότι το “μεταβαλλόμενο” είναι ότι περιλαμβάνει ο ιδιωτικός χώρος και ιδιαίτερα το κέλυφος, ενώ το “μη μεταβαλλόμενο” απαρτίζεται από όλα τα υπόλοιπα στοιχεία. Τα στοιχεία κάθε ενότητας αποκτούν αυτομάτως τις γενικές ιδιότητες της ενότητας στην οποία ανήκουν. Αυτή βεβαίως είναι μια γενική και μαζική κατηγοριοποίηση, που επιδέχεται διευκρινίσεις.

“Public space is, by definition,
space used by those who do not
individually control it”
N. J. Habraken

Ενότητα “μεταβαλλόμενο”

Στην ενότητα αυτή εντάσσονται τα στοιχεία του κελύφους των κατοικιών. Επιχρίσματα, χρωματισμοί, ανοίγματα, στηθαία, κιγκλιδώματα, διαχωριστικά θα μπορούσαν να αφεθούν στην διαχείριση των κατοίκων. Οι ίδιοι αποφασίζουν για τη μορφή της κατοικίας τους κι έτσι τονίζεται η έκφραση της ετερότητάς τους. Η θεμιτή ποικιλία που αποτυπώνεται στο χώρο αποτελεί σημαντικό μορφολογικό χαρακτηριστικό. Ο κίνδυνος που ίσως ενυπάρχει είναι η υπερβολή της ποικιλίας να διασπάσει την ενότητα της σύνθεσης. Ο κοινός, όμως, ανά ομάδες φέρων οργανισμός, σε μια αντιστοιχία με το ιδεατό πρίσμα των όρων δόμησης στο Βορνεο, μπορούμε να υποστηρίξουμε πως ενοποιεί την σύνθεση και δεν αφήνει την ποικιλία να εκτραπεί.

Ενότητα “μη μεταβαλλόμενο”

Τα στοιχεία που εντάσσονται σε αυτή την ενότητα είναι όσα αποτελούν τον δημόσιο χώρο. Δρόμοι, πεζοδρόμια, αναλημματικοί τοίχοι, πρηνή, αυλές, εξωτερικές κλίμακες, κοινωνικός εξοπλισμός, φυτεύσεις και το κτίσμα του εντευκτηρίου είναι στοιχεία, που όσο είναι δυνατόν ενοποιούνται και αντιμετωπίζονται ομοιόμορφα,

ενώ ταυτόχρονα πρέπει να αναδεικνύουν και να μην αποκρύπτουν το φυσικό στοιχείο. Σύμφωνα με την γενική αυτή αρχή θα μπορούσαμε δυνητικά να πούμε ότι: Επανεξετάζεται το μέγεθος και η υλικότητα ειδικά των μεγάλων επιφανειών, όπως δρόμοι-πεζοδρόμια και αναλληματικοί τοίχοι. Όντας πλέον ενοποιημένα φτάνουν μέχρι την ρίζα του τοίχου κύριας εισόδου των κατοικιών για να γίνει πιο εμφαντική η λειτουργία τους ως φόντο. Οι αναλληματικοί τοίχοι αντιμετωπίζονται με τρόπο τέτοιο ώστε να υπενθυμίζουν το φυσικό ανάγλυφο που αντικαθιστούν. Οι όποιες αυλές, ενοποιούνται σε ενιαίο φυσικό χώρο, χωρίς πλακοστρώσεις ή τσιμεντοστρώσεις. Οι ελαφριές υπαίθριες κατασκευές και διαμορφώσεις στον δημόσιο χώρο, θεωρούμε ότι πρέπει να εντάσσονται στο “μη μεταβαλλόμενο” και να βρίσκονται σε απόσταση από το κέλυφος, ώστε να μην δημιουργείται μορφολογική σύγχυση. Τα πρηνή επανακτούν (όπου έχουν χάσει) τη φυσική τους μορφή Επανεξετάζεται η υλικότητα και η εργονομία των δημόσιων εξωτερικών κλιμάκων. Το κτίσμα του εντευκτηρίου, επειδή είναι κοινή χρήσης αντιμετωπίζεται ως αμετάβλητο στοιχείο με σαφή αναφορά στον αρχικό του σχέδιο.

Στο σημείο αυτό, χρειάζεται να σταθούμε αναλυτικότερα σε μερικά κρίσιμα, κατά την γνώμη μας, ζητήματα. Το κλείσιμο του αιθρίου και οι επιπλέον όροφοι αποτελούν μεν βασικές αιτίες αλλοίωσης του οικισμού, αλλά εγείρουν και ζητήματα σχετικά με την απόσταση της αρχιτεκτονικής από την πραγματικότητα. Γι αυτό και τους δίνουμε ιδιαίτερη έμφαση.

Το αίθριο

Το κλείσιμο του αιθρίου αλλάζει σημαντικά τη συνολική εικόνα του οικισμού και τη δομή της μονάδας. Η κατοικία που σχεδιάστηκε να δέχεται τη φύση εντός της, τώρα την απομακρύνει. Η ποικιλία της ογκοπλασίας αίρεται και οι κατοικίες μετατρέπονται σε ομογενοποιημένα ορθογώνια πρίσματα. Από καθαρά αρχιτεκτονική άποψη, το κλείσιμο του αιθρίου παραμορφώνει την κεντρική ιδέα του σχεδιασμού. Αν, τώρα, εξετάσουμε την επέμβαση αυτή από την πλευρά των κατοίκων, εμφανίζεται μάλλον δικαιολογημένη. Η θεώρηση που είχαν για τον θερινό βίο και η αδυναμία κατανόησης της πρότασης των αρχιτεκτόνων τους ώθησαν να θεωρήσουν το αίθριο περισσότερο

σαν λειτουργική ενόχληση, παρά σαν πρόταση ζωής. Το μαζικό κλείσιμο των αιθρίων ίσως πιστοποιεί το αναγκαίο της επέμβασης και την αδυναμία της αρχιτεκτονικής να συναντήσει την πραγματικότητα. Στον χώρο που οι αρχιτέκτονες "διαβάζουν" την φύση οι κάτοικοι "διαβάζουν" ένα διαθέσιμο εμβαδόν. Το αίθριο, από αρχιτεκτονική άποψη, είναι το πρώτο που πρέπει να αποκατασταθεί, αλλά το τελευταίο που στην πραγματικότητα μπορεί.

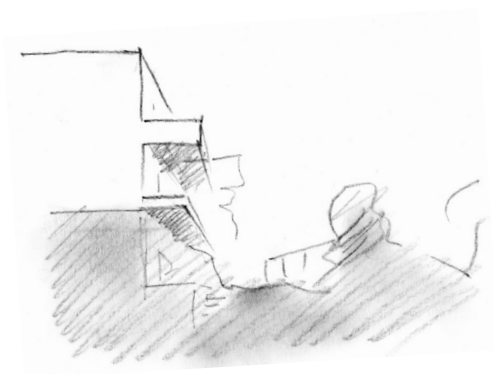

Οι επιπλέον όροφοι

Οι επιπλέον όροφοι, όπου αυτοί εμφανίζονται, αυξάνουν κατά πολύ την συνολική κτιστή μάζα του συγκροτήματος σε βάρος του φυσικού τοπίου. Ακυρώνεται η οριζοντιότητα των επιμέρους ενότητων, που αποτελούσε αρχικά βασικό στοιχείο της σύνθεσης. Η όψη της κατοικίας παραμορφώνεται και αποκτά μορφή αστικού πολυώροφου κτιρίου. Στον βαθμό που αλλοιώνουν την κεντρική ιδέα του σχεδιασμού κρίνονται ασύμβατοι. Από την άλλη όμως, ήταν μάλλον αναμενόμενη η εκμετάλλευση των χώρων που προέκυπτε από την εκσκαφή των θεμελιώσεων και την προβληματική προσαρμογή των κατοικιών στο φυσικό ανάγλυφο.

Δεδομένου ότι πρόκειται για μία μη αναστρέψιμη επέμβαση, πρέπει οι επιπλέον όροφοι να ενταχθούν αρμονικά στην σύνθεση. Εκτιμούμε ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί με δύο τρόπους: α. Οι όροφοι αυτοί ενοποιούνται μορφολογικά και σχεδιαστικά με τους υπερκείμενους. Αυτό σημαίνει πως οι σχεδιαστικές χαράξεις και τα μορφολογικά στοιχεία όλων των ορόφων θα είναι κοινά δημιουργώντας ένα ενιαίο σύνολο. β. Οι επιπρόσθετοι όροφοι αντιμετωπίζονται με τέτοιο τρόπο ώστε να ουδετεροποιούνται και να μην ενοποιούνται με τους δύο ορόφους της αρχικής μονάδας. Με σκοπό να διασώσουμε την αρχική εικόνα της διώροφης κατοικίας οι επιπλέον όροφοι υποτονίζονται και συνιστούν ένα νέο στοιχείο στη βάση των κατοικιών. Το στοιχείο αυτό εντάσσεται στο "μη μεταβαλλόμενο" και άρα εκφράζεται όμοια σε όλες τις περιπτώσεις.

Έχοντας ολοκληρώσει ένα πρώτο γενικό πλαίσιο κανονιστικών αρχών έχουμε θέσει την απαραίτητη βάση πάνω στην οποία μπορεί να στηριχτεί ένα αναλυτικό σχέδιο προτάσεων εφαρμογής. Οι προτάσεις αυτές εκτιμούμε πως δεν μπορούν να προκύψουν παρά μόνο μέσα από την λειτουργία συμμετοχικών διαδικασιών. Η ανταλλαγή απόψεων ανάμεσα στα συμβαλλόμενα μέρη, μελετητές και κατοίκους, θα αποτελέσει γόνιμο περιβάλλον παραγωγής ιδεών και σχεδίων.

Επίλογος

92

Στο Λιγονέρι διαβάσαμε τη χαρούμενη και ζωντανή λειτουργία του οικισμού από τους κατοίκους του. Η αυτενέργειά τους, ακόμα κι όταν θεωρούμε ότι είναι εκτός ορίων, αποτυπώνει στο χώρο την βιωμένη πραγματικότητα, την επίλυση των αναγκών, την ικανοποίηση των θελήσεων, την έκφραση της ετερότητάς τους. Αυτά είναι δυναμικά στοιχεία της ζωής και σαν τέτοια όχι μόνο τα διαφυλάσσουμε αλλά και τα συνυπολογίζουμε στους βασικούς ρυθμιστικούς παράγοντες κάθε διαδικασίας εξέλιξης του οικισμού. Αυτό που μέχρι σήμερα εκτιμούμε ότι απουσιάζει είναι η σύζευξη αυτών των στοιχείων με τους κανόνες της αρχιτεκτονικής. Το φαινόμενο μορφολογικό χάος αυταπόδεικτα καταδεικνύει τη μεταβλητότητα του οικισμού.

Η μελέτη που εκπονήσαμε αναπτύχθηκε σε δύο σκέλη: τη μορφολογική καταγραφή-ανάλυση, ως διάγνωση, και την σύσταση γενικής θεωρητικής πρότασης ανάταξης, ως θεραπεία.

Καταγράψαμε την υφιστάμενη μορφολογική κατάσταση και την αναλύσαμε στα συστατικά της: την ποικιλία και τον τρόπο έκφρασής της. Η ανάλυση μας κατέδειξε το θεμιτό της ποικιλίας αλλά και το άναρχο της έκφρασης. Η αυτενέργεια των κατοίκων εκδηλώθηκε μαζικά και έντονα παραμορφωτικά προς την κεντρική ιδέα του σχεδιασμού.

Για να μπορέσουμε να φέρουμε τον οικισμό σε μορφολογική ισορροπία, τον αναλύσαμε σε δύο χωρικές ενότητες: τον ιδιωτικό χώρο, που ορίζουμε ως το "μεταβαλλόμενο" στοιχείο και τον δημόσιο ως το "μη μεταβαλλόμενο". Το βασικό σκεπτικό της πρότασής μας για την ανάταξη του οικισμού βασίζεται στον καθορισμό της σχέσης των δύο αυτών στοιχείων και των ρόλων τους μέσα σε αυτή. Η πρότασή μας συνιστά ένα γενικό πλαίσιο κανονιστικών αρχών και αποτελεί βάση πάνω στην οποία θα μπορούσε να στηριχτεί μια λεπτομερής πρόταση εφαρμογής.

Η ενασχόληση μας με τον οικισμό του Λιγονερίου πέρα από μία αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος μελέτη στάθηκε αφορμή και για μία μικρή εμβάθυνση στον τρόπο με τον οποίο ο κάτοικος ερμηνεύει και οικειοποιείται το αρχιτεκτονικό αποτέλεσμα. Η λειτουργία της οικειοποίησης είδαμε ότι αποτελεί κρίσιμη διαδικασία διότι φανερώνει τελικά την απόσταση της αρχιτεκτονικής ιδέας, όταν αυτή υλοποιηθεί, από την πραγματικότητα.

Ιδέα - υλοποίηση - οικειοποίησή, δεν είναι μια απλή μεταβατική αλληλουχία, δεν είναι δρώμενα πάνω σε μία μονοσήμαντη ευθεία. Πρόκειται αντίθετα, για μία περίπλοκη κυκλική διαδικασία, που απαιτεί την ουσιαστική συνεργασία ανάμεσα στους δημιουργούς και τους παραλήπτες της δημιουργίας τους, σε μια σχέση όπου και οι δύο είναι ταυτόχρονα διδάσκαλοι και διδασκόμενοι.

Βιβλιογραφία

98

Βιβλία

- Kenneth Frampton, *Μοντέρνα Αρχιτεκτονική, Ιστορία και Κριτική*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1987.
- Machado R. *Residential waterfront, Borneo Sporenburg, Amsterdam*, Boston, Harvard Design school publishers, 2005.
- Ibelings H., Melet E., Hulsman B., Abrahamse J. E., Jolles A., *Eastern Harbour District Amsterdam*, Rotterdam, NAI Publishers, 2002.
- N. J. Habraken, *The Structure of the Ordinary*, Cambridge, The MIT Press, 1998.
- Philippe Boudon, *Lived-in Architecture*, Cambridge, The MIT Press, 1972.
- Άννα Βρυχέα, Κλωντ Λωράν, *Συμμετοχικός σχεδιασμός*, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, Αθήνα 1993.
- Β. Πετρίδου, Π. Πάγκαλος, Ν. Κυρκίτσος, *Εργάζομαι άρα κατοικώ*, Πάτρα, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2012.
- Δημήτρης και Σουζάνα Αντωνακάκη, *Atelier 66. Η αρχιτεκτονική του Δημήτρη και της Σουζάνας Αντωνακάκη*, Futura, Αθήνα 2007.
- Δημήτρης Φιλίππιδης, *Νεοελληνική αρχιτεκτονική*, Αθήνα, Μέλισσα, 1984.
- Πετρόπουλος Πάνος, *Διερεύνηση του ζητήματος των οικοδομικών συνεταιρισμών στην Ελλάδα*, Διπλωματική εργασία, Σχολή Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών Ε.Μ.Π. Αθήνα, 2009.
- Δανέλη Φωτεινή, *Οργανωμένα παραθεριστικά οικιστικά συγκροτήματα: Ένα νέο αναπτυξιακό πρότυπο στην παράκτια και νησιωτική Ελλάδα*, Πτυχιακή εργασία, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2009.
- Γεώργιος-Κων/νος Λάγκας, *Συγκρότηση γεωγραφικού συστήματος πληροφοριών για τους οικοδομικούς συνεταιρισμούς της χερσονήσου της Λαυρεωτικής*, Διπλωματική εργασία, Σχολή Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών Ε.Μ.Π. Αθήνα, 2008.

Άρθρα

- Α. Τζώνης, L. Lefainve, *Ο κάναβος και η πορεία. Μια εισαγωγή στο έργο του Δημήτρη και της Σουζάνας Αντωνακάκη, και μερικές προκαταρκτικές σκέψεις γύρω από την ιστορία της σύγχρονης ελληνικής αρχιτεκτονικής κουλτούρας*, Αρχιτεκτονικά θέματα, 15/1981.
- Η. Κωνσταντόπουλος, *Για την αρχιτεκτονική του Δημήτρη και της Σουζάνας Αντωνακάκη*, Θέματα χώρου + τεχνών, 25/1994, σ.18-93
- Σ. Αντωνακάκη, Δ. Αντωνάκης, Κ. Χατζημιχάλη, *Οι απρόβλεπτες μεταβολές στην κατοικία*, Θέματα χώρου + Τεχνών 6/1975, σ.36-37.
- Ada Louise Huxtable, *Le Corbusier's housing project flexible enough to endure*, Architecture View, New York Times, 15 Μαρτίου, 1981.

- <http://www.kathimerini.gr/kath/7days/1998/07/26071998.pdf>
- <http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic892112.files/Previ/AD.pdf>
- <http://www.kyu.edu.tw/93/95paper/v8/95-104.pdf>
- <http://raimistdesign.com/commbldg2012/readings/Huxtable-Pessac/Huxtable-LeCorbusierPessac.pdf>
- <http://lamachineahabiter.com/>
- <http://www.domusweb.it/en/architecture/previ-the-metabolist-utopia/>
- http://www.west8.nl/projects/borneo_sporenburg/

Πηγές εικόνων

100

- 1.1 Αρχείο σπουδαστών
- 1.2 Αρχείο δημοσιογραφικού οργανισμού Λαμπράκη
- 1.3 Αρχιτεκτονικά θέματα 1/1967
- 1.4 Αρχιτεκτονικά θέματα 1/1967
- 1.5 Atelier 66, Η αρχιτεκτονική του Δημήτρη και της Σουζάνας Αντωνακάκη, εκδόσεις Futura, Αθήνα, 2007
- 1.6 Atelier 66, Η αρχιτεκτονική του Δημήτρη και της Σουζάνας Αντωνακάκη, εκδόσεις Futura, Αθήνα, 2007
- 1.7 Atelier 66, Η αρχιτεκτονική του Δημήτρη και της Σουζάνας Αντωνακάκη, εκδόσεις Futura, Αθήνα, 2007

- 2.1 Αρχιτεκτονικά θέματα 1/1967
- 2.2 Αρχιτεκτονικά θέματα 1/1967
- 2.3 Αρχείο Πολεοδομίας Πειραιά, άδεια 315/67
- 2.4 Αρχείο Πολεοδομίας Πειραιά, άδεια 315/67
- 2.5 Αρχείο αρχιτεκτονικού γραφείου Atelier 66
- 2.6 Αρχείο αρχιτεκτονικού γραφείου Atelier 66
- 2.7 Αρχείο αρχιτεκτονικού γραφείου Atelier 66
- 2.8 Αρχείο αρχιτεκτονικού γραφείου Atelier 66
- 2.9 Αρχείο αρχιτεκτονικού γραφείου Atelier 66
- 2.10 Αρχείο Πολεοδομίας Πειραιά, άδεια 315/67
- 2.11 Αρχείο Πολεοδομίας Πειραιά, άδεια 315/67
- 2.12 Αρχείο Πολεοδομίας Πειραιά, άδεια 315/67
- 2.13 Αρχείο Πολεοδομίας Πειραιά, άδεια 315/67
- 2.14 Αρχείο Πολεοδομίας Πειραιά, άδεια 315/67
- 2.15 Αρχείο ΠΟΣΜΕΔΕ
- 2.16 Αρχείο ΠΟΣΜΕΔΕ
- 2.17 Αρχείο ΠΟΣΜΕΔΕ
- 2.18 Αρχείο ΠΟΣΜΕΔΕ
- 2.19 Εθνικό Κτηματολόγιο <http://gis.ktimanet.gr/wms/ktbasemap/default.aspx>
- 2.20 Αρχείο σπουδαστών
- 2.21 Αρχείο σπουδαστών
- 2.22 Αρχείο σπουδαστών
- 2.23 Αρχείο σπουδαστών
- 2.24 Αρχείο σπουδαστών
- 2.25 Αρχείο σπουδαστών

3. Αρχείο σπουδαστών

- 4.1 <http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic892112.files/Previ/AD.pdf>
- 4.2 <http://www.domusweb.it/en/architecture/previ-the-metabolist-utopia/>
- 4.3 Philippe Boudon, Lived-in Architecture, Cambridge, The MIT Press, 1972, σελ.50
- 4.4 & <http://lamachineahabiter.com/photos/>
- 4.5 <http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic892112.files/Previ/AD.pdf>
- 4.6 Philippe Boudon, Lived-in Architecture, Cambridge, The MIT Press, 1972, σελ. 50
- 4.7 Αρχείο αρχιτεκτονικού γραφείου Atelier 66
- 4.8 Αρχείο σπουδαστών
- 4.9 http://www.greatbuildings.com/buildings/Byker_Redevelopment.html
& <http://www.laciudadviva.org/blogs/?p=9305>
& <http://community.newcastle.gov.uk/libraries/2010/04/25/guided-walk-exploring-the-byker-wall/>
& http://farm3.staticflickr.com/2163/1541039229_33c0756229.jpg
- 4.8 Αρχείο σπουδαστών
- 5.1 http://www.uniroma2.it/didattica/labaca1/deposito/Case_a_schiera_II-3.pdf
- 5.2 http://www.uni-stuttgart.de/si/grundstudium/beispiele/pp_borneosporenburg.pdf
- 5.3 http://www.west8.nl/projects/borneo_sporenburg/

